

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

सृजन लम्साल (२००३) नेपाली साहित्यमा धेरै विधामा कलम चलाएता पनि उनी निबन्धकारका रूपमा परिचित हुन पुगेका छन् । हुने विरुवाको चिल्लो पात भने भैं सानै उमेरदेखि नै साहित्यिक विधामा कलम चलाउने लम्साल पनि नेपाली साहित्यका फाँटमा एक अतुलनीय प्रतिभाका रूपमा चिनिन्छन् । नेपाली साहित्यको विविध विधामा कलम चलाएर नेपाली साहित्यलाई हराभरा बनाउनमा उनको पनि महत्त्वपूर्ण देन रहँदै आएको छ । साहित्यिक लेखनको क्रममा उनका विविध लेख रचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिँदै आएका छन् र उनका प्रकाशित कृतिहरूमा नैतिकता हराएको सूचना (२०५५), प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन (२०६०), आँगनदेखि सागरसम्म (२०६२), र विस्थापित मुड (२०६८) जस्ता निबन्धसङ्ग्रहहरू प्रकाशित गरी साहित्यिक लेखन र प्रकाशन आरम्भ भएको देखिन्छ । यसरी साहित्यकार सृजन लम्सालले निबन्ध विधामा मात्र कलम नचलाएर कविता, र अन्य विधामा समेत कलम चलाएका छन् । नेपाली साहित्यमा उनको अतुलनीय योगदान रहँदै आएको छ । सृजन लम्सालको बारेमा केही साहित्यकारहरूले विभिन्न पत्रपत्रिकामा लेखरचनाहरू प्रकाशित गरेता पनि विधागत वैशिष्ट्य र प्रवृत्तिका दृष्टिले निबन्धको शोधकार्य हुन सकेको छैन । तसर्थ यो शोधकार्य निबन्धकार सृजन लम्सालको निबन्धकारितामा आधारित भएर तयार गरिएको छ ।

१.२ समस्या कथन

सृजन लम्सालका निबन्ध गद्यहरूको साहित्यिक उद्देश्य र महत्त्व पनि उतिकै देखिन्छ तर यसतर्फ अनुसन्धाताहरूको ध्यान गएको पाइँदैन । तसर्थ निबन्धकार सृजन लम्सालका प्रस्तुत निबन्ध गद्यको हालसम्म पनि खोज र विवेचना हुन नसक्नु नै यस शोध-कार्यको मुख्य समस्या रहनेछ । यस समस्यासँग सम्बद्ध अन्य समस्याहरू निम्न लिखित रहनेछन् ।

१. निबन्धकार लम्सालको निबन्ध यात्रा कस्तो छ ?
२. निबन्ध गद्यको सैद्धान्तिक परिचय के कस्तो छ ?

३. निबन्धकार लम्सालका निबन्धात्मक कृति के कस्ता छन् ?

४. लम्सालका निबन्धगत प्रवृत्ति के-के हुन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

सृजन लम्सालको साहित्यिक, सामाजिक, सांस्कृतिक निबन्धहरूको परिचय र सर्वेक्षण, वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु शोधकार्यको प्रमुख उद्देश्य हो । शोधकार्यका मुलभुत उद्देश्यलाई यसरी बुँदागत रूपमा देखाउन सकिन्छ ।

(क) निबन्धकार लम्सालको साहित्य यात्राका वैशिष्ट्य निरूपण गर्नु ।

(ख) निबन्ध गद्यको सैद्धान्तिक परिचयको निरूपण गर्नु ।

(ग) निबन्धकार लम्सालका निबन्धको विश्लेषण गर्नु ।

(घ) निबन्धकार लम्सालका निबन्धगत प्रवृत्ति पहिचान गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

सृजन लम्सालले साहित्यिक, सांस्कृतिक, राजनितीक आदि लेख रचनाहरूका अतिरिक्त विभिन्न पत्रपत्रिकाको प्रकाशन र सम्पादन कार्यद्वारा नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । साहित्य तर्फ उनी प्रसिद्ध सामसामयिक निबन्धकार हुन् तर उनका निबन्धको समग्र मुल्याङ्कन र विश्लेषण हालसम्म हुनसकेको पाइदैन । उनको जीवनी व्यक्तित्वको अध्ययन गर्ने क्रममा केही निबन्धको विहङ्गम अध्ययन भने भएको छ । केही पत्रपत्रिकामा उनको निबन्धकार व्यक्तित्वको सामान्य चर्चा भएको छ । लम्सालका निबन्ध, निबन्धकार लम्साल एवं साहित्यिक लेख-रचनाका सम्बन्धमा भएका अध्ययन र विश्लेषणका सामाग्रीलाई कालक्रमीक रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

रघु घिमिरले गरिमा (२०६५, जेष्ठ) पत्रिकामा प्रत्येक व्यक्तिले नैतिकता पालना गर्नु पर्दछ, नैतिकताले नै व्यक्ति महान बनाउँछ, भन्ने धारणा व्यक्त गर्नेहरू कतिको नैतिकता पालना गर्छन् त भन्नेतिर निबन्धकारको विशेष दृष्टि परेको देखाएका छन् ।

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् प्रजातन्त्र गणित र डिप्रेसन (२०६०) निबन्ध सङ्ग्रहको भूमिकामा वर्तमानको ह्यासोन्मुख मानवीयता र विकासोन्मुख दानवीयता चित्रित यिनका निबन्धको खास

उद्देश्य अनेक सन्दर्भ र प्रसङ्गका माध्यमबाट वर्तमान दशकको नेपाल र नेपालीका दुरावस्था एवम् दयनीय कटु यथार्थको प्रकटीकरण रहेको छ भनेका छन् ।

सुमन कट्टेलको **गुञ्जन** (२०६१, वैशाख) पत्रिकामा जीवन-जगत्लाई हेर्ने प्रत्येक लेखकको आ-आफ्नै हेराइ हुन्छ । आफ्नै प्रकारको बुझाइ हुन्छ र त्यसलाई ग्रहण गर्दा वा प्रस्तुत गर्दा पनि आफ्नै तरिकाले प्रस्तुत गर्ने शैली वा सीप हुन्छ । यस क्रममा सृजन लम्साल सिर्जनामा प्रवेश गरी रमाएका छन् भनी उल्लेख गरेका छन् ।

गोपालप्रसाद शर्मा अधिकारीले **दियालो** (स्व.वि.यु महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगञ्ज, २०६२) पत्रिकामा सृजन लम्सालको **नैतिकता हराएको सूचना** निबन्धसङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित निबन्ध आफ्नै रूप र रङ्गमा फक्रिएका छन् । प्रत्येक निबन्ध एउटा उद्देश्य अन्तर्गत सृजित भएका छन् र ती सबैमा सृजनको निजत्व प्रकट भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

नारायणप्रसाद शर्मा गैरेले **दौतरी** (भेरी साहित्य समाजद्वारा प्रकाशित पूर्णाङ्क १२, २०६३) पत्रिकामा २००३ असोज १५ गते तनहुँ जिल्लामा जन्मिएका लम्साल नेपाली साहित्यमा २०२६ सालमा **पुलती** कवितामार्फत् देखा परेका हुन् । यिनका रचना विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिएका छन् भने सङ्ग्रहका रूपमा **नैतिकता हराएको सूचना**, **प्रजातन्त्र**, **गणित** र **डिप्रेसन** र **आँगनदेखि सागरसम्म** निबन्धसङ्ग्रहको छोटो चिनारी दिएका छन् ।

रामप्रसाद उपाध्याय पोखेलले **अभिव्यक्ति** (पूर्णाङ्क ९५, बसन्त ऋतु, वैशाख २०५६) पत्रिकामा सृजन लम्सालको २०५५ मा प्रतिशत **नैकितामा हराएको सूचना**मा १३ थान रचनाहरू समेटिएका छन् । यी मध्ये ११ वटा निबन्ध विभिन्न पत्रिकाहरूमा प्रकाशित भैसकेका हुन् भनी पर्यावलोकन गरेका छन् ।

ज्ञानु अधिकारीले **शब्दसंयाजन** (पूर्णाङ्क ६०, वैशाख, २०६६), पत्रिकामा लम्सालको **आँगनदेखि सागरसम्म** यात्रा निबन्धसङ्ग्रहमा सङ्कलित सबै निबन्धमा भाषाको कलात्मक प्रयोग गरिएको हुँदा यी निबन्ध सार्थक छन् भनेर भनेका छन् ।

मधुसूदन गिरीले **अभिव्यक्ति** (पूर्णाङ्क ११७) पत्रिकामा तनहुँमा जन्मेर बाँकेको नेपालगञ्जमा बसोबास भएका सृजन लम्सालले धेरैजसो ललित निबन्ध, केही यात्रा संस्मरणात्मक निबन्ध र केही समीक्षात्मक लेखेका छन् प्रायः ती सबैमा व्यङ्ग्य अन्तर्गर्भित छ भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

लालगोपाल सुवेदीले **समकालीन साहित्य** (पूर्णाङ्क १३७) पत्रिकामा मोफसलमा बसेर कलम चलाए पनि समालोचकहरूका दृष्टिबाट ओभेलमा परेका लम्सल अत्यन्त उर्वर सम्भावना र ऊर्जा भएका निबन्धकार हुन भनेका छन् ।

रमेश गोर्खालीले **अभिव्यक्ति** (पूर्णाङ्क १२४) पत्रिकामा सामाजिक विकृति र प्रदूषणलाई लम्साल अतियथार्थवादी मूल स्वरूपमा व्यक्तिका छन् र आफ्नो सिर्जनाले अरुलाई प्रभावित पार्न सफल छन् भनेका छन् ।

महानन्द ढकालले **पूर्णिमा** (२०६७) मा उनका बारेमा यसरी चर्चा गरेका छन् : राष्ट्रिय स्वाधिनताका लागि र नेपाली भाषा साहित्यको रक्षाका लागि वि.सं. २०२६/०२७ साल देखी नै आफुलाई राष्ट्रको पहरेदार बनाउदै आएका सृजन लम्साल मुलतः पश्चिम नेपालका औलामा गन्न सकिने निबन्धकारहरू मध्ये एक परिपक्व र स्थापित निबन्धकार हुन् साथै उनका पारिवारिक र साहित्यिक व्यक्तित्वको पनि चित्रण गरिएको छ ।

विपतरामको मानचित्र (२०६९) को मन्तव्यमा भाउपन्थीले सृजन लम्साललाई यसरी चिनाएका छन् :-

“कथा लेखन प्रति सृजन लम्सालको समर्पण उनको निबन्धकारिता भन्दा एक्काइस नभए पनि कम भने छैन ।” साथै लम्साललाई निबन्धकार र व्यङ्ग्यकार भनेर चर्चा गरेका छन् ।

विपतरामको मानचित्र (२०६९) का मन्तव्यमा कृष्ण धारावासीले सृजन लम्सालका कथाका बारेमा यसरी चर्चा गरेका छन् :-

सृजन लम्सालका कथाहरू पनि कथा मात्र छैनन् । कथा संगसंगै अन्य थुप्रै कुराहरू समेत छन् । पढ्दै जाँदा निबन्ध जस्ता पनि, संस्मरण जस्ता पनि लाग्ने यी कथाको अनुहार भने प्रत्येक पाठकलाई आफ्नै जस्तो लाग्दछन् । समस्या आफ्नै जस्ता, विपति आफ्नै जस्ता, खुसी पनि आफ्नै जस्ता लाग्ने यी कथा पढ्दा चिनेकै पुरानो मित्रसँग भेट भएभैं लाग्छ र ती कथामा छुट भएका कती कुराहरू ‘यो पनि, त्यो पनि’ भनेर थपिदिन मन लाग्छ ।

लम्सालको साहित्यिक कृतिको बारेमा अध्ययन भएतापनि उनका निबन्ध र निबन्धकार व्यक्तित्वको गहन अध्ययन भएको पाइदैन । त्यसैले उनको निबन्धकारिता के-कस्तो छ भन्ने बारेमा अध्ययन, मूल्याङ्कन भने भएको पाइदैन तसर्थ सृजन लम्सालका निबन्धहरूको अध्ययन गरी व्यवस्थित रूपमा विश्लेषण गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व

नेपाली भाषा, साहित्य र संस्कृतिका क्षेत्रमा कलम चलाएर महत्वपूर्ण योगदान दिने लम्साल विशेषतः निबन्धकार हुन् । आधुनिक नेपाली निबन्ध परम्पराको तेस्रो मोडमा देखा पर्ने सशक्त निबन्धकार सृजन लम्सालको निबन्धकारिता र उनका निबन्धमा विस्तृत र व्यवस्थित अध्ययन गरिएको छैन । नेपाली साहित्यका पाठकहरूलाई उनका निबन्धका प्रवृत्तिहरू बारे जानकारी गराउदै लम्सालको आधुनिक नेपाली निबन्ध परम्परामा स्थान निरूपण गरिएको हुँदा यस शोधकार्यले आफैमा औचित्य र महत्वपूर्ण स्थान राख्दछ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

सृजन लम्सालले नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाएका छन् । प्रस्तुत शोधकार्य सृजन लम्सालको निबन्धकारिताको अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।

१.७ शोधविधि

यस शोध कार्यको लागि सामाग्री सङ्कलन गर्दा विशेष गरी पुस्तकालयीय विधिको उपयोग गरिएको छ र सङ्कलितलाई निबन्धको सैद्धान्तिक र परम्परित ढाँचामा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

अध्ययन र सङ्कलनको व्यवहारीक प्रयोजनका निमित्त यस शोध कार्यलाई साना ठूला गरी निम्नलिखित छ परिच्छेदमा सङ्कलित गरिएको ।

१. पहिलो परिच्छेद - शोध परिचय
२. दोस्रो परिच्छेद - सृजन लम्सालको निबन्ध यात्रा
३. तेस्रो परिच्छेद - निबन्धको सैद्धान्तिक परिचय
४. चौथो परिच्छेद - सृजन लम्सालका निबन्धहरूको विश्लेषण
५. पाँचौं परिच्छेद - सृजन लम्सालका निबन्धात्मक प्रवृत्ति
६. छैटौं परिच्छेद - उपसंहार र निष्कर्ष

शोधको अन्त्यमा सन्दर्भ ग्रन्थ सूची दिइएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

सृजन लम्सालको निबन्ध यात्रा

२.१ विषय प्रवेश

साहित्यिक कृति स्रष्टाको रचना भएकोले साहित्यमा रचनाकारको व्यक्तित्वको छाप परेको हुन्छ। साहित्यिक कृतिलाई राम्ररी बुझ्नका लागि साहित्यकारका जीवनीका पक्षहरूको अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ। यस परिच्छेदमा सृजन लम्सालको जीवनी र व्यक्तित्वको संक्षिप्त परिचय दिदै उनको निबन्ध यात्राको अध्ययन गरिएको छ।

२.२ सृजन लम्सालको संक्षिप्त परिचय

निबन्धकार सृजन लम्सालको जन्म वि.सं. २००३ साल असोज १५ गते तनहुँ जिल्लाको किहुं वडरभन्ज्याङ्ग गा.वि.स. को वोमागाउँमा भएको हो। उनका पिताको नाम चोभराज लम्साल र माताको नाम टङ्कमाया लम्साल हो। सामाजिक क्षेत्रमा उनी पूर्णचन्द्र लम्सालका नाउँबाट परिचित भए पनि साहित्यिक क्षेत्रमा सृजन लम्सालका नाउँबाट चिनिन्छन्। शिक्षा आर्जन गर्ने र जागिर खाने क्रममा मध्यपश्चिम क्षेत्रको भेरी अञ्चल, बाँके जिल्लाको नेपालगन्ज नगरमा आएपछि यिनी यसै नगरको वडा नं. १३ आदर्शनगरमा स्थायी रूपमा बसोवास गर्दै आएका छन्। बी.ए. र बी.एल. को अध्ययन गरेर जागिरमा प्रवेश गरेका लम्सालको साहित्यिक क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान रहेको छ। कविता विधामा समेत कलम चलाए पनि उनले साधनाको प्रमुख विधा निबन्धलाई नै बनाएका छन्। उनले २०३३ सालदेखि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा सेवारम्भ गरेर २०६१ सालमा स्वैच्छिक अवकाश लिएका छन्। हाल उनी निबन्ध सिर्जनामा भन्ने सक्रिय भएर लागिपरेका छन्। दस वजे देखि पाँच वजेसम्म सेवामा सक्रिय रहनुपर्ने व्यक्तिबाट निरन्तर निबन्धको सिर्जना गरिदै जानु र नेपाली निबन्ध विधामा छुट्टै पहिचान बनाउन समर्थ हुनुलाई निबन्धकार लम्सालका लगनशीलता र प्रतिभाको सुखद प्रतिफल मान्न सकिन्छ।

उनको औपचारिक साहित्यिक यात्रा “पुतली” शीर्षकको कविता २०२५ सालमा महेन्द्र कलेज पत्रिकामा छापिएदेखि आरम्भ भएको हो। त्यसपछि उनले फाट्टफुट्ट रूपमा कविता लेख्न कार्यलाई समेत त्यागेका छैनन् तापनि मुख्य रूपले उनी निबन्ध सिर्जनामै केन्द्रित छन्। यस

कुराको पुष्टि हालसम्ममा उनका चारओटा निबन्ध सङ्ग्रहहरू प्रकाशित हुनु र एउटा पनि कविता सङ्ग्रह प्रकाशित नहुनुबाट हुन्छ ।

लम्सालका रचनाहरू नेपालगञ्ज एक्सप्रेस नेपाली एक्सप्रेस, मध्यपश्चिम, नयाँ सरचना, जनमत अंकुर, पूर्णिमा, मुकुट, मनोभाव सिर्जना, गोरखवाङ्मय, गुञ्जन, वाङ्मय जगत्, हाम्रो पुरुषथ, रजन जयन्ती स्मारिका, आशय, नेत्र ज्योति स्मारिका, मधुपर्क गरिमा, समकालीन साहित्य आदि पत्रिकाहरूमा छापिएका छन् भने सङ्ग्रहका रूपमा (१) 'नैतिकता हराएको सूचना' (२०५५) (२) 'प्रजातन्त्र', गणित र डिप्रेसन' (२०६०), 'आगनदेखि सागरसम्म' (२०६२) र 'विस्थापित मुड' (२०६८) निबन्ध सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् । व्यस्त जीवनचर्याबाट फुर्सद निकालेर यति धेरै सँख्यामा गुणस्तरीय रचना सिर्जना सक्नुलाई प्रतिभा, व्युत्पत्ति र अभ्यासको राम्रो प्रतिफल मान्न सकिन्छ । लामो समय देखि साधना गर्दै आएर नेपाली निबन्धको विकासमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएकाले सृजन लम्साललाई बाँके जिल्लामा स्थापित साहित्यिक संस्थाहरू - तीर्थमान श्रेष्ठ प. स्मृति साहित्यिक पुरस्कार गुठी (२०६०) र वि. विकास स्मृति साहित्य पुरस्कार गुठी (२०६१) द्वारा सम्मानित पनि गरिएको छ । साहित्य साधनामा मात्रै सीमित नभएर यिनले मध्यपश्चिमाञ्चल साहित्य कला प्रतिष्ठान, भेरी साहित्य समाज, नेपालगञ्ज, महेन्द्र पुस्तकालय, वि. विकास स्मृति साहित्य पुरस्कार गुठी आदि साहित्यिक संस्थाहरूसित संबद्ध भएर पनि साहित्यको श्रीवृद्धिमा सक्दो सहयोग पुऱ्याउदै आइरहेका छन् (दौतरी, २०६३:५५-५६) ।

२.३ सम्मान तथा पुरस्कार

सृजन लम्साल मध्यमवर्गीय परिवारमा जन्मिएता पनि आफ्नो लगनशीलताबाट शिक्षा हासिल गरे । उनी १३ वर्षको उमेरमा अध्ययनार्थ नेपालगञ्जमै आएका हुन् । लम्सालले नेपालगञ्जमै घरजम गरी बस्दै आएका छन् । लम्साल नेपालगञ्जबासी भएर आफ्नो कार्यक्षेत्रलाई अगाडि बढाएका छन् ।

लम्सालले हालसम्म निम्नलिखित पुरस्कार तथा सम्मान पाएका छन् :

१. तीर्थमान श्रेष्ठ (प) स्मृति साहित्य पुरस्कार २०६०
२. वि. विकास स्मृति साहित्य सम्मान २०६१
३. वगर फाउन्डेसन नेपालद्वारा सम्मानित २०६२

४. भेरी साहित्य समाजद्वारा सम्मानित २०६३
५. अलिमियाँ बाङ्मय प्रतिष्ठान पोखराद्वारा सम्मानित २०६५
६. पूर्णिमा साहित्य समाज कोहलपुर बाँकेद्वारा तुल्सी स्मृति पुरस्कार २०६७
७. महेन्द्र पुस्तकालय नेपालगञ्जद्वारा सम्मानित २०६७
८. लम्साल सेवा समाज काठमाडौँद्वारा सम्मानित २०६९
९. विनय सिंह रावल स्मृति प्रतिष्ठानद्वारा विनय पुरस्कार २०६९ प्रदान २०७०
१०. अवधि संस्कृति विकास परिषदद्वारा सम्मानीत (तुलसी स्मृति सम्मान) २०७०
११. अवधि संस्कृति प्रतिष्ठानद्वारा अवधि सम्मान २०७०
१२. तन्नेरी प्रकाशन काठमाडौँद्वारा सम्मानित २०७०
१३. बर्दियाली साहित्य समाज बर्दियाद्वारा सम्मानित २०७०
१४. भानुभक्त निबन्ध पुरस्कार २०७१, असोज २५
१५. भानुभक्त स्वर्णपदक २०७१, आषाढ २९

२.४ साहित्यिक प्रेरणा र प्रभाव

सृजना लम्साल आफ्नो भाव र शैली परिस्कारका निम्ति विभिन्न स्रष्टाहरूद्वारा सिर्जित स्तरीय साहित्यिक कृतिको अध्ययन पनि गर्दै आएको कुरा स्वीकार गर्दछन् । पुतली (२०२६/०२७) कविताबाट लम्सालको साहित्यिक यात्रा आरम्भ भएको पाइन्छ । २०२६/०२७ मै क्याम्पसमा अध्ययन गर्दा 'लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाको जीवनी' निबन्धमा प्रथम स्थान पाएपछि उनी यस क्षेत्रमा भन्नु उत्साहित हुन्छन् र उनको निबन्ध क्याम्पस मुखपत्रमा (२०२७) प्रकाशित पनि हुन्छ । नेपालगञ्जको साहित्यिक क्षेत्रको विकासमा सक्रिय हुने सनत रेग्मी, वी. विकास र इन्द्रमणि मानवबाट साहित्यिक सृजनामा ठूलो प्रेरणा र प्रोत्साहन प्राप्त गरेको कुरा बताउनु हुने सृजन लम्साल "देवकोटा साहित्यमा नारी" (सृजना ०३२) "हाम्रा तपसी कवि (सृजना, ०३२ फाल्गुन) दशैँ दिनको गर्भबाट" (सृजना ०३३, भाद्र)" "मैनालीका कथामा सामाजिक पक्ष" (सृजना) जस्ता समालोचनात्मक निबन्धको लेखन र प्रकाशनमा सन्नद्ध देखिन्छन् । कविमा लेखनाथ, देवकोटा र भूपी शेरचन, नाटकमा सम र रिमाल कथा र

उपन्यासमा वी.पी. कोइराला र डायमण्ड शम्शेर, ध्रुवचन्द्र गौतम समालोचना एवं गद्य लेखनमा तारानाथ शर्मालाई बढी रुचाउने लम्साल यात्रा निबन्ध लेखन पनि अभिरुचि राख्दछन् । २०३६ मा उनको 'नाम्चे बजारको सेरोफेरो' (उपहार) यात्रा निबन्ध प्रकाशित हुन्छ । २०४० देखि २०५० सम्म उनको कलमले केही समयका लागि विश्राम लिएको देखिन्छ । ०५० पछि उनी फेरी लेखन कार्यमा संलग्न हुन थाल्दछन् र दर्जनौ निबन्धहरू विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित हुन्छन् (कटेल, २०५५ : सम्पादकीय)

२.५ सृजन लम्सालको निबन्ध लेखनयात्रा

२०२६/०२७ मा 'पुतली' (महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस मुखपत्र) कविताबाट लम्सालको साहित्यिक यात्रा आरम्भ भएको पाइन्छ । वि.सं. २०२६ साल देखि साहित्यिक यात्रा आरम्भ गरेका लम्सालका चारवटा निबन्ध सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । उनले आफ्नो पारिवारिक र जागिरे जीवनको व्यस्तताबाट फुर्सद निकालेर हास्यव्यङ्ग्यात्मक, निजात्मक र यात्रापरक निबन्ध लेखेर वर्तमान सामाजिक र राष्ट्रिय जनजीवनमा व्याप्त विकृतिविसङ्गीतिप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेर सुसङ्गती खोज्ने प्रयास गरेका छन् । वर्तमान नेपाली जीवनले भोग्नुपरिरहेका जटिल परिस्थिति, अनैतिकता, नारावादिता आडम्बरप्रियता, स्वार्थान्धता, सामन्ती संस्कार, यान्त्रिकता, अकर्मण्यता, अनुदारता विखण्डनवादिता, अनुशासनहीनता, उदण्डता र शत्रुतापूर्ण प्रवृत्तिप्रति कटु व्यङ्ग्य प्रहार गरेर देश र जनताप्रति जिम्मेवार नैतिक, कर्तव्यपरायण, समतावादी, सक्रिय, सहयोगी स्वावलम्बी, समुन्नत, सुखी र शान्त आदर्श समाजको निर्माण गर्ने प्रयास गरेका छन् । उनका प्रारम्भिक चरणका निबन्धहरू त्यति परिमार्जित नदेखिए पनि पछिल्लो एक दशकदेखि उनले देखाएको सिर्जन धर्मिताप्रतिको सक्रियता र प्राप्त हुँदै आएको परिष्कारले नेपाली निबन्धको विकासमा धेरै आशावादी हुन सकिने सम्भावनाको ढोका खोलिएको देखिन्छ ।

उनले निबन्धगत यात्रा आरम्भ गरेको छतीस वर्ष पुरा भएको छ र यस अवधिमा उनले निकै आरोहअवरोह पनि पार गरिसकेका छन् । २०३९ देखि २०४९ साल सम्म करिब दश वर्ष उदासिनता देखाएर साहित्यप्रेमीहरूलाई केही समय निराश तुल्याए पनि पुनः २०५० देखि सक्रिय रूपमा सिर्जन कर्ममा सक्रिय भएर उत्साहित र हर्षित तुल्याएका छन् । त्यसैले उनको निबन्ध यात्रालाई दुई चरणमा बाँडेर अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ : (१) प्रथम चरण २०२६ साल देखि २०३९ सम्म र (२) द्वितीय चरण २०५० देखि हालसम्म ।

२.५.१ प्रथम चरण (२०२६-२०३९ सम्म)

निबन्धकार सृजन लम्सालको साहित्यिक यात्राको थालनी २०२५ सालमा म.ब. क्याम्पस (तत्कालिन महेन्द्र कलेज) द्वारा प्रकाशन गरिएको मुखपत्र महेन्द्र कलेजमा पत्रिकामा प्रकाशित 'पुतली' कविताबाट भएको हो । उनी सिर्जनामा सक्रिय हुँदै जाँदा उनको साहित्यिक जीवनमा सानै भएपनि एउटा महत्वपूर्ण घटना घट्यो । उनले म.ब. क्याम्पस नेपालगञ्जद्वारा 'लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको जीवनी' शीर्षकमा आयोजना गरिएको निबन्ध लेखन प्रतियोगितामा सहभागी भएर प्रथम स्थान प्राप्त गर्न सफल भए जुन निबन्ध क्याम्पसको मुखपत्र महेन्द्र कलेज पत्रिका (२०२७) मा प्रकाशित पनि भयो । यसबाट उनी ज्यादै उत्साहित भएर मूलतः निबन्ध लेखनतिरै केन्द्रित हुन पुगे । यस अवधिमा उनले लेखनलाई निरन्तरता दिइरहेका भए पनि कमै सङ्ख्यामा निबन्ध प्रकाशित भएका देखिन्छन् । यस चरणमा प्रकाशित रचनाहरू हुन् : 'देवकोटा: साहित्यमा नारी' (सिर्जना २०३२) 'हाम्रा तपसी कवि' (सिर्जना २०३२, फाल्गुन), 'दशैँ दिनको गर्भबाट' (सिर्जना २०३३) 'मैनालीका कथामा सामाजिक पक्ष' (समय साहित्य संकलन २०२८) 'नाम्चे बजारको सेरोफेरो' (रा.वा. बैकबाट प्रकाशित उपहार पत्रिका २०३६), राराले कुत्कुत्याउँदा (लाकुरी वर्ष १ अङ्क ५, २०३६ पौष) यस पछि यस चरणमा उनका निबन्ध प्रकाशित भएको पाइदैन । २०२६ देखि २०४० सम्मको अवधिमा उनको साहित्यिक यात्राका निमित्तको मार्ग प्रशस्त भएको देखिन्छ ।

२.५.२ द्वितीय चरण (२०५० देखि हालसम्म)

यो चरण उनको निबन्ध यात्राको उल्लेखनीय अवधिका रूपमा देखापरेको छ । पहिलो चरणका तुलनामा यस चरणमा उनले सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिले राम्रो प्रगति गरेका छन् । विषय वस्तुको छनोटमा सचेतना, शिल्प र शैलीमा परिष्कार, भावमा निखार र गणितिमा रोचकता थपिँदै गएको भेटिन्छ । उनका चारवटा निबन्ध सङ्ग्रहहरू यसै चरणमा प्रकाशित भएका छन् । यसरी हेर्दा उनले २०२६ सालदेखि नै साहित्यिक यात्रा आरम्भ गरेका भए पनि २०५० साल पछिको उनको सक्रियता बढी प्रतिफलित भएको देखिन्छ ।

उनलाई आफ्नो देश इतिहास, वर्तमान, साहित्य, कला र संस्कृति प्रति गहिरो चासो छ र त्यसलाई उनी आफ्ना रचनामार्फत अभिव्यक्ति दिन्छन् । प्रस्तुतीका निमित्त उनले कविता र कथालाई समेत चयन गरे पनि उनी मुख्य रूपले निबन्धमै केन्द्रित देखिन्छन् । जागिर उनको जीवनयापन गर्ने आधारका रूपमा देखापर्छ भने साहित्य साधना आत्मसन्तुष्टि र राष्ट्र सेवा

गर्ने माध्यमका रूपमा देखापर्छ । जागिर भएपछि समयाभाव हुन्छ नै । टुक्राटुकी समयको सदुपयोग गरेर साहित्य सिर्जना गर्ने उनको प्रयास आफैँमा अनुकरणीय छ । नेपाली निबन्धका परम्परामा कुनै नौलो प्रवृत्तिलाई आत्मसात नगरेका भए पनि आदर्श समाजको निर्माण गर्ने उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भएर अघि बढिरहेको उनको सिर्जनयात्रा महत्वपूर्ण छ (दौतरी, २०६३:५६-५७) ।

निबन्धकार सृजन लम्साल नेपाली साहित्यका बहुमुखी प्रतिभा हुन् । यिनले कथा, कविता, निबन्ध आदी विधामा कलम चलाएका छन् । वि.सं. २०२६/०२७ मा 'पुतली' कविताबाट लम्सालको साहित्यिक यात्रा आरम्भ भएको पाइन्छ । यिनी यथार्थवादी, सामाजिकवादी र देशप्रेमी निबन्धकार हुन् । विभिन्न साहित्यकारहरूको प्रेरणा र प्रभावमा साहित्यको रचना गरेको लम्सालको मौलिक चिन्तन र प्रखर विचारहरू अत्यन्तै महत्वपूर्ण रहेका छन् । यिनको उच्च व्यक्तित्वले गर्दा यिनी सबैका सामु आदरणीय र चिरस्मरणीय रहेका छन् ।

तेस्रो परिच्छेद

निबन्ध गद्यको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ विषय प्रवेश

सृजन लम्साल नेपाली साहित्यका निबन्धका क्षेत्रमा परिचित छन् । निबन्ध गद्यलाई राम्ररी बुझ्नका लागि निबन्ध गद्यको सैद्धान्तिक परिचयको अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यस परिच्छेदमा निबन्ध गद्यको अर्थ, परिभाषा, प्रकार र संरचनागत तत्वहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

३.२ निबन्धको चिनारी

साहित्यका श्रव्य र दृश्य गरी दुई भेद छन् । साहित्यको श्रव्य भेद अन्तर्गत दुई हाँगा गद्य र पद्य मध्ये निबन्ध गद्य भाषामा लेखिन्छ । साहित्यका कविता आख्यान र नाटक जस्तै निबन्ध पनि हो । 'निबन्ध विषय केन्द्रित लेखन हो । यसमा विचार विमर्शको रूपमा आएको हुन्छ । निबन्ध विषयको केन्द्रियता भित्र लेखक वा चिन्तकको आत्मप्रकाशन पनि हुनुपर्दछ' (शर्मा, २०६६:३) । निबन्धलाई साहित्यिक र साहित्येतर गरी दुई प्रकारमा छुट्टयाउन सकिन्छ ।

३.२.१ निबन्धको पूर्वीय मान्यता

निबन्ध तत्सम शब्द हो । 'नि' उपसर्ग रहने 'बन्ध' धातुमा 'घञ' प्रत्यय लागेर निबन्ध शब्दको निर्माण भएको छ (सुवेदी, २०५८:६) । 'नि' उपसर्ग रहने 'बन्ध' धातुमा 'अच' प्रत्यय लगाएर पनि निबन्ध शब्दको निर्माण भएको पाइन्छ । यसको व्युत्पत्तिगत अर्थ भने 'निबध्नातीति निबन्ध' भन्ने हुन्छ (सुवेदी २०५८:६) । हेमचन्द्रले यसको प्रयोग मूत्ररोद्यक रूपी रोग तथा बन्धनको अर्थमा गरेका छन् (ऐजन) । वासवादता र न्यायमञ्जरीमा ग्रन्थ रचनाका अर्थमा र तत्वदीपनको अनेक तत्वहरूको सङ्गृहीत सानो साहित्यककलाको चमत्कृत अर्थमा र 'शिशुपालबध'मा वा भव्य र ग्रन्थका अर्थमा 'निबन्ध' शब्दको प्रयोग भएको देखिन्छ (गौतम र लुइटेल्, २०५५:१) । वर्तमान समयमा निबन्धले जुन अर्थ दिन्छ, त्यो अर्थ प्रचीन युगमा पाइदैनथ्यो । यसको मुख्य कारण संस्कृत साहित्यमा अरुको जस्तो निबन्ध विधाको सिर्जना भएको थिएन । नेपाली साहित्यमा आधुनिकताको प्रभाव पाश्चात्य साहित्यको वरदान भएकोले निबन्ध विधा पनि पाश्चात्य साहित्यको उपज मान्न सकिन्छ ।

३.२.२ निबन्धको पाश्चात्य मान्यता

अङ्ग्रेजीमा निबन्धलाई एस्से भनिन्छ । यो फ्रान्सेली शब्द एसाइबाट आएको हो । यसको अर्थ प्रयास वा प्रयत्न हुन्छ (थापा, २०४२:१८०) । पाश्चात्य साहित्यमा निबन्ध प्रयोग गर्ने प्रथम व्यक्ति फ्रान्सेली साहित्यकार मोन्तेन हुन् । सोह्रौं शताब्दीको अन्त्यतिर उनले आफ्ना रचनालाई एसाइ भन्ने नाम दिएका थिए, जसको अर्थ 'प्रयास' हुन्छ (पी र ग्वीन, सन् १९६८:५६२) । मोन्तेनले आफ्ना रचनामा आफुलाई विषयवस्तु बनाएर प्रस्तुत गरेका छन् । "म नै मेरो निबन्धको विषयवस्तु हुँ र मलाई सबभन्दा नजिकबाट चिन्ने व्यक्ति म हुँ । फ्रान्सिस बेकन निबन्धलाई वस्तुपरक ढङ्गबाट चिनाउँदै विकीर्ण चिन्तनको समग्र प्रस्तुतीकरण निबन्ध हो भन्दछन् " (सुवेदी, २०५८:१७) ।

पाश्चात्य साहित्यमा निबन्धका नामहरू विभिन्न रूपमा प्रचलित छन् । ग्रिसेली भाषामा निबन्धलाई 'एसिज' भनिन्छ । जसको अर्थ हुन्छ, (प्रयास गर्नु) । यसलाई फ्रान्समा मोन्तेनले एस्से नाम दिए जसको अर्थ पनि प्रयास गर्नु हुन्छ । तसर्थ आजको निबन्ध पाश्चात्य साहित्यको देन हो ।

पूर्वीय संस्कृत साहित्यमा निबन्ध शब्दको प्रयोग हुँदै आए पनि त्यसले साहित्यको विशिष्ट गद्य विधालाई बुझाउन सकेको देखिँदैन तर पाश्चात्य 'एस्से' शब्दले आरम्भदेखि नै साहित्य रचनाको अर्थवहन गरेर व्यापक अर्थमा गद्यविधा विषयलाई समेट्दै आएको छ । त्यसर्थ नेपाली निबन्ध शब्दको अर्थ पूर्वीय व्युत्पत्तिमूलक अर्थभन्दा पाश्चात्य एस्सेसँग नै निकट रहेको देखिन्छ । एस्सेको समानार्थी शब्दको रूपमा नेपाली 'निबन्ध' शब्द प्रचलित भएको छ ।

३.२.३ निबन्धको परिभाषा

साहित्यका चार विधाहरूमध्ये निबन्ध सबैभन्दा कान्छो विधा हो । निबन्ध हुनाका निम्ति के के कुराहरू आवश्यक पर्दछन् भनी धेरै विद्वानहरूले आ-आफ्नो मान्यतामा रहेर परिभाषा गरेका छन् । परिभाषा दिने क्रममा पाश्चात्य जगत्का निबन्धका प्रथम स्रष्टा मोन्तेनका अनुसार, "मेरो इच्छा हुन्छ निबन्धमा बिना आडम्बर सहज र साधारण तरिकाले स्वयं स्थापित होऊँ, त्यसमा म कुनै वाग्मिता वा कला भर्न चाहन्न । मेरो निबन्धको विषय म

नै हूँ भनी निबन्धको चिनारी दिएका छन् । “निबन्ध एउटा छरिएको चिन्तन हो भन्छन्” (शर्मा, २०६६:१४) ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा (१९६६-२०१६) यो रौचिरा दर्शन होइन, न हो पाण्डित्य दर्शनको ट्यासफु । यसमा गृहीत विषयलाई सर्वदृष्टिकोण र समीक्षणको जरुरत छैन । यो एक किसिमका धुर्त वदमास, ठिटो हो जो सडकमा हिँड्दा कहिले ढुङ्गा हान्छ, कतै-कतै आनन्दले फुलेर हेर्छ, तर घोरिदैन” (देवकोटा, २०३८: भूमिका खण्ड) । पठ घोक्नुवा हलन्त मिजासले यो एक किसिमको मनको जालीले जगतमा लहडी माछो मार्ने कला हो ।

दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा “अन्तरङ्ग विचार वा भावना अभिव्यक्त भएको अथवा बहिरङ्ग वर्णन र विवरण प्रस्तुत भएको समय र स्थानगत सीमाभित्र वाँधिन वाध्य नभएर पनि निश्चित प्रकारको शिलशिला तथा अनुक्रम युक्त विषय विशेषमा केन्द्रित गद्यात्मक रचनालाई निबन्ध भनिन्छ” (श्रेष्ठ र शर्मा, २०५९:११५) ।

डा. ईश्वर बराल (१९८०-२०५५) ले निबन्धका परिचय गराउने क्रममा भनेका छन् । निबन्ध एक किसिमको कुरा गराई हो । यो हो लेखकका मनमा उठेका भावनाहरूलाई स्वागत कथनका रूपमा उद्गारित गराउने विधाविशेष । आफ्नो गुनासो अरुलाई सुनाउनु, मनको बह पोख्ने काम गर्नु, हृदयलाई सकेसम्म छर्लङ्गयाइदिनु आन्तरिक सन्देशलाई फिजाउनु मानिसका आद्य सिर्जना हुन् । त्यसो हुनाले निबन्धकार जहिले पनि पाठकसित गफ गर्न चाहन्छ । साउती गरेर तिनलाई आफुप्रति सहानुभूतिशील बनाउन खोज्छ । मेरा कुरा कसैले सुनिदिऊन् (बराल, २०३०:७) ।

रामलाल अधिकारी (१९९८) : का कथनमा ‘निबन्ध त्यो काव्यविधा हो जसमा लेखक (निबन्धकार) को व्यक्तित्व पाठक समक्ष पूर्णतया प्रकाशमान हुन्छ । यसमा लेखकले उपदेष्टा नभई आत्मप्रकाशनकै लक्ष्यमा केन्द्रित हुनुपर्छ (अधिकारी, सन् १९७५:१२) ।

माथि उल्लिखित परिभाषालाई समग्रमा केलाएर हेर्दा निबन्धकारका विचारहरू निबन्धात्मक वा वस्तुपरक ढङ्गबाट पाठक सामु प्रस्तुत गर्ने र जुन प्रस्तुतीमा लेखकका विचार पाठकलाई मान्न वाध्य पारिएको हुन्छ । निबन्ध वास्तवमा आत्म प्रतिपादन, संवेदना आदिको समष्टिरूप हो भन्ने निष्कर्षमा आउन सकिन्छ ।

३.२.४ निबन्धको स्वरूप

पाश्चात्य र पूर्वीय निबन्धकारहरूका मान्यता र परिभाषालाई हेर्दा निबन्धको स्वरूप यसरी निर्धारण भएको पाइन्छ ।

- (क) निबन्ध छोटो साहित्यिक विधा हो ।
- (ख) यो मनको वह पोख्ने माध्यम हो ।
- (ग) निबन्ध संक्षिप्त, लघु आयतनमा सिर्जित हुन्छ ।
- (घ) निबन्ध कुनै विषयवस्तुमा केन्द्रित वा तटस्थ भएर गरिने वर्णन हो ।
- (ङ) निबन्ध निरन्तर साधनाबाट सुन्दर सुललित बन्न सक्ने गद्यात्मक रचना हो ।
- (च) निबन्धमा परमाणु देखि बृहत् पिण्डसम्म यसका विषयवस्तु भएका हुन्छन् ।
- (छ) निबन्ध स्रष्टाको प्रकृति भल्किने, परिष्कृत भाषाशैली भएको विचारात्मक अभिव्यक्ति हो (थापा, २०६८ : २३) ।

निबन्ध भनेको कुनै एउटा शीर्षकमा लेखकद्वारा प्रस्तुत गरिएको निजी धारणाहरूको अभिव्यक्ति हो । यसमा आन्तरिक शृङ्खलावद्ध र काल्पनिक तथा वस्तुनिष्ठ, तार्किक र निजी शैलीमा व्यक्त अवधारणाको प्रस्तुती हुन्छ । यो समीक्षात्मक, ऐतिहासिक र अन्वेषणात्मक पक्षमा वस्तुपरक ढङ्गमा पनि लेखिन्छ । हरेक निबन्धमा विषयगत र शैलीगत विविधता रहेको पाइन्छ । निबन्ध एक स्वतन्त्र रचना भएकोले शृङ्खलित र निश्चित आयाम यसमा नभई नहुने विषय हुन् ।

३.३ निबन्धका तत्वहरू

कुनै पनि साहित्य सिर्जना गर्नका लागि केही आधार वा संरचना निर्धारण गरिएका हुन्छन् । यसै गरी निबन्धका लागि पनि आफ्नै संरचना हुन्छ । संरचना निर्माण त्यसका अव्यव वा तत्वले गर्दछ, तिनीहरूलाई तत्व भनिन्छ (शर्मा, २०५५:५१६) । निबन्ध गतिशील विधा भएकोले यसको स्वरूपगत भिन्नता देखिएको पाइन्छ । यी भिन्नताहरूलाई यसरी हेर्न सकिन्छ ।

राजेन्द्र सुवेदीका अनुसार निबन्धका प्रमुख तत्वहरू निम्न रहेका छन् :

(क) विषय (ख) संवेदना (ग) निजात्मकता (घ) उद्देश्य (ङ) यथार्थको प्रतिपादन (च) लघु आयतन (छ) पूर्णता (ज) भाषाशैली (सुवेदी, २०६४:११९-१२०) ।

देवीप्रसाद गौतम र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलेले निबन्धका निम्न तत्व वताएका छन् :

(क) विषयवस्तु (ख) उद्देश्य (ग) हार्दिकता वा बौद्धिकता (घ) भावशैली (ङ) दृष्टिविन्दु (गौतम र लुइटेले, २०५४:५) ।

गोपीकृष्ण शर्माले निबन्धका तत्वलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

(क) वस्तु (ख) शैली (ग) उद्देश्य (शर्मा, २०५४:१९,२२) ।

ध्रुवप्रसाद बस्यालले निबन्धका निम्न तत्वहरू उल्लेख गरेका छन् :

(क) विषयवस्तु (ख) विचार एवम् उद्देश्य (ग) प्रस्तुती आन्तरिक र बाह्य) (बस्याल, २०५६:१२) ।

निबन्धका तत्व विषयवस्तु, उद्देश्य, भाषाशैली मान्न सकिन्छ । तिनको सङ्क्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

३.३.१ विषयवस्तु

विश्वका सुक्ष्म जिवाणुदेखि वृहत आकृतिका प्राणीसम्म परमाणुदेखि स्थूल ग्रहसम्म र कल्पनाका तरंगदेखि यथार्थताका क्रियाकलापसम्मका व्यापकतम क्षेत्रसम्म निबन्धको विषय फैलिएको हुन्छ ।

३.३.२ उद्देश्य

पाठक समुदायमा उपेक्षित सन्देश पुऱ्याउन गरिने आग्रहमा निबन्धको उद्देश्य निहित हुन्छ । त्यसैकारण निबन्ध विशिष्ट रचनाशैली प्रदर्शन गरिने विधा पनि हो । (सुवेदी, २०६४ : ११९, १२०) ।

३.३.३ भाषाशैली

यसमा प्रयुक्त भाषा गद्यमा हुन्छ । निबन्धका विषयवस्तुले मौलिक स्वरूप प्राप्त गर्ने अवस्था नै शैलीको तहमा देखिने तत्व हो । यो कतै कठोर कतै सहज र सरल पनि हुन्छ ।

माथिका तत्वहरू निबन्ध लेखनका लागि अनिवार्य तत्वहरू हुन् । यी तत्वहरूलाई प्रयोग गरी निबन्ध लेखिएको खण्डमा निबन्धको परिभाषाले भने अनुसारको निबन्ध रचना हुन सक्दछ ।

नेपाली साहित्यमा हालसम्म लेखिएका निबन्धहरूमा प्रत्यक्ष वा प्रकारान्तर रूपले यी तत्वहरूलाई आत्मसात गरेर लेखिएका छन् ।

३.४ निबन्धको वर्गीकरण

साहित्यका अन्य विधाहरूमध्ये निबन्ध अत्यन्त वैयक्तिक विधा हो । यो विषयवस्तु र भाषाशैलीको विविधता तथा रचनात्मक अनेकताका कारण स्वयम् जटिल बन्न पुगेको छ । त्यसकारण निबन्धको वर्गीकरणका लागि कुनै निश्चित आधार भेटाउन निकै कठिन छ । अतः यसको प्रकार विभाजन साहित्यका अन्य विधाको जस्तो सहज र स्पष्ट रूपमा हुन सकेको पनि देखिदैन । विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नै दृष्टिकोण अनुरूप यसलाई वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । यही विविधताबाट निबन्धको उपयुक्त वर्गीकरण विषय ग्रहण र प्रस्तुतीकरण ढाँचाका आधारमा समग्रमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

३.४.१ आत्मपरक निबन्ध

लेखकको निजी अनुभूतिको आत्म प्रकाशन गरिएको निबन्धलाई आत्मपरक निबन्ध भनिन्छ । आत्मपरक निबन्धलाई निजात्मक निबन्ध पनि भनिन्छ । आत्मपरक निबन्ध विचारात्मक, भावनात्मक र वैयक्तिक गरी तीन प्रकारका हुन्छन् (सुवेदी, २०५८:११) ।

३.४.१.१ विचारात्मक निबन्ध

विचारको प्रबलता र वृद्धि पक्षको सम्वर्द्धन भएको निबन्धलाई विचारात्मक निबन्ध भनिन्छ । यस खालका निबन्धमा चिन्तनको निजात्मकता र सार्वभौम स्वीकृतिको अवस्था आग्रहमा प्रवाहित हुन्छ (सुवेदी, २०५८:६३) । गृहीत विषयलाई सिङ्गुच्छर जाँचै त्यसका पक्षविपक्ष वा सिद्धान्तका आग्रह भए जस्तो देखिने यस प्रकारको निबन्धमा भाषा साङ्केतिक र संक्षिप्त हुनाका साथै समास शैलीको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यस खालका निबन्धमा थोरै शब्दमा धेरै भन्नु पर्ने भएकोले प्रत्येक शब्द र वाक्यले एक न एक विचार दिइरहेका हुन्छन् ।

३.४.१.२ भावनात्मक निबन्ध

भावनात्मक पक्षको प्रबलता भएका निबन्धहरू भावनात्मक निबन्ध हुन् । “विचार र वैयक्तिक अभिव्यक्ति भन्दा भाव पक्ष प्रबल भएको निबन्ध भावनात्मक निबन्ध हो । यसमा विशेष गरी हृदयको आग्रह हुन्छ । यसमा जीवन भोगाइको आशा, निराशा, प्रेम, करुणा परोपकार, देशभक्ति जस्ता विषयवस्तुलाई संवेदनात्मक तुल्याई सरस आलङ्कारिक पदावलीमा प्रस्तुत गरिन्छ” (उपाध्याय, २०४९:१९०) । यसमा तर्क वितर्कको कुनै स्थान हुँदैन । हृदयका उदात्त अनुभूतिहरू, तीव्र भावना र चरम भावुकता भावनात्मक निबन्धमा पाइन्छ । भावनात्मक निबन्धमा हार्दिकता, संवेदनशीलता र सौकुमार्यको प्रयोग गरिएको हुन्छ (शर्मा, २०६६:३०) यस्ता निबन्धहरू बढी रागात्मक र साङ्गीतिक हुन्छन् । भावनात्मक निबन्धलाई अधिकतम् सरल, सुमधुर, कोमल र हृदय संवेद्य बनाउन निबन्धकारले कल्पनाको सहायता लिनुपर्दछ ।

३.४.१.३ वैयक्तिक निबन्ध

व्यक्तिप्रधान निबन्धलाई वैयक्तिक निबन्ध भनिन्छ । “निबन्धकारले आफ्ना भावनाहरूलाई निजी स्वरूप दिएर वा जलप लगाएर निबन्ध रचना गर्दा वैयक्तिक निबन्धको सिर्जना हुन्छ । यसमा निबन्धकारले व्यक्तिगत निर्णयका आधारमा यथार्थलाई आफ्नै निष्कर्षमा उभ्याएर आफ्नै अभिमत सिद्ध गर्ने प्रयत्न गरेको हुन्छ” (सुवेदी, २०५८:६५) । यस्ता निबन्धमा निबन्धकार एउटा कथा वाचक भै देखिन्छ । वस्तुलाई टिप्पै त्यसलाई आत्म रागमा मुछेर जीवनका सुख, दुःख, हाँसो आँसु, हर्ष विस्मात् र भाव अभावहरू व्यक्त गर्नु वैयक्तिक निबन्धको मूल पहिचान हो ।

३.४.२ वस्तुपरक निबन्ध

निबन्धकार तटस्थ रही कुनै खास विषयमा केन्द्रित हुने निबन्धलाई वस्तुपरक निबन्ध भनिन्छ । यसमा वस्तुगत तथ्याङ्क प्रमाण तर्क आदि अघि सारेर ठोस किसिमले बौद्धिक भाषा शैलीको प्रयोग गरी लेखिएको निबन्धलाई वस्तुपरक निबन्ध भनिन्छ । (अवस्थी, कुञ्जिनी, वर्ष ६, अङ्क ४) । यसलाई परात्मक निबन्ध पनि भनिन्छ । “लेख, प्रलेख, जीवनी, शोधलेख, शोध प्रबन्ध, भूमिका, सन्धिपत्र, सम्पादकीय प्रतिवेदन, टिप्पणी, अन्तर्वाता र अभिलेख गरी विभिन्न उपविधामा रहेको खास निबन्धहरू वस्तु र तथ्यमा आधारित हुन्छन् । वस्तुपरकमा

आत्मपरकता गौण र वस्तु परकता प्रधान हुन्छ” (सुवेदी, २०५८:१३) । वस्तुविश्लेषणका क्रममा कतै कतै भाव र कल्पना तत्व समेत प्रयोग हुनसक्ने यस खालका निबन्धहरूमा विषय वा वस्तुका बारेमा प्राप्त ज्ञानलाई क्रमवद्ध, व्यवस्थित संक्षिप्त एवम् मौलिक पाराले प्रस्तुत गरिएको हुन्छ ।

लेखकको दृष्टि, विचार र लेखाईलाई प्रत्यक्ष रूपमा यस्ता निबन्धमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । वस्तुपरक निबन्धलाई वर्णनात्मक र विवरणात्मक गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

३.४.२.१ वर्णनात्मक निबन्ध

विषयको वर्णनमा केन्द्रित निबन्धलाई वर्णनात्मक निबन्ध भनिन्छ । “कुनै विषयका बारेमा नालीवेली खुट्टाएर त्यसको वास्तविक रूप अगाडि ल्याउनका साथै वस्तु तथ्यबारे लेखकको वस्तुपरक दृष्टि स्पष्टसंग पाठक सामु हस्तान्तरण गरिदिनु वर्णनात्मक निबन्धका गुण हुन्” (शर्मा, २०६६:२९) । यसमा विषयवस्तुको वाह्य पक्षको यथार्थ चित्रण गर्ने पद्धति भएतापनि यस्ता लेखकमा सूक्ष्म निरीक्षणको सचेतता सूक्ष्म निरीक्षण र वर्णन विषयलाई मौलिकताको जलप लगाएर वर्णन गर्न सक्ने क्षमता अनिवार्य हुन्छ । वर्णनात्मक निबन्धमा सरल तथा सुबोध शैलीको प्रयोग हुनाका साथै अलङ्कृत र प्राञ्जल भाषाको प्रयोग हुने भएकोले यो प्रभावकारी र जीवन्त हुन्छ ।

३.४.२.२ विवरणात्मक निबन्ध

घटना वा वृत्तान्तको वेलीविस्तार गरिएको विवरण प्रधान निबन्धलाई विवरणात्मक निबन्ध भनिन्छ । “यसमा घटनाको क्रमवद्ध वर्णन र निबन्धकारको आत्मीयता हुनु अनिवार्य भनिन्छ । यसरी विवरणात्मक निबन्धमा घटनाको पूर्वापर सम्बन्ध परिमाणतः जन्मेका उत्तरोत्तर घटनाहरू र समाजमा तत्काल परेका प्रतिक्रिया आदिको रोचक तथा संक्षिप्त चर्चा गरिन्छ” (शर्मा: २०६६:२९) ।

यस्ता निबन्धमा प्रायः प्राचीन एवम् आधुनिक सत्य, काल्पनिक तथा अतीतकालिन घटना, युद्ध, यात्रा शासन प्रणाली, जीवनी, कुनै जातिविशेषको रीति, स्थिति ऐतिहासिक तथा पौराणिक आख्यानको समावेश गरिन्छ” (सुवेदी, २०५८:५८) । यसरी निबन्धलाई विभिन्न

विद्वानहरूको मतलाई समग्रमा मिलाई आत्मपरक वस्तुपरक गरी विभाजन गरिएको छ । यही आधार नै उपयुक्त आधारको रूपमा देखिन्छ ।

जुनसुकै विषयमा स्वतन्त्र ढङ्गले सोच्नु, विचार गर्नु र आफ्नो भावनात्मक प्रवाहमा अनियन्त्रित रूपले पोखिनु निबन्ध हो । निबन्धकार कुनै विषय लिएर त्यस विषयको सेरोफेरोमा केन्द्रित हुँदै पाठकसामु आत्मीय मित्रभै खुल्छ । भावनात्मक राग गुनगुनाउँछ । यस किसिमको अभिव्यक्ति दिने रचना विशेष नै निबन्ध हो । निबन्धमा बुद्धितत्व र भावतत्व रहेको हुन्छ । तत्व निबन्धको मेरुदण्ड हो । विषय वस्तुको ज्ञानविना निबन्धको कल्पना पनि गर्न नसकिने हुनाले यसको क्षेत्र व्यापक हुन्छ । प्रत्येक निबन्ध कुनै न कुनै प्रयोजन पुरा गर्नको लागि लेखिन्छ । यो विचार पक्षसँग नजिक हुन्छ । यसकै माध्यमबाट आफ्ना धारणा सामु प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । लेखकको विचार पाठक समक्ष प्रसारित गर्न निर्माण गरिएको शब्द, वाक्य र अनुच्छेदको बनोटलाई शैलीले भाषा र भावलाई समन्वय गर्दछ । क्रम, सङ्गति सङ्गठन र अन्विति शैली आन्तरिक गुण हुन् ।

चौथौ परिच्छेद

सृजन लम्सालका निबन्धहरूको विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश

लम्साल नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा निबन्धकार व्यक्तित्वको रूपमा परिचित व्यक्तित्व हुन् । उनले निबन्ध, कथा, कविता विधामा कलम चलाएका छन् । यस परिच्छेदमा निबन्ध सङ्ग्रहहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२ 'नैतिकता हराएको सूचना' को विश्लेषण

'नैतिकता हराएको सूचना' निबन्धका क्षेत्रमा देखा परेका प्रथम निबन्ध सङ्ग्रह हो । यसको प्रकाशन वि.सं. २०५५ सालमा नेपाल राष्ट्रिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान काठमाडौंबाट प्रकाशित भएको हो । यस सङ्ग्रहमा १३ वटा निबन्धहरू रहेका छन् ।

४.२.१ 'नैतिकता हराएको सूचना' निबन्धको विश्लेषण

निबन्धकार लम्सालको यो निबन्ध, निबन्ध सङ्ग्रहको शीर्षक रहेको 'नैतिकता हराएको सूचना' पहिलो निबन्ध (२०५३ पौष) हो । यसमा निबन्धकारले थोरैमा धेरै कुरा शीर्षकबाट नै भनिदिनुभएको छ । आज प्रत्येक निकायमा प्रशासनका प्रत्येक गतिविधिमा शैक्षिक क्षेत्रका सबै तहमा राजनीति गर्ने नेताहरूका आचरणमा साहित्यकारका शब्दकोष र यस्तै अन्य विभिन्न क्षेत्रमा देखाउने दाँत भएर नैतिकता बाँचेको छ । अर्थात् नैतिकता शब्दलाई सबैले जतिमात्रामा उपयोगमा ल्याउन सकिन्छ, ल्याएका छन् र त्यसको दुरुपयोग कतिसम्म गर्न सकिन्छ, गरेका छन् । समग्रमा हलुको हाँस्य र तीखो व्यङ्ग्य शैलीमा नैतिकता विहिन अवस्थामा बाँचेको आजका मानव र उसद्वारा निर्मित समाज, सामाजिक संरचना जहाँ जुन ठाउँमा जुन निकायमा प्रवेश गरेर खोज्दा पनि कतै नपाइने बहुमुल्य वस्तु नैतिकता बनेको तथ्यलाई यस निबन्धमा चित्रण गरिएको छ । निबन्धको प्रस्तुती रोचक र कलात्मक शैलीमा गरिएको छ । पाठकको मनलाई मुग्ध पार्न र यसपछि के ? भन्ने जिज्ञासा जागृत गर्न समेत 'नैतिकता हराएको सूचना' सफल छ । यसमा पनि निबन्धकारको कलमले समाजको सिङ्गो नैतिकता विहीन मानव प्रगतिका विकासलाई केसाकेसामा केलाएर हाम्रा अगाडि राखिदिएको छ । आज मानिसको नैतिकता मानव आचरण र व्यवहारमा होइन, अपितु उसको नैतिकता त

कोरा वाणिमा, भाषणमा र लेखनमा मात्र सीमित भएको छ भनी वास्तविक तथ्यको उद्घाटन गर्न प्रस्तुत निबन्ध सफल रहेको छ ।

४.२.२ 'पारदर्शिता' निबन्धको विश्लेषण

लम्सालको दोस्रो निबन्ध 'पारदर्शिता' (२०५४ असोज) हो । यो निबन्ध पनि व्यक्ति समाजबाट नैतिकता हराएभै वा सजावटी ठाउँमा राखिएको 'हस्तिदन्त' जस्तै बनेको छ । सबै ठाउँमा पारदर्शिता शब्दको प्रयोग त छ तर व्यक्ति, समाज र राष्ट्र आज समग्रमा पारदर्शिता विहीन बनेको छ । २०४६ सालपछि त मन्त्रीहरूको भाषण, पार्टी र पार्टी कार्यकर्ताको कथनदेखि सबै ठाउँमा मच्चिएर, चर्किएर पारदर्शिता राष्ट्र भरिनै कानै खाने गरी रन्कियो । तर केही समय पछि जब राष्ट्रनिर्माणका जिम्मेवार नेताहरू खाई लाग्दा भए, सुसभ्य नागरिक बन्दै गए, त्यस पछि पजेरो संस्कृतिको विकास भएपछि विदेशी बैंकमा डलर थुपार्न देखि प्रधानमन्त्री बन्नमा पारदर्शिताका नारा चर्कियो । जस्तै (जसले?) पारदर्शिताको नारा घन्कायो उसले त्यतिबेला केही नबुझेर नै यो नारा घन्कए जस्तो छ । यो नारा एकदिन बम बनेर आफ्नै तालुमा बज्रिएला भन्ने हक्का भएनछ क्यार विचरा नेताहरूलाई पछि पो श्रीमती छोराछोरीहरू सहित सपरिवार बसेर टि.भि. हेरी रहँदा टि.भी. मा त आफ्नै ब्लु फिल्म आइरहेका नेताजीको । कति लाज मर्नु छि । त्यतिबेला नेतहरूले जेको बीउ रोप्यो त्यसैको विरुवा उम्रिन्छ भन्ने कुरो बिर्सिन्छन् । यस्ता पड्तीपड्तीमा पारदर्शीलाई पारदर्शी शैलीमा शब्दवद्ध गर्न निबन्धकार अग्रसर हुनु भएको छ र निबन्धको अन्त्यतिर वास्तवमा पारदर्शिता के हो भनि त्यसलाई अत्यन्त सुन्दर रूपमा प्रस्तुत गर्नु भएको छ । वस्तुतः निबन्धकार भित्र सल्वलाएका चेतनाको प्रवाहले निबन्धकारलाई भित्रैबाट घच्चचाएर स्वस्फूर्त रूपमा नेता, मन्त्री, प्रधानमन्त्री देखि अन्य सामाजिक र प्रशासनिक निकायका विभिन्न ओहोदामा बस्नेहरूलाई तीखो मर्म भेदी शब्दतिर प्रहार गर्दै घायल पार्न सफल हुनु भएको छ । श्रष्टा सृजनजीले 'पारदर्शिता' शब्दलाई केटाकेटीको खेल बनाउने मै हुँ भन्ने खेलाडी आफै भएमा सुरको प्रतीक बनेको सत्यको उद्घाटन पनि कलात्मक शब्दमा गर्नुभएको छ ।

४.२.३ 'राजनीति र गाई' निबन्धको विश्लेषण

लम्सालको तेस्रो निबन्ध 'राजनीति र गाई' (२०५४ माघ) रहेको छ । यसमा उहाँले राजनीति गर्ने राजनेताहरूले बुझेर बुझ्न पचाएको हो वा स्वार्थले हो ? हिन्दुधर्मावलम्बीहरूको आराध्य पूज्य गौमातालाई "गाईको वध गर्न पाउनु पर्छ" भन्नु आफैमा एउटा दुःखद विषय

भएको भनी चित्रण गर्नु भएको छ । यसै सन्दर्भमा आफु राजनीति गर्ने व्यक्ति नभए पनि यस विषयमा आफुले अनुभव गरेको सुनेको आधारबाट निबन्धकारले हाम्रा राजनेता ‘जति जोगी आए कानै चिरेका’ भएको र निकृष्ट र तुच्छभन्दा तुच्छ कार्य गर्न पनि पछि नपर्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । यहाँ उल्लेख गर्नुपर्ने विषय के छ भने ‘गाईका विषयमा हाम्रो धर्मशास्त्रमा वर्णित विषयलाई अत्यन्त सुन्दर र वस्तुगत रूपमा लम्सालजीले जसरी चर्चा गर्नु भएको छ त्यो महत्वपूर्ण रहेको छ र साथै देखावटी, आडम्बरी, अवसरवादी राजनीति गर्नेहरूलाई तीखो, मर्मस्पर्शी व्यङ्ग्य गर्न चुक्नु भएको छैन । “के राजनीति राष्ट्रहितका लागि, जनहितको लागि, देशरक्षाको लागि, धर्मरक्षाको लागि देशको संस्कृति, परम्परा, पहिचान, पुर्खाको गौरव कायम गर्न तथा रक्षा गर्नको लागि गर्नुपर्ने होइन? राष्ट्रभक्ति, देशभक्ति, सिद्धान्त, इमान्दारी, निष्ठा, मूल्य, मान्यता, जस्ता शब्दहरू जोसुकैले बगेल्ती उकेल्दै कुर्लन्छन्, जोसुकैले आफुलाई उचो, अरुलाई होचो देखाउँछन् तर व्यवहारमा भने आँखा चिम्लेर आफ्नो दुनो सोझ्याउने कामलाई नै प्रथम प्राथमिकता दिन्छन् ।

४.२.४ ‘लामखुट्टे र मान्छे’ निबन्धको विश्लेषण

चौथो निबन्ध ‘लामखुट्टे र मान्छे’ मा नेपालमा लामखुट्टे र औलो उन्मुलन कार्यक्रम सञ्चालन भएको मान्छे स्वयम् लामखुट्टे बनी रगत चुसुवा बनेको प्रसङ्गलाई घतलाग्दो रूपमा चित्रण गर्नुभएको छ । अचेल मान्छे पूर्व लामखुट्टे जस्तै रगत चुसूवा हुन गएछ धनीले गरिवको, टाठाबाठाले लाटो सोझाको, उच्च वर्गले निम्न वर्गको, गोराले कालाको वा सबलले निर्बलको रगत चुस्न थाल्यो समाजमा मान्छे मान्छेकै रगत चुस्न खप्पिस भयो तर दोष भने लामखुट्टेलाई लगाउँदै आयो ।” यसरी कतै व्यङ्ग्य र कतै हास्यको पुट दिएर लामखुट्टेलाई प्रतीक बनाएर व्यक्ति, समाज, मानव इतिहास र मूलतः मानवीय चरित्रलाई उजागर गर्न निबन्धकारजीको कलम अग्रसर भएको छ ।

४.२.५ ‘लेखने विषयको खोजीमा’ निबन्धको विश्लेषण

‘लेखने विषयको खोजीमा ’ (२०५२ चैत्र) पाँचौं निबन्ध हो । यसमा निबन्धकारले व्यक्ति र समाजका विषयमा आफ्ना मनमा लागेका कुरा व्यङ्ग्य मिश्रित शैलीमा व्यक्त गर्नु भएको छ । साहित्य लेखनको प्रारम्भ कसरी गर्ने भन्ने सोचाईमा डुब्दाडुब्दै निबन्धकार, वर्तमान साहित्यकारबाट शिरदेखि पुछारसम्म सबै लेखने विषय लेखिसकिएको सोच पुग्नु हुन्छ । अनि कुरुरको पुच्छर सोभिन नसके जस्तै मान्छेको बाँदर प्रवृत्ति बदलिन नसकेकोमा चिन्तित बन्न

पुग्नु हुन्छ । “मान्छेको लागि मान्छेले नै सिर्जना र निर्माण गरेको भत्काउने, तोडफोड गर्ने थिएन, एउटा हुलले अर्को हुलमाथि आक्रमण गर्ने थिएन । पर्दा भित्र बस्ने नाइके ढेडुले साधारण बाँदरको हुललाई अर्को हुलमाथि आक्रमण गर्ने थिएन । पर्दा भित्र बस्ने नाइके ढेडुले साधारण बाँदरको हुललाई उचाल्ने थिएन ।” “सरकारी सञ्चार माध्यम त भन् तत्कालिन सरकारको वखान गर्नु र मालश्री गाउन बाहेक जनतालाई वास्तविक सुसूचित पटकै गराउदैनन् ।” “२०१७ साल पछि वाङ्गिएको पुच्छर २०४६ साल सम्म कुण्डलाकार रहयो र २०४६ साल सम्म कुण्डलाकार रहयो र २०४६ साल पछि यो पुच्छर ढुङ्ग्रोमा हाल्ने र तन्काउने प्रयास गरियो । “जङ्गबहादुरले भाइभारदार बाहेक अरु कसैलाई उच्च पद दिएका थिएनन् भने अहिले पनि आफ्नै वर्ग बाहेक अर्को वर्गलाई दिने नीति छैन । राष्ट्र सेवकहरूको स्थिति पनि उहिले र अहिलेमा फरक छैन उहिलेका शासक वर्गले वाङ्गो रुखलाई देखाई “यो रुख कति सोभो छ ह कि” ? भन्ने प्रश्नमा एकदम सोभो छ सरकार भन्नु पर्थ्यो भने अहिले पनि त्यसो भनिएन भने जागिरबाट हात धुन परिहाल्छ ।”

वस्तुतः माथि उदृत गरिएका पङ्क्ति पढ्दा धेरै कुरा स्वतः छर्लङ्ग हुन्छ । २०४६ साल पछिको प्रजातान्त्रिक वातावरण र त्यसमा पनि प्रजातान्त्रिक चिन्तन राख्ने आफु भन्दा बाहेक अर्को प्रजातन्त्रवादी नेता नै छैन भन्नेको हातमा राष्ट्रको शासनभार भएको समयमा भए गरेको कार्यलाई हलुको हास्यको पुट दिएर तीखो व्यङ्ग्य गरिएको छ । समाजमा दृष्टि दिंदा पाइएका सामग्रीलाई एकैचोटी आफ्नो रङ्गमा रङ्गाउँदा विषयवस्तुको प्रस्तुती छरिएको छ । त्यसमा पनि साना मसिना कुरालाई पनि प्रस्तुत गर्ने मोहले लेखकको लेखनस्तर त्यतिमाथि उठ्न सकेको छैन । यी केही खट्किने विषय हुँदाहुँदै पनि समग्रमा व्यवस्था परिवर्तन भएपनि मानवको मानवीय दुर्बलता र उसको प्रवृत्तिमा कुनै सुधार नभएको र त्यो प्रवृत्तिले अझ जरा गाड्दै गएकोमा गरिएको कटाक्ष मर्मस्पर्शी रहेको छ ।

४.२.६ ‘प्रेम र प्रदुषण’ निबन्धको विश्लेषण

‘नैतिक हराएको सूचना’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘प्रेम र प्रदुषण’ (२०५२) लम्सालका छैटौं निबन्ध हो । निबन्धकार यसमा केही मात्रामा भावनामा बग्नु भएको छ भने केही मात्रामा द्रष्टा बनी ‘प्रेमलाई नितान्त स्वार्थी बनाई प्रदूषित बनाउने मानवीय दुर्बलताप्रति कटाक्ष गर्नु भएको छ । आफ्नै अतीतकी अन्तरङ्ग प्रेमिकालाई सम्बोधन गरेर आजको प्रेम प्रदूषणयुक्त भएको जानकारी (जाहेरी) गराइएको विषय घतलाग्दो नै रहेको छ । आफु दुईको

प्रेम माछापुच्छ्रेका दुई चुच्चा हुन नसकेकोमा मनलाई सम्भाउँदै समाज र व्यक्तिको चिन्तन मात्र प्रदूषणले युक्त नभई प्रकृतिलाई सुन्दर स्वरूप (अन्नपूर्ण र सगरमाथा जस्ता पनि प्रदूषित भएको संकेत गर्दै आफ्नी प्रेमी प्रिये अन्जुलाई मनको व्यथा सुनाउने लम्सालजी मूलतः समाजमा बढ्दै गएको विकृति र विसङ्गतीप्रति चिन्तित हुनुहुन्छ । काठमाण्डौ शहर होस् वा रेडियो नेपाल, शिक्षा दान दिने शिक्षण संस्था होस् वा राजनीतिक पार्टी अथवा पारिवारिक परिवेश सबै दूषित भएको अनुभव भएको छ । निबन्धकारलाई यसको प्रस्तुती पक्षमा घोट्लिता विषयले सबै कुरालाई समेट्न खोज्यो तर त्यति व्यवस्थित भएर प्रस्तुत हुन सकेन । निबन्ध नै आफैमा छरिएका भावको संयोजन हो र पनि त्यस भित्रको तन्तु चुडिन पुग्यो भने त्यसको प्राप्ति कम हुन्छ । सामाजिक विकृति र सामाजिक रुढीवादी चिन्तन प्रति आफ्ना स्पष्ट विमति यस निबन्धको मूल प्राप्ति हो ।

४.२.७ 'सुर्खेतको घण्टाघर' निबन्धको विश्लेषण

'नैतिकता हराएको सूचना' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'सुर्खेतको घण्टाघर' (२०५३) लम्सालको सातौं निबन्ध हो । यसमा उहाँले विकासको मूल फुटाउन भनी मध्यपश्चिमाञ्चलको केन्द्रको रूपमा घोषित सुर्खेत, आज एउटा घण्टाघरलाई ठड्याएर निर्जीव भई भएर बाँचेको छ । यसले गरेको एउटा सम्भावित सुन्दर परिकल्पना वर्णन गर्दै निबन्धकार प्रश्नमाथि प्रश्न गर्न आतुर देखिनु भएको छ । सुर्खेतको आन्द्राभूँडी सबै बाहिर उजागर गरिदिएर जुन सोंचले यसको योजना, योजनाविदबाट बन्यो त्यो सबै आज कागजी घोडा बनेर क्षेत्रीय कार्यालयका भित्तामा टाँसिन पुगेको छ भनी तितो सत्यलाई सुन्दर रूपमा पस्कदिनु भएको छ । विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको अधिकाधिक प्रयोग गर्न निबन्धकार यहाँ पनि चुक्नु भएको छैन । यसमा इतिहास, राजनीति, योजना, विकास, शिक्षा, साहित्य कला संस्कृति, प्रशासन, प्रशासनिक कार्य आदिको शब्द चित्र प्रस्तुत छ भन्दा फरक पर्दैन ।

४.२.८ 'जलदेवता' निबन्धको विश्लेषण

'नैतिकता हराएको सूचना' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'जलदेवता' (२०५४) लम्सालका आठौं निबन्ध हो । यसमा निबन्धकारले बाँकेलाई केन्द्रविन्दु बनाएर यस क्षेत्रमा बनेका जलयोजना ती प्रायः पूरा नभई अधुरा रहेका वाटिका, वन, उपवन आदि सबै देखावटी रूपमा निर्माण भएका नेपालगञ्जबासी भने घातक पक्षी बनी जल र विकास योजनाका लागि प्रतीक्षा गरी बस्नुपर्ने कटु सत्यलाई उजागर गर्नु भएको छ । आकाशे खेतीको रूपमा उब्जनी गर्नुपर्ने

नेपालगञ्जको भू-भागमा कहिलेकाँही मात्र सुदिन फर्कन्छ । सुदिन फर्कदाका क्षण अत्यन्त आनन्ददायक लोभ लाग्दा बन्ने गरेको विषयलाई श्रृङ्गाररसले आप्लावित गर्दै प्रस्तुत गर्न लम्सालजी खप्पिस देखिनुभएको छ ।

४.२.९ 'खै खसियारी नेपालगञ्जको' निबन्धको विश्लेषण

'नैतिकता हराएको सूचना' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'खै खसियारी नेपालगञ्जको' (२०५२) लम्सालका नवौं निबन्ध हो । यसमा पनि लेखकको मन बढी मात्रामा भावनामा बगेको छ र पनि नेपालगञ्जको पुरानो आफ्नो मौलिक स्वरूप क्रमशः लोप हुँदै गएकोमा चिन्तित र व्यथित पनि छ । खै खसियारी पढ्दा पाठकले कम्तिमा पनि नेपालगञ्जको आफ्नो पहिचान के रहेछ भनी जानकारी प्राप्त गर्छ । नेपालगञ्जलाई आफ्नो कर्म क्षेत्र बनाएर बस्नु भएका लम्सालजी हिजोको नेपालगञ्जको (नेपालगञ्जका व्यापारीको) खुसी केमा केन्द्रित थियो र त्यसलाई सुन्दर रूपमा टिप्न सफल हुनु हुन्छ । "आइजाउ सोल्टी आइजाउ टीका पोते गराइहाल्छ भनी आफ्नो धनदेवतालाई लोभ्याउने व्यापारी शैली र हिउँदका दिनमा नेपालको उत्तरखण्ड नै छपक्क विछ्याइए भै गरी आफ्नै चोखो मौलिक संस्कृतिलाई सँगै लिएर आउने हटारु (नारी पुरुष) हरूको उपस्थिति नेपालगञ्जको लागि आकर्षणको विषय बन्दथ्यो । तन्नेरी र तरुनीहरूको हातेमालो, चिया, बिन्डी र चुरोटका माध्यमबाट स्वागत, मुखिया (टोली नेता) को मानमर्यादा र साहु प्रति श्रद्धाभाव नेपालगञ्जको खसियारीका आफ्नो विशेषता बनेको कुरालाई ऐतिहासिक झलक प्रस्तुत गर्ने शैलीमा व्यक्त गरिएको छ ।" हटारुहरू हट गर्न आउँदा डोको, नाम्लो, मैला कलेटी परेका पोशाक, परिश्रमले चिरा परेका निबन्धहरू मात्र लिएर आउँदैनथे रहन सहन, भेषभूषा र भाषा लिएर आउँथे । पहाडी जीवनशैली र यथार्थता आएर मेरो शहरमा वासवस्दा केही दिन भए पनि यसका सामीप्यले मलाई भावनात्मक रूपमा पहाडका डाँडा पाखा कुनाकन्दरामा पुऱ्याइ दिन्थ्यो । "पहाडको संस्कृति सल्यानी बगिया वा दैलेखी बगियामा आएर बास बस्थ्यो । डयोढा (ड्यौडा) र दाहारी गीतका सङ्गीतमय लयले शहर गुञ्जायमान हुन्थ्यो ।" यी पङ्क्तिहरूले पहाड तराईवासीको सङ्गम बिन्दु, वार्षिक मिलन र खुसी साटासाटको माध्यम थियो नेपालगञ्जको खसियारी भन्ने बोध गराएको छन् । अभिव्यक्ति पक्ष रोचक र मनमोहक "खै खसियारी नेपालगञ्जको?" प्रमुख विशेषता हो ।

४.२.१० 'त्रासदीमा वितेको एउटा संवत्सर' निबन्धको विश्लेषण

'नैतिकता हराएको सूचना' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'त्रासदीमा वितेको एउटा संवत्सर' (२०५२) लम्सालका दशौं निबन्ध हो । यसमा वर्णित विषय २०५० र २०५१ सालको पुरा वर्ष नै लेखकका निमित्त एकप्रकारको त्रास र भयको वातावरणमा व्यतीत भएको उल्लेख छ । विगतलाई विर्सन २०५१ को संवत्सर राम्रो बनोस् भन्ने शुभकामना साटासाट गर्न भित्र रबिको कोठामा गएको र त्यहाँ विगतका घटना सम्झन पुग्दा लेखक भारतका आसाम निवासी एकजना सन्किले सिक्किमबाट ज्वालामुखी फुटेर प्रलय हुन्छ, भन्ने कुरा सम्झन पुग्नु हुन्छ । यस्तै अर्को प्रसङ्ग वृहस्पति ग्रहमा पुच्छेताराको ठक्कर लागि मानिस बसेको पृथ्वीलाई असर गर्ने सम्झन पुग्नुहुन्छ । यसका अतिरिक्त कुनै रोग विशेष र दशैंको लुगा चर्चा सम्झन पुग्नुहुन्छ । २०५१ को अन्ततिर पुग्दा पनि भुटानी शरणार्थी पीडा यथावत रहेको, क्युवा, सोमालिया, श्रीलङ्का, अफगानिस्तान, बोस्निया, हर्जगोबिनाका समस्या पनि यथावत रहेको देख्दा लेखकको मन खिन्न भएको उल्लेख छ । निबन्धका अन्त्यतिरका पङ्क्ती हेर्दा लम्सालजीलाई नयाँ वर्ष राम्रो बनोस् भन्ने कामना मात्र पर्याप्त हुँदो रहेनछ भन्ने बोध भएको छ । त्यसको प्रमुख कारकमा हाम्रो आफ्नो दुर्बलता रहेकोलाई हिजोलाई हामी प्याला भरिएको मदिरासँगै पिइदिन रोज्छौं, मानौं विर्सनुमा नै अनन्त आनन्द छ । त्यसैले इतिहास पुनः पुनः दोहोरिन्छ भनी पुष्टि गर्न खोज्नु भएको छ । समग्रमा त्रासदीमा निबन्ध, भावनात्मक भएर पनि सामाजिक परिवेशलाई र मानवीय दुर्बलतालाई टिप्न प्रयत्नशील देखिन्छ । विषयको प्रस्तुती पक्ष सामान्य नै रहेको छ ।

४.२.११ 'चिन्ता आफ्नै शहरको' निबन्धको विश्लेषण

'नैतिकता हराएको सूचना' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'चिन्ता आफ्नै शहरको निबन्ध' लम्सालका एघारौं निबन्ध हो । यसमा लम्सालजीले नेपालको तराई क्षेत्रमा देखिन थालेको साम्प्रदायिकताको बादलको मुख्य कारण नेपाल र भारतको खुला सिमानालाई संकेत गर्दै नेपाल भारतबीचको सन् १९५० को सन्धि पुनरावलोकनले आवश्यकता माथि जोड दिनु भएको छ । यस अन्तर्गत पनि मूलतः आफ्नै कर्मथलो नेपालगञ्जमा वि.सं. २०५४ साल जेठ ४ गतेको मतदान पछि लागेको कर्फ्यु र शहर भरि जातीय वैमनश्य फैलिएको र त्यसको विकृत रूपमा चारैतिर विसडग्त बनी फैलिएको विषयलाई प्रस्तुत गर्नु भएको छ । नेपालगञ्जमा शिवसेनाको र मुस्लीम धर्मावलम्बीहरूको अनावश्यक रूपमा बढेको धार्मिक

आडम्बर नगरवासीलाई अहितकर बनेको संकेत निबन्धकारबाट भएको छ । ... तर अचेल नेपालमा जे कुरा पनि अनावश्यक रूपमा भारतमा भएको क्रियाकलाप, आचारव्यवहारको नक्कल बढीमात्रामा गर्न थालिएको छ । त्यसैले नेपालको वर्तमान राजनीतिक आचरण, सिद्धान्त, मूल्यमान्यता, नैतिकता आदिको ह्रास हुँदै आएको छ । कुनै पनि धर्ममा खराब तत्व हुँदैन, सबै धर्ममा असल तत्व हुन्छ तर धर्मको प्रयोग गर्नेहरूले यसलाई दूषित पार्दछन् । यी र यस्तै अन्य अभिव्यक्तिका माध्यमबाट समाजमा धर्मको नाममा बढ्दै गएको विद्वेष र त्यसको दुष्परिणामलाई अन्त्य गर्नुपर्ने र नेपालगञ्जवासीहरूले आफ्नो पुरानो भाइचारा सम्बन्धलाई जीवन्त राख्नुपर्नेमा जोड दिनु भएको छ । “नेपालगञ्जले आफ्नो स्थापनाकालदेखि नयाँ शहरको रूपमा नगरको साहित्य, कला, संस्कृति, रहनसहन, जीवनशैलीको जगेर्ना, त्यसको संस्थागत विकास त गर्न सकेन, परम्परागत रूपमा कायम गर्दै आएको धार्मिक सहिष्णुता र सद्भावलाई पनि ओभेलमा पार्दै गएको प्रतीत हुन्छ ।” वस्तुतः निबन्धकारका लागि त आफ्नो देश, आफ्नो राष्ट्र र आफ्नो देशको माटोभन्दा ठूलो कुनै वस्तु नभएको, राष्ट्र धर्म नै आफ्नो ठूलो धर्म भएको र आफ्नो जातीय पहिचान (म नेपाली हुँ) नै सबैभन्दा उच्च र गौरव युक्त रहेको कुरालाई सगर्ब प्रस्तुत गर्नु भएको छ ।

४.२.१२ ‘राराले कुत्कुत्याउँदा’ निबन्धको विश्लेषण

‘नैतिकता हराएको सूचना’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत राराले कुत्कुत्याउँदा, लम्सालका बाह्रौं निबन्ध हो । लेखकको आफ्नै जीवनको महत्वपूर्ण यात्रा संस्मरण अन्तर्गत पर्ने राराको यात्रा गर्दा गमगढीको उकालो चढेर रारा पुग्दा मन मस्तिष्कमा त्यसको छाप कुन रूपमा पयो भन्ने विषयलाई आफ्ना सुकोमल पदावलीमा आवद्ध गर्ने काम भएको छ । ‘डाँफे चराको भैं मन हलका भएर फ्रफ्र गरी नाच्दा लेखकको मन साँच्चै नै राराको अनन्त गहिराईमा डुबुल्कि लगाउँदै वरिपरिको अलोकिक प्राकृतिक सौन्दर्यमा चुर्लुम्ब डुबेको छ । यो निबन्ध पढ्ने पाठकले एकातिर ‘रारा’ आफु नपुगे पनि राराको बनौट र प्राकृतिक सौन्दर्यको विषयमा जानकारी प्राप्त गर्न सक्दछ भने अर्कातिर त्यसको ऐतिहासिकता, राजा महेन्द्रको भ्रमण पश्चात राराका भ्रमण अरुका लागि पनि सुगम र सरल बनेको जानकारी पाइन्छ । यति मात्र होइन, लम्सालजीको आत्माले त त्यसमा ‘सत्यं’ ‘शिवं’ र ‘सुन्दरम’ को तिनै तत्व अन्तर्निहित रहेको अनुभव रहेको छ । राराका विषयमा स्थानीय वासिन्दाले भन्ने गरेको

“रारा दह टल्ल पल्ल

खाऊ पानी निभार

तिमी आफै तुथो हो कि,

तिमी आफै विचार ।

अभिव्यक्ति होस् वा कवि म. वी.वि. शाहले व्यक्त गरेको

“भनन यो के हो ? के आज

विश्वको चोखे प्राकृतिक सुन्दरता

छ कतै अन्य संसारमा?”

यो अभिव्यक्ति होस, यिनले पनि आ-आफ्नै ढङ्गले त्यसैको सौन्दर्यलाई शब्दमा प्रकट गर्ने प्रयाससम्म गरेका छन् । पङ्क्तिकार स्वयंले त्यो अनुपम सौन्दर्यलाई आफ्ना आँखाका नानीका माध्यमबाट मनमस्तिष्कमा आकृति बनाएर राख्ने सौभाग्य नपाए पनि यस सृजनजीको यात्रा संस्मरणमा वर्णित शब्दबाट एउटा विशिष्ट अनुभव के भयो त भन्दा - ‘रारा आफैमा कहिल्यै पनि नरितिने सौन्दर्यको खानी हो, जसमा जसले जति डुबुल्की लगाउन सक्छ त्यसले त्यति मोहनी रूपको दर्शन प्राप्त गर्न सक्छ ।

‘राराले कुत्कुत्याउँदा’ पढ्दा तेस्रो पङ्क्तीमा राराको नग्न दृश्य । (अगाडीबाट पढ्दा उकालो सकी तेस्रो लागेपछि एउटा अनौठो छठा देखिन्छ राराको नग्न दृश्य) पदावलीले अलिकति मनलाई चिमट्यो । लम्सालजीले राम्रो शब्दले नै रारालाई चिनारी दिन ती शब्दको चयन गर्नु भएको होला । त्यसमा ‘नग्न’ शब्दको ठाउँमा ‘सुन्दर’ ‘मनमोहक’ अनुपम वा यस्तै अन्य शब्दको प्रयोग गरेको भए अभिव्यक्ति सुन्दर र बन्थ्यो होला । वहाँको नग्न प्रयोगको आशय -आवरण रहितको रूप हो, जो हेर्दा प्रत्येक मानिस आफैमा चित्रवत हुन पुग्दछ । अन्त्यमा राराको सौन्दर्य वर्णनमा लम्सालजीले मनै लोभ्याउने गरी प्रस्तुत गर्नु भएका धेरै पङ्क्ती मध्ये एउटा केही लामो वाक्य गठनको पङ्क्ती हेरौं -

“त्यस मत्तालु संचल (चंचल)? आँखा भित्र देखिन्छ एउटा सिँगो आकाश, नीलो आकाश, तीखा तीखा हिम श्रृङ्खला, सुन्दरीको लामो कपालसरी वनजङ्गलको छाँया, त्यसमा

वादलका टुक्राटुकीले सुन्दरीका कपालमा सिर्फुल जस्तो हावाको सिरेटोले तालको पानीलाई चिप्लेटी खेलाउँछ ।”

४.२.१३ ‘स्मृतिपटलमा फ्रेङ्कफर्ट’ निबन्धको विश्लेषण

‘नैतिकता हराएको सूचना’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘स्मृतिपटलमा फ्रेङ्कफर्ट, लम्सालका अन्तिम निबन्ध हो । यो यात्रा संस्मरण निबन्ध हो । निबन्धकारलाई जर्मनीको फ्रेङ्कफर्ट जाने शुभअवसर प्राप्त हुनुको कारण बैकिङ्ग कार्यसम्बन्धी अवलोकन रहेको पाइन्छ । त्यसक्रममा उहाँ आफ्नो बसाईको क्रममा प्राप्त वचत समयलाई फ्रेङ्कफर्टको सेरोफेरो देखि जर्मनको इतिहास विभाजन, विकास, कलासंस्कृति, रहनसहन देखि मूलतः त्यहाँको प्रगति र त्यसको कारणलाई रोचक शैलीमा प्रस्तुत गर्न अग्रसर हुनु भएको छ । जर्मनीको फ्रेङ्कफर्ट नदेखेका लागि पनि त्यस ठाउँमा आफै गएर भ्रमण गरे सरहको आस्वादन पस्किनु उहाँको वैशिष्ट्य हो । आफ्ना सहयोगी साथी अम्बिका दिदी, कैलाशजीसँगको पहिलो लामो जाहजी यात्रा फ्रेङ्कफर्टमा पुगेपछि भित्र दिनेश मानन्धरजी र राजगोपालको आत्मीय भाव र कुशल निर्देशनले लम्सालजीका लागि यो यात्रा, आफैमा अविस्मरणीय यात्रा बनेको देखिन्छ । आज फ्रेङ्कफर्टको प्रत्यक्ष दर्शनको पहिलो दिन भएकोले हरेक कुरामा कौतुहल हुनु, जिज्ञासा हुनु स्वाभाविकै हो । फ्रेङ्कफर्ट बैकिङ्ग महानगर वाणिज्य व्यवसायको अन्तराष्ट्रिय प्रशिद्ध महानगर प्राचीन युरोपीय कला संस्कृतिको धनी तथा नवगगनचुम्बी भवनयुक्त सुन्दर महानगर, आज यति शान्त छकि यसै शहरमा सातलाख जनसंख्या वस्छ भनेर कल्पना नै गर्न सकिदैन” भन्ने पङ्क्ति पढौं वा “द्वितीय विश्वयुद्ध पछि पश्चिम-जर्मनीले द्रुतगतिले औद्योगिक विकास गरेको हुन्छ र आर्थिक उन्नतीले देशलाई निकै अगाडि बढाउँछ, विश्वका विकसित देशहरूमध्ये सातवा नम्बरमा पर्न जान्छ, पश्चिम जर्मनी तर पूर्व-जर्मनी भने स्वभियतसंघले -को?) चङ्गुलमा फसेर कम्युनिज्मको स्वप्निल संसारमा सोभियत संघको छातामुनि रुमलिई रहन्छ, सरकारी मानो खाने बानी लागेका जनता उद्देश्य विहिनता, आलस्य, अकर्मण्यताको जालोमा जेलिएका हुन्छन्। यस्तै प्रत्येक अनुच्छेदमा जर्मनीका खासगरी फ्रेङ्कफर्टका जनताले गरेको प्रगति, उन्नति र त्यहाँको सुन्दरतामा रमेर आफ्ना पाठकलाई सम्मोहित गर्दै भुलाउन सक्नु निबन्धकार सृजनजीको विशेषता बनेको छ ।

लम्सालका निबन्धहरूमा लेखकद्वारा अनुभव गरिएका विभिन्न किसिमका अनुभवहरूलाई आत्मपरक शैलीमा व्यक्त गरेको पाइन्छ । वस्तु वा भावनात्मक रूपमा प्रस्तुत

भएकाले निबन्धसङ्ग्रह रोचक हुन सकेको देखिन्छ । आदर्शबाट अभिप्रेरित नैतिक मूल्य र मान्यता भत्किए गएका र मान्छे निकृष्ट स्वार्थी प्रवृत्तिबाट ग्रस्त हुँदै गइरहेकोले समाजमा अशान्ति पनि बढ्दै गइरहेको छ भन्ने भावनाको अभिव्यक्तिमा जोड दिएको भेटिन्छ । सामयिक अनुभवलाई हार्दिकतापूर्वक प्रस्तुत गरिएकाले निबन्धसङ्ग्रह मनोरम बनेको देखिन्छ । कतैकतै विचार, व्यङ्ग्य र आत्मपरकताको तीव्र प्रवाह देखिने हुँदा चेतनप्रवाह शैलीको झन्झटको पनि मिल्छ । निबन्धमा विषय वस्तुको प्रस्तुती सरल, सहज र सरस शैलीमा गरिएकाले निबन्धसङ्ग्रह मनोरम र बोध्यगम्भ बनेको पाइन्छ ।

४.३ 'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्धको क्षेत्रमा देखापरेका दोस्रो निबन्ध सङ्ग्रह हो । यसको प्रकाशन वि.सं. २०६० सालमा राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान काठमाडौँबाट भएको हो । यस सङ्ग्रहमा १४ वटा निबन्धहरू संकलित छन् । यो निबन्ध सङ्ग्रह अधिल्लो सङ्ग्रह 'नैतिकता हराएको सूचना' भन्दा बढी परिष्कृत छ । यसमा शिल्प सौन्दर्य छटा बढी मात्रामा खुलेको छ ।

४.३.१ 'अंशवण्डा' निबन्धको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'अंशवण्डा' लम्सालका पहिलो निबन्ध हो । यस निबन्धमा अंशवण्डाको बारेमा दर्शाएको छ । देशको सत्ता होस्, राजनीतिक पार्टी होस्, भाई-भाई बीच होस्, चारैतिर अंशवण्डाका लागि तानातान भएको भेटिन्छ । अंशवण्डाकै कारण विद्रोह मच्दछ ।

युद्ध हुँदो रहेछ लिनको लागि, दिनको लागि होइन, चाहे त्यो देवसुर सङ्ग्राम होस्, चाहे त्यो दक्षसेना र वीरभद्रबीचको सङ्ग्राम होस्, चाहे त्यो राम-रावणबीचको युद्ध होस्, चाहे त्यो महाभारतको युद्ध होस्, चाहे दुई राजाहरूबीच युद्धहरू हुन् चाहे ती दुई व्यक्तिहरूबीचका कलहहरू हुन्, चाहे ती स्वतन्त्रताका लडाई हुन सबै प्राप्तिकै निमित्त लडिए, गुमाउनको लागि लडिएनन् भन्ने देखाएको छ । प्रप्ति एक वा अनेक हुन सक्दछन् । चाहे त्यो धनप्राप्ति होस्, चाहे त्यो धनजन सहितको भूमि प्राप्ति होस्, चाहे त्यो सत्ताप्राप्ति होस् र चाहे त्यो मानप्राप्ति होस् लडिए त प्राप्तिकै लागि । त्यागको लागि कसैले लडेनन् । युद्ध गर्नु सजिलो काम होइन । गान्धीवादीले युद्ध गर्दैनन् । अंश खोज्न पनि सक्दैनन् भन्ने निबन्धकारले दर्शाएका छन् ।

“सृष्टिदेखि प्रलयसम्म मान्छेभित्र उत्पन्न हुने द्वन्द्व वा संघर्ष अरु केही कुराका लागि होइन रहेछ, केवल अंशवण्डाका लागि रहेछ ।” भनेर सृष्टिको आरम्भदेखि अहिलेसम्मकै अंशवण्डा गर्ने प्रक्रियामा देखिएको जटिलताको वर्णन गरिएको छ ।

४.३.२ ‘आँखा’ निबन्धको विश्लेषण

‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘आँखा’ लम्सालका दोस्रो निबन्ध हो । यस निबन्धमा ईश्वरको सृष्टि मध्ये सबैभन्दा उत्तम, सुन्दर र उपयोगी वस्तु आँखा हो भन्ने धारणा व्यक्त गरिएको छ ।

हाम्रो शरीरको लागि आँखाको सर्वोत्तम महत्व छ । आँखा छ, संसार छ, आँखा छैन संसार छैन, आँखा साह्रै संवेदनशील र साह्रै नाजुक तन्तु हुन्छ, त्यसैले आँखाले धेरै कुरूप तथा वीभत्स दृश्य त देख्न पनि सक्दैन । अन्याय पर्दा पनि मूक दर्शक भएर बस्नु आँखाको विवशता हो । दुर्योधनको सभामा अर्थात् जुवाघरमा द्रोपदीको चीर हरण हुँदा त्यहाँ कति आँखाहरू थिए? तर तीमध्ये कुनै आँखाले पनि केही गर्न सक्दैन । यहाँसम्म कि वीर अर्जुन, महाबली भीमसेन, धर्मराज युधिष्ठिर, नीतिवान विदुर र कौरव तथा पाण्डवका कुलपुरुष भीष्म पितामहका आँखाहरू पनि टुलुटुलु हेरिरहनु बाहेक अरु केही पनि गर्न सक्दैनन् । आँखाको कस्तो विवशता, कस्तो लाचारी भनी निबन्धकारले दर्शाएका छन् ।

आँखा स्वयम् लाचार छ तर परपीडक छैन । आँखाले आफुले देखेको यथार्थ कुरा भित्र पुऱ्याइदिन्छ, त्यसैको आधारमा भित्र बसेको मन खुसी पनि हुन्छ, दुःखी पनि हुन्छ । मन खुसी हुँदा ऊ एकलै खुसी हुन्छ, उसले त्यो खुसी आँखालाई वाँड्दैन तर मन दुःखी हुँदा चाहि मनको संगसंगै आँखा पनि दुःखी भइदिन्छ, बरर आँसु भारेर रोइदिन्छ । वास्तविक दुःख मनलाई हुन्छ, चस्का मुटुमा पर्दछ तर रुने काम आँखाले गरिदिन्छ । आँखा जस्तो संसारमा भनी निबन्धकारले आँखा राम्रो पक्ष र नराम्रो पक्षलाई प्रष्ट पारेको पाइन्छ ।

४.३.३ ‘ऊ मौन छ’ निबन्धको विश्लेषण

‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘ऊ मौन छ’ लम्सालका तेस्रो निबन्ध हो । यस निबन्धमा टेलिफोन प्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

वर्तमान युगमा टेलिफोनको नै हाइ-हाइ छ । मान्छे भन्दा उत्तम सहृदयी तथा सहयोगी मित्र टेलिफोनलाई मानेको पाइन्छ, यसले ‘वसुधैव कुटुम्बकम्’ को मानवले विश्वलाई एक

बनाएको छ । प्रेमिहरूको निमित्त टेलिफोन एउटा असल मित्र, उत्तम सहयोगी वा कुशल सेवक जेसुकै भने पनि प्रेम संसारको अपरिहार्य साधन र सर्वोत्तम निधि हो । टेलिफोनको जस्तो ठूलो देन यस संसारमा अरु कसैको नरहेको, यसले पृथ्वीको विशालतालाई सङ्कुचित बनाएको छ । यसले गरीबगुरुवा वा सिधासाधा मान्छेलाई नरुचाई धनीमानी मान्छेलाई मात्रै रुचाउँदो रहेछ, शक्तिलाई नै पुज्दो रहेछ भन्ने विचार व्यक्त गरिएको छ ।

टेलिफोन धनीहरूको हितका साधन लागि महत्वपूर्ण समाचार संवाहक भए पनि गरिबहरूका निमित्त खासै उपयोगी हुन नसकेको देखाएर विज्ञापन प्रविधिबाट उत्पादित उपयोग वस्तुहरू गरिबदेखि टाढै रहने गरेको यथार्थ व्यक्त गरिएको छ ।

४.३.४ 'ओदेहरूको कथाव्यथा' निबन्धको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'ओदेहरूको कथाव्यथा' लम्सालका चौथो निबन्ध हो । यस निबन्धमा देशका संचालकहरूलाई साँढे गोरुसँग दाँजेर व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

'ओदे' भन्ने शब्दको अर्थ पानी बिरालो वा चिसो ठाउँ भन्ने अर्थ हुन्छ । अर्को 'ओदर' भन्ने शब्दको अर्थ 'भूँडी' हुन्छ । यिनै शब्दहरूबाट व्युत्पन्न भएर ओदे शब्द बन्न गएको । ओदरबाट 'ओदे' अर्थात भूँडीबाट भुँडे भए जस्तै । जब ऊ तिल्के बहरबाट सजेर, सुमरेर गोरु बनाइन्छ तब उसको चरित्र र व्यवहार ठीक त्यस्तै हुन जान्छ जस्तो नेपालका देश विकास वा देशसेवा वा राष्ट्रसेवामा तल्लीन रहेका राष्ट्रसेवक वा देशभक्तहरूको राष्ट्रिय चरित्र कायम भएको छ । यस निबन्धमा अल्छी र कामचोर गोरुसँग राष्ट्रसेवक कर्मचारीको स्वभाव र चरित्रसँग दाँजेको पाइन्छ ।

यस निबन्धमा राष्ट्रको धनसम्पत्तिमा रजगज गरी नपुगेर राष्ट्रको धनलाई निजी सोतर बनाएर त्यसै धनको थुप्रोमाथि ओथारो बस्ने देशभक्तहरू जस्तै हालिदिएको घाँसपराल खानसक्दासम्म खाएर खान मनलाग्नु छाडेपछि त्यसैमा गजधम्म पसारिएर निश्चिन्त भई पाउर काढ्न साँढेका चर्तिकलाको वर्णन गरिएको छ । आफुलाई आफैँ देशभक्त घोषित गरेर देशको हुकुटी सकेसम्मको बल लगाएर रित्याउँदै जाने तर देशको नयाँ वस्तुको उत्पादनका निमित्त सिन्को समेत नभाँच्नेहरूप्रति कटु व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।

४.३.५ 'काले-काले मिलेर खाऊँ भाले' निबन्धको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'काले-काले मिलेर खाऊँ भाले' लम्सालका पाँचौं निबन्ध हो । यस निबन्धमा लोभी, अनैतिक र बेइमान मित्रको निकृष्ट प्रवृत्तिको निन्दा गरिएको छ ।

यस निबन्धमा लेखकको साथीले कमाउ संस्कृतिको विकास भइरहेको छ भनी बताएका छन् । चाहे राजनीतिक क्षेत्र होस्, चाहे प्रशासनिक क्षेत्र होस्, चाहे व्यापारिक क्षेत्र होस्, चाहे उद्योग वा खेती किसानिको क्षेत्र होस्, हरेक क्षेत्रमा कमाउने होड छ, प्रतिस्पर्धा छ, दौड छ । सही तरिकाले होस् वा गलत तरिकाले होस् कमाउने होड चलेको छ । वडामहाराज पृथ्वीनारायण शाहले भन्नु भएका थियो घुस दिनु र घुस खानु दुवै देशका महाशत्रुहरू हुन् । यसबाट के बुझिन्छ भने घुस दिने पहिलो वर्ग र घुस खाने दोस्रो वर्गको अलावा त्यति बेला समाजमा घुस दिने खाने केही पनि नगर्ने अर्को तेस्रो वर्ग पनि रहेछ र यो तेस्रो वर्ग चाहिँ देशको मित्रवर्गमा पर्दो रहेछ । तर अहिलेको बेलामा तेस्रो वर्ग लोप भइसकेको छ । अहिले नेपालमा खाएपछि काम बन्दछ र पक्का हुन्छ भन्ने सामाजिक मनोविज्ञानको विकास भएको छ ।

हाम्रो समाजमा नैतिकतावान्, सद्बिचारवान व्यक्तिको मानमर्यादा नरहेको समाजमा प्रतिष्ठा मानमर्यादा र इज्जत त्यो व्यक्ति छ जो धनवान छ । चोखो तलबबाट कमाएको सम्पत्ति भन्दा दुई नम्बरी स्रोतबाट कमाएको सम्पत्तिको बढी इज्जत रहेको कुरा यस निबन्धले दर्शाएको र दुई नम्बरी व्यक्तिहरू प्रति व्यङ्ग्य गरेका छन् ।

४.३.६ 'क्रिया प्रतिक्रियाहरू' निबन्धको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'क्रियाका प्रतिक्रियाहरू' लम्सालका छैटौं निबन्ध हो । यसमा भ्रष्टाचारीहरूप्रति तिखो व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

यस निबन्धमा लेखक पत्रकारका रूपमा देखा परेका छन् । पत्रकार बनी भ्रष्टाचारका विषयमा प्रष्ट हुन नसकेको सत्य तथ्य के होला भनी खोजी गर्ने कामको जिम्मा लिएका छन् । उनले 'जनता' शब्दलाई प्रष्ट पारेका छन् ।

ज - जसरी तसरी ज्यान धान्ने ।

न - नभएका केही कति पनि ।

ता - ताकतवर ।

‘ज’ र ‘न’ समूहका जनताहरूमा खासै अन्तर नभएको । यिनीहरू अभावको पिंजडामा पिल्सिएका, सत्य बोल्ने खालका रहन्छन् । यिनीहरूको स्वभाव गाईको जस्तो हुँदो रहेछ ।

‘ता’ समूहका जनता भने वलिया र ताकतवर हुँदो रहेछ । जे गरे पनि हुने भन्ने खालका र स्वभाव चाहि बकुला, साँप र विच्छी र सुँगुरसँग मिल्छ । देशमा ता समूहको व्यक्ति वा जनताले शासन चलाउने र भ्रष्टाचारको विज रोपन गर्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । प्रायः हरेक व्यक्ति कुर्सीमा पुगेपछि आफैँलाई सर्वशक्तिमान सम्भरेर मनपर्दी रूपमा ज्यादातीपूर्ण व्यवहार गरेर जनता प्रतिको दायित्व विसर्ने गरेको कटु यथार्थको उद्घाटन गरिएको छ ।

४.३.७ ‘चलखेलानन्द च’^३ निबन्धको विश्लेषण

‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘चलखेलानन्द च’^३ को माध्यमले समाजको अवस्थालाई देखाएको छ । ‘चलखेलानन्द च’ फटाहा, धूर्त व्यक्ति हुन् । उनी उन्नतिका सिँढी उक्लदै गए । राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक व्यक्तित्व हिमचुली भैं उत्तुङ्ग हुँदै गयो, उकासिदै गयो । सबै क्षेत्रमा यिनी कूटनीति गर्दछन् । चाहे सामाजिक क्षेत्र होस यिनीविना कुनै क्षेत्रले पनि एउटा सिन्को भाँचन सक्दैन । सबै क्षेत्रलाई एकीकृत रूपमा सञ्चालन गर्नकै लागि यिनी चलखेल गर्दछन् । निर्देशन लिन व्यवस्थापक तथा प्रशासकहरू उनकहाँ धाउँछन् । यिनको मार्फत समाजमा रहेका धूर्त र फटाहा व्यक्तिहरूप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

यस निबन्धमा हाम्रो समाजमा सोझा, इमान्दार र नैतिकवानले होइन कि धूर्त फटाहाहरूले नै प्रायः सफलता हासिल गर्ने गरेको रहस्य खोतलिएको छ । यसमा सहज र सरल भाषा शैलीको प्रयोग गरिएको छ ।

४.३.८ ‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ निबन्धको विश्लेषण

‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ लम्सालका आठौँ निबन्ध हो । यसै निबन्धबाट निबन्ध सङ्ग्रहको शीर्षक रहन गएको छ । यस निबन्धमा प्रजातन्त्रमा बढ्दै गएको विकृतीका वारेमा प्रष्ट पारिएको छ ।

सत्ता प्राप्तिका लागि गरिने वदनियतपूर्ण सबै खेलहरूलाई शिशु प्रजातन्त्र जोगाउनका लागि भएका सत्प्रयास मान्ने तथा प्रधानमन्त्री वा मन्त्री भनेकै प्रजातन्त्र हो, यिनीहरूलाई कार्यवाही गर्दा प्रजातन्त्र नै कार्यवाहीमा पर्छ भन्ने जस्ता चरम गैर जिम्मेवारपूर्ण राजनीतिक

गतिविधिको भण्डाफोर गरिएका यिनका निबन्धमा प्रजातन्त्रमा सत्ता प्राप्तिका लागि हुने गरेका सांसद खरिदबिक्रीका गणितीय खेलप्रति आक्रोश व्यक्त गरिएको छ ।

‘प्रजातन्त्र माने सत्ता र सत्ता माने प्रजातन्त्र’ भन्दै प्रजातन्त्रलाई जुवा, भोग्य सुन्दरी, मदप्याला मागी खाने भाँडो, विरोधी निमित्तयान्न पारी आफु मात्र बाँच्ने ढाल, सांसाधहरूको मोलतोल, आफ्नै व्यस्क पाठाहरू उक्लिने लाचार बूढी बाखा आदिका रूपमा परिभाषित गरी प्रजातन्त्रको खिल्ली उडाउनेहरूप्रति निबन्धकार लम्सालले तीव्र रोष प्रकट गरेका छन् ।

राष्ट्रमा स्थापित प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाका पृष्ठपोषक आफैँ निरंकुश, भ्रष्ट भएर धूर्तमार्फत राणा शासन र पञ्चेशासन व्यवस्थालाई पनि पछि पारिदिएकाले नेपाली जनता उत्तेजित भई विद्रोही बन्दै गएकाले द्वन्द्व चर्कदै गएको यथार्थ स्थितिमाथि प्रकाश पारिएको छ ।

४.३.९ ‘प्याज महिमा-नेतिनेति’ निबन्धको विश्लेषण

‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘प्याज महिमा-नेतिनेति’ लम्सालका नवौँ निबन्ध हो । यस निबन्धमा प्याजको रोचक वर्णन गरी वर्तमानका मान्छेलाई कुहिएको अस्तित्वहीन प्याजका वोक्रासँग तुलना गर्दै व्यङ्ग्य हानिएको छ ।

प्याजको अन्तिम आवरणमा मान्छे हेर्ने नसिकने गरी गनाएको हुँदो रहेछ । अन्तिम आवरणमा मान्छे भन्न सुहाउने कुनै लक्षण नै हुँदो रहेनछ । प्याज वाहिरी आवरणमा जति राम्रो देखिन्छ । त्यति भित्री आवरणमा देखिदैन । त्यसै गरी मान्छे पनि वाहिरी आवरणमा मात्र मान्छेको रूप हुन्छ, भित्र भित्र त पशुभन्दा पनि निकृष्ट हुँदो रहेछ । प्याजका जस्तै मान्छेका पनि पत्रहरू कोट्याउँदै जाँदा शुन्य भेटिन्छ ।

बजारमा प्याजको परिमाण घट्टै गएपछि बढेको त्यसको मूल्यको चर्चा गरेर अत्यावश्यक वस्तुको अभाव हुन जाँदा उत्पन्न हुने मानसिक पीडाको वर्णन गरिएको छ ।

४.३.१० ‘भीख माग्ने काम’ निबन्धको विश्लेषण

‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘भीख माग्ने काम’ लम्सालका दशौँ निबन्ध हो । यस निबन्धमा संस्थागत साहित्यिक उन्नयनका सन्दर्भबाट नेपाली मगन्ते प्रवृत्तिको चित्रण गरिएको छ ।

समाजका लागि माग्नुमा आत्मसन्तोष हुन्छ र व्यक्तिगत रूपमा आफ्नै स्वार्थका रूपमा माग्नु चाहिले आत्मग्लानि हुन्छ । मान्छेको कर्म र सोचमा मेल भएन भने त्यो कर्म सफल हुन सक्दैन । नमागी कुनै संघसंस्था चल्दैन, समाज चल्दैन र नमागी देश पनि चल्दैन भने माग्ने कामको लागि के को लाज? के को सङ्कोच? यस निबन्धमा मध्य र सुदूरपश्चिम क्षेत्रमा स्रष्टाहरूले साहित्य सृजन, संवर्द्धन र संरक्षण गर्ने क्रममा वेहोर्नुपर्ने जटिल समस्याहरूका बारेमा प्रकाश पारिएको छ ।

४.३.११ 'मातृशोक छचल्किइँदा' निबन्धको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'मातृशोक छचल्किइँदा' लम्सालका एघारौँ निबन्ध हो । यसमा मातृशोकका सन्दर्भमा ममतामयी माताको महिमाको चित्रण गरिएको छ ।

जीवनको अन्तिम क्षणमा आमालाई चौरासी पूजा गर्ने इच्छा हुँदा, पूजाको तयारी गर्दा आमा विरामी पर्दा आमाप्रति लेखकको स्नेह जागेको र आमाले सन्तानहरूप्रति गरिएको त्याग यस निबन्धमा देखाएको छ । भोक तिर्खा खपेर आफ्ना सन्तानहरूको लागि मरिमेट्टा पनि वात्सल्यको सुखानुभूतिले हृदय हर्षित हुन्छ । आमाले जति नै मिहिनेत गर्नुपरे पनि सन्तानसुखमा ती पीडाहरू फिक्का परेर उडेर जान्छ । सन्तानलाई देख्दा स्वर्गीय आनन्दको सुखानुभूति हुन्छ जसको लेखाजोखा नै गर्न सकिदैन । आमाको मन सागर हुन्छ । छोराछोरीले जति सुकै गल्ती गरे पनि आमाले क्षमा गरिदिन्छन् । संसारमा आमा जस्तो अरु कोही हुँदैन । लेखकले मातृभूमी र राष्ट्रलाई आमा भनी राष्ट्र प्रेम झल्काएका छन् । लेखकले यस निबन्धमा जिन्दगीको अन्तिम क्षणमा हुँदा मातृशोकमा आमासँग विताएका पल, आमाले गरेका सन्तान प्रतिको स्नेहलाई उजागार गरिएको छ ।

४.३.१२ 'यात्राका पीडाहरू' निबन्धको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'यात्रा पीडाहरू' लम्सालका बाह्रौँ निबन्ध हो । यस निबन्धमा यात्राका क्रममा देखापर्ने विकटताको चर्चा गर्दै राष्ट्रविकासका बारेमा छलफल गरिएको छ ।

लेखक आफु धनगढी र नेपालगञ्ज आवतजावत गर्ने क्रममा राष्ट्रविकासका लागि प्राकृतिक वातावरणलाई हेर्दै मनमा उब्जेका कुरालाई उल्लेख गरेका छन् । यो देशका निमुखा

वा निरीह जनता जो आशाको टुकी बालेर दिन फर्कला कि भन्ने आस्था पालेर बाँचिरहेका छन् । यिनीहरू पनि वगिरहेका छन्- अभावमा, अज्ञानतामा, भ्रममा, धोकामा वा लाचारीमा बालबालिकाहरू युवक युवतीहरू वगिरहेका छन्, कुलतमा, दूरदर्शनका नग्न चित्रहरूमा, विदेशी नग्न संस्कृति एवं भेषभूषामा चेलीबेटीहरूका अस्मिताहरू वगिरहेका छन् । आयुधजीवी पेशामा लेखक कवि कलाकारहरू वगिरहेका छन् । भेदभाव, असन्तोष, लाचारीमा देशको श्रम वगिरहेको छ, चौकिदारीमा, दर्बानीमा, काला पहाडका राष्ट्रिय भेषभूषा, कला संस्कृति वगिरहेका छन् । मन्द विषरूपी विदेशी संस्कृति आक्रमणमा, त्यसका नक्कलमा, यात्रामा देश वगिरहेको अनुभूत गरिरहेको छ, लेखकले । हाम्रो लाचारीको फइदा उठाएर कसैले प्राकृतिक न्यायको विपरीत काम गर्दछ, वा अन्तराष्ट्रिय कानूनको, अन्तराष्ट्रिय मूल्य र मान्यताको उल्डघन गर्दछ, अतिक्रमण गर्दछ, दादागिरी देखाउँछ, युगौंयुगदेखि बसोवास गरिआएका वासिन्दामा बस्न र बाँच्न पाउने मौलिक तथा सार्वभौमिक हकहरूको हनन गरिन्छ भने त्यस अवस्थामा मौन वस्नु राम्रो होइन । अत्याचार गर्नु अपराध हो भने सहनु पनि अपराध हो । यदि हामी अत्याचार सहेर बस्छौं भने हामी पनि अपराधी हौं । त्यसैले आइलाग्ने वृत्तमाथि जाइलाग । कसैले गालामा थप्पड दिन्छ भने अर्को गाला नथाप । एक थप्पडलाई दुई थप्पडमा साट वैदिक युगदेखिको परम्परालाई व्यवस्थालाई र मान्यतालाई कायम राख । सत्यको सहारा नछोड, व्रत र तपको सार यसैमा छ ।

४.३.१३ 'शब्द आतङ्क' निबन्धको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'शब्द आतङ्क' लम्सालका तेह्रौं निबन्ध हो । यस निबन्धमा शब्दद्वारा सिर्जना हुने, त्रासपूर्ण वातावरणलाई प्रष्ट पारिएको छ ।

अचेलको शब्दहरूमा न त मिठास छ, न त लालित्य छ, र न सत्यता न आदर्श । नैतिकता शब्दहरूबाट उडिसकेको छ । रस निचोरीएको कागतका बोक्रा जस्ता शब्दहरू । तर जसको सिङ् छैन, उसको नाम तिखे । यिनैको जगजगी छ, यिनैको बाहुल्य छ । कस्तो शब्दबजार । नयाँ पद ग्रहण गरेको मन्त्रीको भाषण जस्तो ।

आजको शब्दबजारमा यिनै तिम्ल्याहा शब्दहरू 'निष्पक्ष', 'स्वच्छ', 'धाँधलीरहित' ले भरिपूर्ण भेटिन्छ । विना कुनै आहवान, विना कुनै निमन्त्रणा यी तीन वटा शब्दहरू स्वतः स्फूर्त भएर हवारहवार्ती आइरहेका छन् । चाहे सकारात्मक रूपमा होस् चाहे नाकारात्मक रूपमा होस । यी तिम्ल्याहा शब्दशरुको उच्चारण पनि एकै पटक हुँदो रहेछ, मानौं यी नदीका त्रिवेणी

हुन् एकको अभावमा अर्काको अस्तित्व छैन, त्यसैले यी शब्दहरू छुट्टिन मान्दैनन्, चाहे सकारात्मक भाव व्यक्त होस् चाहे नकारात्मक । त्यसैले आजकलका शब्दहरू आतङ्क बनेका छन् ।

४.३.१४ 'सपना न विपना' निबन्धको विश्लेषण

'प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'सपना न विपना' लम्सालका अन्तिम निबन्ध हो । यसमा लेखकले सपनामा देखेको आकर्षक महानगरी काठमाडौं र विपनामा भेटेको कहालीलाग्दो महानगरी काठमाडौंको स्वप्न बिम्बमार्फत फरक पहिल्याउने प्रयत्न गरिएको छ ।

यस निबन्धमा लेखक काठमाडौं टेकु जाने क्रममा ट्याक्सीमा बस्दा सपनामा अर्धनिन्द्रामा काठमाडौंको सबै समस्या सकिएको सोच्छ, वा देख्छ । पानीको, फोहरको, सडकको नदीहरू सबै स्वच्छ र सफा भएको देख्छ तर लेखकको सपना टुट्दा चाहिं काठमाडौं महानगरीमा सबै समस्याहरू जस्ताको त्यस्तै रहेको देखिन्छ । यसरी लेखकले सपना जस्तै काठमाडौं महानगरी होस् भन्ने चाहन्छ ।

यी निबन्धहरू मध्ये स्तरीयताका दृष्टिले पहिलो, दोस्रो, पाँचौं, छैठौं, आठौं, नवौं, दशौं, एघारौं र चौधौं निबन्ध विशेष उल्लेखनीय छन् । कतै कतै लामा वाक्य र पट्यारलाग्दो वर्णनले शैलीलाई अलि शुष्क बनाएको भए पनि समग्रमा भाषाशैली सरस र सरल देखिन्छ । विषय वा विचारगत दृष्टिले हेर्दा निबन्धकारद्वारा नेपाली समाजमा व्याप्त विसङ्गति हटाएर सुसङ्गति कायम गर्ने प्रयास गरेको भेटिन्छ । वर्ग द्वन्द्वमा होइन समन्वयमा जोड दिएको पाइन्छ । सत्तामा आसीनहरूलाई राष्ट्रको संविधान र जनताको मनोभावना बुझेर कार्य गर्न सुझाव दिइएको देखिन्छ । इश्वरीय शक्तिमा विश्वास गरेको पाइन्छ र राष्ट्रिय एकतामा जोड दिएको देखिन्छ । अप्राप्य सैद्धान्तिक जटिलता भन्दा सुगम व्यवहारिकतातिर आकर्षण देखिन्छ । अप्राप्य सैद्धान्तिक जटिलताभन्दा सुगम व्यवहारिकतातिर आकर्षण देखिन्छ । सबैलाई समाज र राष्ट्रप्रति जवाफदेही हुन रचनात्मक रूपमा क्रमिक, सामाजिक परिवर्तनका निम्ति तत्पर हुन राष्ट्रिय सम्पतिमा सर्वसाधारणको पहुँच हुने अवस्थाको सिर्जना गर्न समानताका निम्ति पूर्वीय आध्यात्मिक जागरण ल्याउन तथा विकासका निम्ति पाश्चात्य भौतिक मूल्य र मान्यतालाई उदारपूर्वक निम्त्याउन र जुनसुकै अवस्थामा पनि मानवतावादी भावनालाई अंगालेर अधि बढ्न पाठकहरू सबै नेपालीहरूमा आग्रह गरिएको छ । ठाउँठाउँमा आकर्षक

बिम्ब, प्रतीक, लोकोक्ति, उखान र टुक्काको प्रयोग समेत गरिएकाले यसमा सङ्कलित निबन्धहरू रोचक बन्न पुगेको छन् ।

४.४ 'आँगनदेखि सागरसम्म' निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण

'आँगनदेखि सागरसम्म' निबन्धका क्षेत्रमा देखा परेको तेस्रो निबन्ध सङ्ग्रह हो । यसको प्रकाशन वि.सं. २०६२ सालमा बगर फाउण्डेसन नेपालबाट भएको हो । यस सङ्ग्रहमा १५ वटा यात्रा संस्मरणहरू संकलित छन् ।

४.४.१ 'स्मृतिपटलमा फ्रेड्कफर्ट' निबन्धको विश्लेषण

'आँगन देखि सागरसम्म' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'स्मृतिपटलमा फ्रेड्कफर्ट' लम्सालका पहिलो निबन्ध हो । यस निबन्धको विश्लेषण अगाडिको निबन्ध सङ्ग्रह 'नैतिकता हराएको सूचना' अन्तर्गत तेह्रौँ तथा अन्तिम निबन्धमा चर्चा गरिएको छ ।

४.४.२ 'नजिकको तीर्थ हेला' निबन्धको विश्लेषण

'आँगनदेखि सागरसम्म' (२०६२) नियत्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत 'नजिकको तीर्थ हेला' लम्सालका दोस्रो निबन्ध हो । यस निबन्धले तालिमको अवसरमा गरिएको भ्रमण र बहुसांस्कृतिक समुहका जमघटको वर्णन प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस निबन्धमा लेखकले तालिमको अवसरमा गरिएको भ्रमण र बहुसांस्कृतिक समुहका जमघटको वर्णन गरेको पाइन्छ । विदेशतिर तालिमका लागि पाउनु भनेको कर्मचारीका निम्ति एउटा उमङ्ग र सौभाग्यकै कुरा हुन्छ । त्यस्तो सौभाग्य त्यसैलाई मिल्दछ, जसको भित्री शक्ति हुन्छ । तीतो सत्य बोल्नुपर्दा 'सहि मान्छेलाई सही ठाउँ, सही कामको लागि सही तालिम' भन्ने कुरा कमसेकम हाम्रो नेपालमा त व्यवस्थापनको पुस्तकभित्रको कुरा मात्र हुन्छ भन्ने कुराको चर्चा गरेको पाइन्छ । लेखकले तालिम समुद्र पारको कुनै देशमा भएको भए कति हुरुक्क भई मरिमेट्थे होला तर छिमेकी राष्ट्र भारतमा तालिम भएको कारण नजिकको तीर्थ हेला भएको कुरा व्यक्त गरेका छन् । लेखकले तालिमका लागि यात्रा गरेका ठाउँहरूका क्रमवद्ध रूपले शाही नेपाल वायु सेवा, दिल्लीको इन्दिरा गान्धी अन्तराष्ट्रिय विमानस्थल त्यसपछि दिल्लीबाट लखनऊ जाने क्रममा इण्डियन एयरलाइन्स र पालम विमानस्थलको चर्चा गरेको पाइन्छ । जहाजमा जहदा मनभित्र भएको उतार चढाव, भारतमा ई.सं. १८५७ मा भएको जनविद्रोहको ब्रिटिस सरकारले जङ्गबहादुर राणाले तत्कालिन परिस्थितिको विश्लेषण

गरी ब्रिटिसीयनलाई सघाउने अनुरोध स्वीकार गरेको नेपालगञ्ज र लखनऊको सम्बन्ध गाढा रहेको प्रसङ्ग यसमा देखाइएको छ । लखनऊको मुख्य मुख्य शहरको पनि चर्चा यसमा गरेको पाइन्छ । वास्तवमा नजिकको तीर्थ भएर हेला गरेको रहेछ, तीर्थ त वास्तवमा ठुलै रहेछ भन्ने विचारले अलि गम्भीर हुन पुगेको कुरा लेखकले व्यक्त गरेको छ ।

४.४.३ 'वारि छ पीपल, पारि छ वर' निबन्धको विश्लेषण

'आँगन देखि सागरसम्म' (२०६२) निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'वारि छ पीपल, पारि छ वर' लम्सालका तेस्रो निबन्ध हो । यसमा लेखकले तीर्थाटनसँग सन्दर्भित र धार्मिक महत्वको वर्णन बारे चर्चा गरेको छ ।

यस निबन्धमा लेखकले पूर्णागिरी दर्शनका लागि हिड्दा भारतको टनकपुरबाट यात्रा प्रारम्भ गरेको प्रसङ्ग दर्शाएका छन् । पूर्णागिरी दर्शनको लागि उनी जहाँ पुगेका त्यस ठाउँको विविध पक्षको शोधखोज गरी त्यसको बारेमा स्पष्ट चर्चा गरेका छन् । भारत प्रवेश गर्दा पनि भारतमा नेपालको खोलाको नाम 'ठुलीगाँड' सुन्दा र देशको सीमा महाकाली नदी भएता पनि वारिपारिका जनताको भेषभुषा, रहनसहन, भाषा, संस्कृति, परम्परा आदि हरेक कुरामा समानता र नेपालीपनको चर्चा गरी राष्ट्रप्रेमप्रतिको भावना व्यक्त गरिएको छ । लेखकले यस निबन्धमा मान्छेका आचरण, चिन्तन, संस्कार, संस्कृति जस्ता अमूर्त र निराकार तत्वको चर्चा गरेका छन् भने व्यक्ति समाज, योजना स्थान, मेला मौसम र परम्परित चाँजो पाँजो जस्ता कुराहरू पनि व्यक्त गरेका छन् । राष्ट्र, अन्तराष्ट्र आफुले देखे भोगेका अञ्चल प्रभागका समस्यालाई नै उनले यसमा समावेश गरेका छन् । यथार्थ धरधामका राम्रा-नराम्रा, खस्रा-मसिना मुर्तामुर्त वस्तु टिपेर विसङ्घटित पक्षको चित्रणका माध्यमले प्रतीयमान संसार निर्माण संस्कार संस्कृति सृजनाको प्रारम्भ गरी सुल्टो परम्परा बसाल्ने ध्याउन्न उनका यस नैबन्धिक वस्तुविन्यास कलाले देखाएको छ ।

माता पूर्णागिरीको स्थल प्राचीन काल देखि नै भक्तजनहरूको आस्था रहेको पूर्णागिरी देवीको दर्शन गरेपछि सिंहबाबा महादेवको दर्शन गर्ने परम्परा बसेको प्रसङ्ग यसमा देखाइएको छ । महाकाली नदी दुई देशबीचको सीमा नदी भएकोले यो साभा नदी हो भन्ने चर्चा गरेका छन् । समस्त हिन्दूहरूका आराध्यदेव शिव तथा पार्वती वारि छ पीपल, पारि छ वर, भने भैं चखेवा-चखेवी भएर महाकालीको वारि र पारि बसेको र अहिले पनि पूर्णागिरी तीर्थयात्राको लागि जाने भक्तहरूको सिहनाथ बाबाको दर्शन गर्न महेन्द्रनगर आउँछन् भन्ने

कुरा यसमा देखाइएको छ । यसमा सरल, सरस र सहज साथै विचविचमा हिन्दी भाषाशैलीको कलात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.४.४ 'आँगनदेखि सागरसम्म' निबन्धको विश्लेषण

'आँगनदेखि सागरसम्म' (२०६२) निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत यो निबन्ध सङ्ग्रहकै शिर्षकमा आधारित चौथो निबन्ध हो । यसमा लेखकले भारतमा रहेको कोलकताको समुन्द्रको दृश्यावलोकन अनुभूती दृश्यको वर्णनका कुराहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

यस निबन्धमा लेखकले कोलकता भ्रमणका लागि निस्कने विचार गर्दा मान्छेलाई सँधैको लागि घर र संसार छाड्न चिन्ता लाग्दैन तर केही समयको लागि छोड्नुपर्दा सारै चिन्ता लाग्छ र घर गृहस्थी भन्ने कुरा ठुलो जालो रहेको, यसमा फसेपछि निस्कनै गाह्रो रहेको जालमा फसेको माछो जस्तो रहेको भाव व्यक्त गरेको छ । यथार्थमा मान्छेले न घुमी केही गर्न सक्दैन । जस्तै: जैन धर्मका प्रवर्तक महावीर, बुद्ध धर्मका प्रवर्तक गौतम बुद्ध, क्रिश्चियन धर्मका प्रवर्तक प्रभु ईशा, गुरु नानक आदी सबै घुम्मकड रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । डार्विनले डुलुवापनबाटै महान अविष्कार गरेको, भास्को डिगामाले अमेरिका पत्ता लगाएको मान्छेले नघुमी नडुली केही गर्न सक्दैन तर घुमन्ते हुनको निमित्त साहस र चिन्तामुक्त हुनुपर्ने कुरा चित्रण गरेका छन् । कोलकता भ्रमण गर्न जाने क्रममा लेखकले रेल चढ्दा आफुले देखेका, भोगेका, मनमा उब्जिएका उतारचढावलाई विकृतिविसङ्गति तथा मानवीयताको ह्रासोन्मुख प्रकृतिहरूलाई जस्ताको तस्तै चित्रण गरी प्रस्तुत गरेका छन् । मान्छेका नियत र नैतिकता कहिलेसम्म पशुवत् रहने कुरा, उपासना र समय दुवै गतिमान रहेको कुरा पाठक समक्ष दर्शाएका छन् । कोलकता भ्रमणका लागि निस्कने क्रममा चौरङ्गीको विशेषता भनेकै मान्छेको भीड रहेको र कोलकताको गौरव रहेको कुरा चर्चा गरेका छन् । घुम्ने क्रममा शान्तिनिकेतन, तारापीठ, दक्षिणेश्वर आदि स्थान घुमेका र गङ्गासागर जाँदा बसमा तराईबाट काठमाडौँ लैजाने राँगा जस्तै मान्छे कोचिएको, सागरद्वीप कृषिप्रधान टापु रहेको त्यहाँको मुख्य खेती पान, धान, केरा र माछा रहेको कुरा चित्रण गरेका छन् ।

धार्मिक हिसावले गङ्गासागर स्नान गर्नु धर्मका साथै शिक्षाको भावनाले प्रेरित रहेको गङ्गासागरको सङ्मले गङ्गासागर बनेको, पाँच हजार वर्ष पहिले त्यहाँ कपिल मुनिको आश्रम रहेको माता कालीको दर्शनकाली घाटमा गरेको र विरला मन्दिरको दर्शन गरेको र त्यो मन्दिर आधुनिक कलाकारिताको सुन्दर नमूना रहेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । मेट्रो रेल

चढ्ने इच्छा रहेको तर चढ्न नसकेको कुरा लेखकले उल्लेख गरेको छ । कोलकत्ता शहरका संस्थापक इष्ट इण्डिया कम्पनीका तत्कालिन एजेन्ट जोब चार्नेक मानिँदा रहेछन् । 'कोलकत्ता' भन्ने नाम चाहि 'कालिकाटा' भन्ने गाउँबाट परेको रहेछ । कालिकाटा नाउँको सूक्ष्म बीजबाट जन्मेर निरन्तर अघि बढेको पुनर्जागरणको युग पार गर्दै हुर्केको बढेको कोलकात्ता शहर अहिले पूर्वको 'पेरिस' मानिन्छ, गरिब तथा धनी दुवैको स्वर्ग, प्रेम आशा र खुशीको शहर, साहित्य कला संस्कृति र मानव धर्मको सुवास फैलाउने शहर मानिन्छ । यहाँका पर्यटकीय स्थलहरू ऐतिहासिक तथा कलात्मक भवनहरू, ज्ञान-विज्ञान, धर्म-साहित्य, कला-संस्कृति सम्बन्धि प्रतिष्ठानहरू ऐतिहासिक सङ्ग्रहालयहरू, प्राकृतिक कुञ्जनिकुञ्जहरू, नदी तथा प्रसिद्ध घाटहरू, सबै ठाउँमा पुँगुपुँगु जस्तो, घुमुघुमु जस्तो लाग्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ । यसमा सरल, सहज र सरस भाषाशैलीको कलात्मक ढंगले प्रस्तुत गरेका छन् र ठाउँ ठाउँमा प्रकृतिको चित्रण गरेर लेखक आफु प्रकृति प्रेमी रहेको कुरा दर्शाएका छन् ।

४.४.५ 'शान्तिनिकेतनमा प्राचीनताको खोजी' निबन्धको विश्लेषण

'आँगनदेखि सागरसम्म' (२०६२) नियात्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत यो निबन्ध लम्सालका पाँचौं निबन्ध हो । यसमा लेखकले भारतमा रहेको रविन्द्रनाथ ठाकुरको कर्मभूमिको अवलोकन र प्राचीनताको खोजीका कुराहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

यस निबन्धमा लेखकले शान्तिनिकेतन भ्रमणका लागि विहान सबेरै उठी दिनभरिका कार्यक्रमका पानाहरू मस्तिष्कमा फरर पल्टाउछन् । शान्तिनिकेतन जाँदा कोलकाताको रेलवेस्टेशनमा रेल चढ्छन् र रेलको डिब्बाभित्रको संसार बडो रोचक रहेको कुरा व्यक्त गरिएको छ । शान्ति निकेतन जाँदा बाटोमा देखेको प्राकृतिक सौन्दर्यलाई बडो रोचकता साथ प्रस्तुत गरेका छन् । 'वङ्गभूमि धनधान्यले भरिपूर्ण, प्राकृतिक सुन्दरताले परिपूर्ण रहेको, यसलाई भारतको वौद्धिक राजधानी पनि भनिदो रहेछ । गोपालकृष्ण पोखरेलले एक पटक भनेका थिए, 'भारतले भोलि सोच्ने कुरा वङ्गालले आज सोच्दछ' भन्ने उल्लेख गरिएको छ । वङ्गभूमिमा सामाजिक र धार्मिक आन्दोलनका अग्रणीहरू राममोहन राय, विद्यासागर, विवेकानन्द जस्ता व्यक्तित्वहरू, विश्वसाहित्यको नवजागरण युगलाई हाँके वङ्गिमचन्द्र चटर्जी, मधुसुदन दत्त र विश्वकवि रविन्द्रनाथ ठाकुर जस्ता मनीषीहरू, भारतीय कलाका प्रणेताहरू गगनेन्द्रनाथ टैगोर, अवनीन्द्रनाथ टैगोर, नन्दलाल बोस, यामिनी राय जस्ता कलाकर्मीहरूलाई वङ्गभूमिले जन्माएको र साथै करुणाकी प्रतिमूर्ती सामाजिक सेवा गर्ने, निसहाय गरिब-दुःखीकी ममतामयी

सेविका मदर टेरेसाको कर्मभूमि बनेको छ यो वङ्गभूमि । त्यति हुँदा हुँदै पनि एकलो रबीन्द्रनाथले मात्र पनि भारतलाई विश्वमा चिनाउँछन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् लेखकले शान्तिनिकेतन अवलोकन गर्ने धेरै पहिलेदेखि इच्छा रहेको उल्लेख गरेका छन् लेखकले । शान्तिनिकेतन प्रतिको जिज्ञासा तीव्र रूपमा जागृत भएको जस्तो विवाहको लागि केटी हेर्न जाने केटामा वा केटीमा रहन्छ । शान्तिनिकेतन पुगेर गाइडको साहारामा घुम्न थाल्दछ । त्यहाँ एउटा सप्तपर्णी (सतपतिया) को घना वृक्षको बारेमा वर्णन गरिएको छ । शान्ति निकेतन गृह महर्षि देवेन्द्रनाथ ठाकुरले गरेपछि उनले सर्वप्रथम सिंह परिवारबाट ६ एकड जमीन किने र १८६३ मा यस निर्जन स्थानमा यो भवन बनाए । थरीथरीका वृक्षहरू रोपी, वगैँचा लगाई सुन्दर निकुञ्ज बनेको कुरा उल्लेख छ ।

महर्षि देवेन्द्रनाथ ठाकुर हिमालको यात्रामा हिंडेका बेला रबीन्द्रनाथ ठाकुर सर्वप्रथम त्यहाँ आएको र त्यस गृहमा निवास गरेको र रबीन्द्रनाथ ठाकुरलाई त्यो गृह ज्यादै मन परेको र उनले आफ्नो विश्वप्रसिद्ध काव्य 'गीताञ्जली' का अधिकांश कविताहरू यही रचना गरेका र यहाँ 'गुरुकुल शिक्षापद्धतिको आधारमा यहाँ पठनपाठन हुन्छ । प्राथमिक तह, माध्यमिक तह, उच्च शिक्षा, पि.एच.डी. तहका कक्षाहरू चल्दछन् । यहाँ 'इन्दिरा गान्धी' ले पनि शिक्षा आर्जन गरेको कुरा उल्लेख गरेको छ । आजभन्दा करिब ४००० वर्ष पूर्वको प्राचीन भारतलाई स्मरण गरेर सबभन्दा पहिले यसलाई 'शान्तिनिकेतन' नाम दिइएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । ऐतिहासिक पौषलाई स्मरण गरेर नै शान्तिनिकेतनमा प्रतिवर्ष यस दिन मेलाको आयोजना गरिन्छ ।

शान्तिनिकेतनमा विभिन्न भाषाहरूमा शिक्षा दिने गरिन्थ्यो, 'रबीन्द्रनाथ टैगोर मूर्तिपूजामा विश्वास गर्दैनथे, त्यसैले शान्तिनिकेतन क्षेत्रमा कही पनि देवमूर्ति निर्मित नभएको रबीन्द्रनाथ ठाकुरका वासस्थानहरूका बारेमा, रबिन्द्र सङ्ग्रहालयका बारेमा बडो मार्मिक र क्रमिक रूपले सरल, सहज र सरस भाषाशैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.६ 'जानै पर्ने ठाउँ दक्षिणेश्वर' निबन्धको विश्लेषण

आँगनदेखि सागरसम्म (२०६२) नियात्रासङ्ग्रह अन्तर्गत यो निबन्ध छैटौँ निबन्ध हो । यसमा लेखकले तीर्थस्थलको भ्रमणका साथै पौराणिक तथ्यहरूको जानकारीहरूका बारेमा चित्रण गरिएको छ ।

यसमा लेखकको उत्सुकता जिज्ञासा र प्राचिनता प्रतिको मोहले यात्राका गन्तव्य बनेको हरेक स्थान तथा धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाहरूको तथ्यमुलक जानकारीहरू दिनसक्नु यस निबन्धको प्रमुख विशेषताका रूपमा रहेको देखिन्छ । धार्मिक र सांस्कृतिक पक्षसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने भएकाले त्यसमा ऐतिहासिक पक्षको राम्रोसँग उद्घाटन भएका छन् । उनी जहाँ पुगेका छन् त्यस ठाउँको विविध पक्षमा शोधखोज गरी त्यसको बारेमा स्पष्ट भएकोले गहकिलो बन्न पुगेको देखिन्छ ।

ऐतिहासिक, धार्मिक र सांस्कृतिक पक्षको बारेमा तथ्यपूर्ण जानकारी लिन कहिल्यै नचुक्ने यात्रा निबन्धकारले पाठकहरूलाई समेत आफ्नो यात्राको सहभागी बनाएर यात्रा साहित्यका क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । लेखकले यात्राका क्रममा विभिन्न ठाउँहरूमा विकृति, विसङ्गती तथा मानवीयताको ह्रासोन्मुख प्रवृत्तिहरूलाई जस्ताको तस्तै चित्रण गरी प्रस्तुत निबन्धलाई यथार्थपरक र जीवन्त बनाएका छन् ।

४.४.७ 'दीधामा जलक्रीडा' निबन्धको विश्लेषण

आँगन देखि सागरसम्म (२०६२) नियात्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत यो निबन्ध सातौँ निबन्ध हो । यसमा लेखकले छिमेकी राष्ट्र भारतको परिवेशलाई समावेश गरी त्यहाँको जलविहार र त्यस दृश्यको प्रस्तुतीकरण गरेको पाइन्छ ।

लेखकले कोलकताको प्राकृतिक सुन्दरता र धार्मिक स्थानहरूको वर्णन गरेको पाइन्छ । यस निबन्धमा उनले बढी समुन्द्रका रमणीय वातावरणको वर्णन गरेको पाइन्छ । 'समुन्द्रले सक्रिय जीवनको, क्रियाशील जीवनको सङ्घर्षशील जीवनको शिक्षा दिइरहेको र समुद्रको लहर सलल बग्दै किनारसम्म आएर पृथ्वीलाई म्वाई खाँदै जाँदै र पृथ्वीवासीलाई आफु जस्तै सधैँभरि सक्रिय रहने सन्देश दिएको कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

यस संसारमा पानी छ, जीवन छ, पानी छैन, जीवन छैन, पानीविनाको पृथ्वीको, यो संसारको, जीवन र जगतको अस्तित्व सम्भव छैन । पानी प्राणीको पञ्चभूत मध्ये एक भूत हो । पानीमा पानी मात्र छैन, अग्नि पनि छ, पानी सृष्टिकर्ता र संहारकर्ता दुवै हो । पानीमा शिवत्व छ, कल्याणकारी तत्व पनि छ । पानी सत्यं, शिवं, सुन्दरम् हो भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् लेखकले । दीधामा जलक्रीडाबाट प्राप्त गरेको आनन्दलाई चित्रण गरिएको र ठाउँ ठाउँमा उखान-टुक्का सरस, सहज र सरल भाषाशैलीको कलात्मक ढंगले प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.८ 'नैमिषारण्यमा मन अल्भिंदा' निबन्धको विश्लेषण

'आँगनदेखि सागरसम्म' (२०६२) नियात्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत यो निबन्ध आठौँ निबन्ध हो । यसमा लेखकले छिमेकी राष्ट्र भारतको परिवेशलाई समावेश गरी त्यहाँको तीर्थस्थलको भ्रमण र नैमिषारण्यको आदिम इतिहासको जानकारी प्रस्तुत गरिएको छ ।

ऐतिहासिक तथ्यको प्रस्तुतीका आधारमा तथा सांस्कृतिक पक्षको प्रस्तुतीका आधारमा निबन्धकारको उत्सुकता, जिज्ञासा, प्राचीनताप्रतिको मोहले यात्राका गन्तव्य बनेका स्थान तथा धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाहरूको तथ्यमूलक जानकारीहरू व्यक्त गरिएको छ । लेखकले प्रस्तुत निबन्धमा यात्रामा देखेका दृश्यहरूको स्पष्ट वर्णन र त्यस ठाउँको विविध पक्षमा शोधखोज गरी त्यसको स्पष्ट जानकारी व्यक्त गरिएको छ ।

'नैमिषारण्य ऋषिमुनिहरूको तपस्थल, कर्मस्थल, साधनास्थल र यज्ञस्थल पनि थियो । यहाँ ठूला-ठूला यज्ञहरू पनि हुन्थे । भगवान श्रीरामले यही आएर रावण मारेका ब्रह्महत्या पापबाट मुक्त हुनका लागि यज्ञ गरेका थिए । यज्ञको अन्त्यमा सीताको अनुरोधमा ५२ गाउँको क्षेत्र भूमिदान गरेका थिए र अहिलेको सितापुर त्यही भूमिदान गरेको क्षेत्र मानिंदोरहेछ । दधीची ऋषिको उदाहरण दिदै लेखकले अहिलेको समाजमा भइरहेको हिंसा, अत्याचार, विकृती, विसंगती प्रति व्यङ्ग्य गरेका छन् ।

४.४.९ 'आबु पर्वतले प्रवाहित गरेको शान्ति' निबन्धको विश्लेषण

'आँगनदेखि सागरसम्म' (२०६२) नियात्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत लम्सालको यो नवौँ निबन्ध हो । यसमा लेखकले छिमेकी राष्ट्र भारतको परिवेशलाई समावेश गरी त्यहाँको ओमशान्तिको तीर्थस्थल आबुपर्वतको सुन्दरता र शालीनताको वर्णन गरिएको छ ।

यस निबन्धमा पनि लेखकले आबु पर्वत जाने क्रममा वाटाका प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन गरेका छन् । शान्तिवनको पनि प्राकृतिक वर्णन वडो रमणीय तरिकाले प्रस्तुत गरेका छन् । त्यहाँको वातावरणमा नियम र मर्यादामा रहन थालेपछि छुट्टै किसिमको स्वादिलो सुखानुभूति, स्वच्छ र शरीर तन्दुरुस्त र स्वतः स्फूर्त भएको र हत्या हिंसाको पीडाबाट द्वन्द्व र अशान्तिबाट उन्मुक्ति मिलेको अनुभव प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । आबु पर्वतमा १६ अन्तराष्ट्रिय भाषामा अनुवाद हुन सक्ने यन्त्रहरू जडान गरी प्रशिक्षण दिइने कुरा व्यक्त गरिएको छ । आबु

पर्वतमा रोइरहेकोलाई हाँस सिकाउनु, खसेकोलाई उठाउनु नै सच्चा मानवता हो । लेखिएको प्रसङ्गले लेखकले आफ्नो आँखा खुलेको भाव प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

‘ओमशान्ति’ मा विश्वमा भाइचारा, शान्ति, प्रेम र एकता कायम गराउने, मान्छेमा आत्मबल बढाउने, नेतृत्व शक्तिको विकास गराउने उद्देश्य रहेको भाव व्यक्त गरेका छन् । लेखकले साथै नेपालीहरूलाई प्रकृति विनाशक भनी बाँदरसँग तुलना गरी व्यङ्ग्य गरेका छन् र अशान्तिको भुमरीमा विश्व रुमल्लिएको छ, तापनि यसलाई केही मत्थर पार्न शान्तिको धिपधिपेवत्ती बलिरहेकै छ अबु पर्वतमा ।

४.४.१० ‘बैतडीलाई सम्झँदा’ निबन्धको विश्लेषण

‘आँगनदेखि सागरसम्म’ (२०६२) नियात्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत लम्सालको यो दशौं निबन्ध हो । यसमा लेखकले आफ्नै राष्ट्रको परिवेशलाई समावेश गरी बैतडीको प्राकृतिक सुन्दरताका साथै विकटताको संस्मरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत निबन्धमा प्रकृतिप्रेम र राष्ट्र प्रेमको प्रस्तुती रहेको देखिन्छ । बैतडी जाने क्रममा छिमेकी राष्ट्र भारतको पनि चर्चा गरिएको छ । आफ्नै राष्ट्रको छिमेकी जिल्ला जानका लागि पनि भारत भएर जानुपर्ने भएकोले दुःख व्यक्त गरेको पाइन्छ । औँलो उन्मुलन कार्यक्रम सञ्चालनका लागि बैतडी जाँदा त्यहाँको नदीनाला, पहाड पर्वत कठिन बाटो बासिन्दा तथा भाषाको चर्चा गरिएको छ ।

बैतडी जिल्लाका मानिसहरू शिक्षित भएर पनि संकीर्ण विचारका, जातिय भेदभाव, देउकी प्रथा, छाउपडी आदी प्रथामा विश्वास गर्ने समाज विकृती विसङ्गती र आडम्बर प्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको पाइन्छ ।

४.४.११ ‘राराले कुतकुत्याउँदा’ निबन्धको विश्लेषण

‘आँगनदेखि सागरसम्म’ (२०६२) नियात्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत ‘राराले कुतकुत्याउँदा’ लम्सालका एघारौं निबन्ध हो । यस निबन्धको विश्लेषण अगाडिको निबन्ध सङ्ग्रह ‘नैतिकता हराएको सूचना’ अन्तर्गत वाह्रौं निबन्धमा चर्चा गरेको छ ।

४.४.१२ 'नाम्चे बजारको सेरोफेरो' निबन्धको विश्लेषण

'आँगन देखि सागरसम्म' (२०६२) नियत्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत यो बाह्रौं निबन्ध हो । यसमा लेखकले आफ्नै राष्ट्रको पूर्वी नेपाल र सगरमाथा सेरोफेरोको प्राकृतिक वर्णन प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत निबन्धको प्रमुख विशेषताका रूपमा प्रकृति प्रेम र राष्ट्र प्रेमको प्रस्तुती रहेको छ । लेखकलाई यात्राका क्रममा देखिएका पहाड, हिमाल नदी, भरना, पाखा, पखेरा, फाँट, बादल, सुर्यास्त, सुर्योदय आदिजस्ता प्राकृतिक रूपहरूले विमुग्ध पारेको देखिन्छ । नेपाली भागकै विभिन्न ठाउँमा गरिएका यात्राहरू बढी प्रभावकारी देखिन्छन् । लेखकले प्रकृतिको चित्रणसँगसँगै राष्ट्रियता र राष्ट्रप्रेमलाई पनि झल्काउन पुगेका छन् । ठाउँ ठाउँमा असन्तोष र व्यङ्ग्य समेत गर्न पुगेका लेखकले देशको भविष्यतर्फ चिन्तन गर्न पुगेका छन् । प्रकृतिका सुन्दर छटा र विचित्रताको वर्णन मात्र नगरी यात्रा अनुभवलाई सरल, सहज तरिकाले प्रस्तुत गर्न निबन्धकारले प्रकृतिको चित्रण गर्नका साथ साथै भावकर्ता र कल्पनाशीलता पनि प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.४.१३ मनको धोको मनमै रहयो

'आँगन देखि सागरसम्म' (२०६२) नियत्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत यो तेह्रौं निबन्ध हो । यसमा लेखकले चितवनको साहित्यिक यात्रा र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको वर्णन गरेका छन् ।

यस निबन्धमा साहित्यकारहरूको गोष्ठिमा जाँदा बाटामा भएका कठिनाई र समस्याहरूलाई बडो राम्ररी प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ र सौराहा घुम्दा प्राकृतिक प्रकोप हुनु, त्यहाँ गजारोहणका धोको अधुरै रहेको र साहित्यकारहरूसँग भेट्न मन ललायित भएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । लेखकले ठाउँ ठाउँमा उखान-टुक्काको पनि प्रयोग गरेको र देवघाट को बारेमा पनि चर्चा गरेको छ । यो निबन्धमा लेखकले बडो राम्ररी प्राकृतिक सौन्दर्यको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

४.४.१४ 'काठमाडौं देखि नेपालगञ्जसम्मको द्वन्द्वात्मक यात्रा' निबन्धको विश्लेषण

'आँगन देखि सागरसम्म' (२०६२) नियत्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत यो चौधौं निबन्ध हो । यसमा लेखकले नेपालमा द्वन्द्वले पारेको प्रभावका बारेमा गरिएका चिन्तन प्रस्तुत गरिएको छ । यस निबन्धमा माओवादीकालिन द्वन्द्वको चर्चा गरिएको छ । अचानक नेपाल बन्दको हल्लाले

पनि नेपाल बन्द हुने त्यस समयमा जनताहरू डराई-डराई जीवन विताउन बाध्य भएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गरिएको छ । 'यतिखेर नेपाल दनदनी दावानलमा जलिरहेछ । रोम जलिरहँदा नीरो बाँसुरी बजाएर आनन्द लिइरहन्थ्यो रे ।'

अहिले नेपाल जलिरहँदा नेपालका सबै जिम्मेवार पक्षहरू आ-आफ्नै बाँसुरी बजाएर आ-आफ्नै तालमा नाचिरहेका छन् । यसरी लम्सालले देशमा व्याप्त तीता यथार्थलाई छर्लङ्ग पाउँदै त्यसप्रति गहिरो चिन्ता व्यक्त गरेका छन् ।

४.४.१५ 'वराह जातिको वधशालाबाट फर्कदा' निबन्धको विश्लेषण

'आँगनदेखि सागरसम्म' (२०६२) यात्रा सङ्ग्रह अन्तर्गत यो पन्ध्रौं तथा अन्तिम निबन्ध हो । यसमा लेखकले स्थानीय मेलाको भ्रमण तथा संस्कृतिमा देखिएका ह्रासप्रति चिन्तित मनस्थितिको प्रस्तुती गरेको छ ।

लेखकले आफ्नो यात्राका क्रममा विभिन्न ठाउँहरूमा देखिएका र अनुभव गरिएका विभिन्न प्रसङ्ग प्रस्तुत गरेका छन् । उनले तराईको मेला-संस्कृति लोप हुँदै गएको र आफ्नो संस्कृति र परम्परा देखि विमुख हुँदै गएकोमा चिन्ता व्यक्त गर्दछन् । यसरी प्रस्तुत निबन्धमा चित्रित भएका प्रकृतिप्रेम तथा राष्ट्रप्रेम झल्काउने केही उद्धरणहरूलाई यसरी देखाइन्छ ।

'कार्तिक पूर्णिमाका दिन चन्द्रमाले अमृतमय प्रकाश वसाइरहेको हुन्थ्यो । राति अवेलासम्म मस्तसँग भुमिरहेको हुन्थ्यो । मेला जोगागाउँमा त्यस पीयूषमयी उज्यालोमा त्यसैमा मिल्दथ्यो स्वर्गीय आनन्द, जीवनको सर्वोत्तम रस । जुनको टलीटली टल्किने त्यस सुशीतल उज्यालोमा खेतका आलीआली लड्दै-पड्दै उखु काँधमा राखेर फर्कन्थ्यौं हामी मेलाबाट ।'

विभिन्न विकृति, विसङ्गति तथा मानवीयताको ह्रासोन्मुख प्रवृत्तिहरूलाई जस्ताको तस्तै चित्रण गरी प्रस्तुत यात्रा निबन्धलाई यथार्थपरक र जीवन्त बनाएका छन् ।

जागिरे जीवनमा बाँधिएका अत्यन्त व्यस्त समयका बावजुद पनि विभिन्न अवसरहरूलाई पछ्याई भ्रमणमा निस्कन रुचाउने निबन्धकार लम्सालले आफ्ना सबै प्रकारका यात्राहरूलाई आधारभूमि बनाएर 'आँगनदेखि सागरसम्म' जस्तो यात्रा संस्मरणात्मक कृतिको सिर्जना गर्नुलाई आफैँमा एक उल्लेखनीय कार्यका रूपमा लिन सकिन्छ । वर्तमान समयमा यात्रा निबन्ध वा संस्मरणात्मक निबन्धहरूको लेखनमा तीव्रता आईरहेको सन्दर्भमा प्रस्तुत

कृतिले एउटा छुट्टै मौलिक छाप छोड्न सफल भएको देखिन्छ । सांस्कृतिक चेतना, धार्मिक आस्था, विकृति विसङ्गतिको उद्घाटन यस यात्रा निबन्धका मूलभूत विशेषताका रूपमा देखिन आएको छ । राष्ट्रप्रेमको भावनाले ओतप्रोत उनका निबन्धहरूमा ऐतिहासिक तथ्यको जानकारी र पौराणिक धारणाहरूलाई समेत समावेश गरिएका छन् । निबन्धकारका सबै यात्रा प्रायः सुविधाजनक र व्यवस्थित देखिनाका साथै सामूहिक पनि देखिन्छन् । यात्रा निबन्ध लेखनका क्रममा कुनै निबन्धहरू आवश्यकता भन्दा बढी तन्किएका देखिन्छन् भने कुनै निबन्धहरू केही साना आकारका पनि देखिन्छन् । समग्रमा भन्दा भाषिक कलात्मकता र सघनताको प्रस्तुतीमा केही कमजोरी देखिएतापनि विविध सन्दर्भहरूको दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत यात्रा निबन्ध सङ्ग्रह सफल भएको देखिन्छ ।

४.५ 'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रहको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्धका क्षेत्रमा देखापरेको चौथो तथा अन्तिम निबन्ध सङ्ग्रह हो । यसको प्रकाशन वि.सं. २०६८ सालमा साभा प्रकाशन नेपालबाट भएको हो । यस सङ्ग्रहमा १९ वटा निबन्धहरू संकलित छन् । यस निबन्ध सङ्ग्रहमा देशको राजनीतिक सन्दर्भलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ ।

४.५.१ 'अत्याधुनिक अग्निहोत्रीहरू' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'अत्याधुनिक अग्निहोत्रीहरू' लम्सालका पहिलो निबन्ध हो । यस निबन्धमा जातिय दड्गाको सजीव चित्रण गरिएको छ ।

नेपालगञ्जमा भएको जातीय दड्गा र त्यसले सल्काएको विध्वंसको आगोलाई चित्रण गरिएको यस निबन्धमा आपसी मेलमिलाप भाइचारा र सहिष्णुताको वातावरण बनाउन भन्दा अनेक गुट र फुटको विभाजन गराई आफ्नै शहर जलाएर आगो ताप्ने विध्वंसकहरूलाई 'अत्याधुनिक अग्निहोत्री' भनी सम्बोधन गरिएको छ । हिजोसम्म छिमेकी भई मिलेर बसेको समाज एक्कासी शत्रुताको राँको लिएर निस्केपछि तहसनहस भएको नेपालगञ्जको शहरी परिवेशको चित्रण यस निबन्ध पाइन्छ । लेखक आफैँ प्रत्यक्षदर्शी र भोक्ताका रूपमा उपस्थित छन् र यसप्रति घोर आपत्ति जनाउँदै सद्भाव, शान्ति र मानव कल्याणका लागि सम्पूर्ण मानवजगत एक हुनुपर्ने भाव अभिव्यक्त गरेका छन् ।

४.५.२ 'अश्वत्थामाको प्रेतात्मा' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'अश्वत्थामाको प्रेतात्मा' लम्सालका दोस्रो निबन्ध हो । यस निबन्धमा मिथकीय पात्रको प्रयोगद्वारा यथार्थबोधको चित्रण गरिएको छ ।

मानिसको आतङ्ककारी र विध्वंसकारी प्रवृत्तिलाई महाभारतको मिथकीय पात्र अश्वत्थामाको प्रवृत्तिसँग समीकरण गरेर विश्वको युगीन यथार्थको प्रकटीकरण यस निबन्धमा गरिएको पाइन्छ । प्रकोप, प्रताडन, अन्याय, अत्याचारले सन्त्रस्त बनेको वर्तमान युगका मानिसहरूमा पनि अश्वत्थामाको विनाशकारी प्रेतात्माले बास गरेको प्रसङ्ग ल्याई आजको विश्वमा हुने गरेको आतङ्ककारी हमला, बमविस्फोट, मानवीय विदुपताको चित्रण गरिएको यस निबन्धमा पौराणिक पात्र अश्वत्थामाको चरित्रको वर्णनसमेत गरिएको छ ।

४.५.३ 'अन्तरङ्ग मित्र' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'अन्तरङ्ग मित्र' लम्सालको तेस्रो निबन्ध हो । यस निबन्धमा नेपालगञ्जको चौकबजारको वर्णन प्रस्तुत गरिएको छ ।

लेखकले आफ्नो जीवनको सबै प्रकारका भोगाई, अनुभूति र यादहरू गाँसिएको ठाउँ सबैका लागि अत्यन्तै प्रिय र अविस्मरणीय हुन्छ । त्यस्तै गरी चौकबजारलाई अन्तरङ्ग मित्रका रूपमा चित्रण गरिएको प्रस्तुत निबन्धमा संस्मरणात्मक शैलीमा निबन्धकारले चौकबजारसँग जोडिएको आफ्नो अतितको वर्णन गरेका छन् । सुन्दै कथा जस्तो लाग्ने विगतको चौकबजार र आजको चौकबजारको तुलना गर्दै चौकबजारसँग गाँसिएका अन्य विविध सन्दर्भ र प्रसङ्गहरूको संस्मरण यस निबन्धमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.४ 'जुलुसमा हिँड्दै गर्दा' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'जुलुसमा हिँड्दै गर्दा' लम्सालका चौथो निबन्ध हो । यस निबन्धमा राजनीतिक क्रान्तिको बिम्ब प्रस्तुत गरिएको छ ।

भूपी शेरचनको 'बन्दैन मुलुक दुई-चार सपूत मरेर नगए' कवितामाथि प्रश्न गर्दै नेपालमा दुई-चार नभई हजारौं शहिद भइसक्दा पनि मुलुक नबनेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको यस निबन्धमा नेपालमा भएका राजनीतिक क्रान्तिको प्रसङ्ग उठाई देशको भविष्यप्रति आशङ्कासमेत व्यक्त गरिएको छ । अन्तराष्ट्रिय राजनीतिको चर्चा गर्दै विश्वसभ्यतामा नेपाल सबैभन्दा पछि परेको र यदि जनताले चाहने हो भने नेपाल बन्न धेरै समय नलाग्ने विचार

समेत प्रकट गरिएको छ । राजनीतिक आन्दोलनको जुलुसमा हिँड्दै गर्दाको दृश्यविम्बको समेत चित्रण गरिएको यस निबन्धमा निबन्धकारको नेपाली राजनीतिप्रतिको दृष्टिकोण व्यक्त भएको पाइन्छ ।

४.५.५ 'धनतेरस' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'धनतेरस' पाँचौं निबन्ध हो । यस निबन्धमा नेपाली राजनीतिक सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ ।

काग तिहारको प्रसङ्गबाट थालिएको प्रस्तुत निबन्ध हावाहुरी र मुसलधारे पानीको वर्णन हुँदै नेपालको राजनीतिमा केन्द्रित भएको देखिन्छ । हावाहुरी र पानीका कारण त्रिभुवन चोकमा एकलै उभिन पुगेका निबन्धकार नेपाली जनता र नेपालको राजनीतिको इतिहास केलाउन पुग्दछन् र नेपालीमा राजनीतिमा राजतन्त्रको हस्तक्षेपकारी भूमिकाको संस्मरणसमेत गर्दछन् । त्रिभुवन चोकमा रहेको त्रिभुवनको सालिकको दायाँ हात भाँचिएको दृश्य देखेपछि संस्मरणका रूपमा नेपालको प्रजातन्त्र र लोकतन्त्रको ऐतिहासिक प्रसङ्गलाई प्रस्तुत निबन्धमा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

४.५.६ 'नयाँ नेपाल' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'नयाँ नेपाल' छैटौं निबन्ध हो । यस निबन्धमा राजनेताहरूप्रति व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपालको वर्तमान राजनीतिकै सन्दर्भ भए पनि नेताहरूप्रति लक्षित यस निबन्धमा राजनीतिकर्मीहरूमाथि तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । नयाँ नेपालको सपना बाँडेर जनतालाई भुक्न्याउने नेताहरूको भ्रष्ट चरित्र र यावत् राजनीतिक विसङ्गतिहरूको चित्रण गरिएको यस निबन्धमा नयाँ नेपालको रटना गाउने र विदेशीहरूको इसारामा चल्ने नेताहरूले पुर्खाको वीरता र उनीहरूले जोगाएका हाम्रा संस्कृतिहरूलाई विसर्दै गएको भाव व्यक्त गरिएको छ ।

४.५.७ 'बादल र सुन्दरीहरू' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'बादल र सुन्दरीहरू' सातौं निबन्ध हो । यस निबन्धमा विविध सन्दर्भहरूको व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपालगञ्जको गर्मीको चित्रण गरिएको यस निबन्धमा प्रकृतिचेतना अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । बादललाई मानवीकरण गरी सुन्दरीको पछि लाग्ने युवकको रूपमा चित्रण गर्दै आजका सुन्दरीहरूप्रति व्यङ्ग्यसमेत गरिएको छ । वर्तमान नेपाली समाजको चित्रण गरिएको यसमा जहाँ, जसरी, जो मरे पनि शहिद बन्न सकिने र शहिदका परिवारले पाउने सुविधा पाइने विसङ्गतीपूर्ण अवस्थाको सिर्जनाले शहिदहरूको अवमूल्यन भएको र उनीहरूमाथि अपमान भएको भाव यस निबन्धमा पाइन्छ ।

४.५.८ 'बेल र वसन्त' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'बेल र वसन्त' आठौँ निबन्ध हो । यस निबन्धमा प्रकृतिको मानवीकरण र ऋतुवर्णन प्रस्तुत गरिएको छ ।

वसन्त ऋतुलाई कामदेवको रूपमा चित्रण गरी प्रकृतिलाई मानवीकरण गरिएको यस निबन्धमा कामुक वसन्तलाई ऋतुहरूको राजा नभनेर धनधान्ययुक्त, शालीन शरद् ऋतुलाई राजा मान्नु पर्ने धारणा व्यक्त गरिएको छ । प्रकृतिलाई प्रतीकीकरण गरी सूक्ष्म रूपमा यौनका विविध सन्दर्भहरू प्रस्तुत गरिएको यसमा अन्य वैयक्तिक अनुभूतिलाई पनि प्रकटीकरण गरिएको छ ।

४.५.९ 'महायज्ञ सुरु भएको नयाँ वर्ष' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'महायज्ञ सुरु भएको नयाँ वर्ष' नवौँ निबन्ध हो । यस निबन्धमा राजनीतिको ऐतिहासिक सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ ।

२०६४ सालको संविधानसभाको चुनाव पश्चात् मतगणना र यसको परिमाणबारे टेलिभिजनमा प्रसारण गरिएको दृश्यको मात्र वर्णन छैन, यहाँ निबन्धकारका प्रतिक्रिया र वैयक्तिक धारणा पनि अभिव्यक्त भएका छन् । आश्चर्यलाग्दो र सोचेभन्दा फरक मतपरिणामले ल्याएको आन्तरिक र बाह्य प्रतिक्रियाका साथै शङ्कास्पदको स्थितिको चित्रण गर्दै मुख्य तीन ठूला दल नेपाली काङ्ग्रेस, माओवादी र एमालेको राजनीतिक पृष्ठभूमिका बारेमा पनि अन्तरमन्थन गरिएको छ ।

४.५.१० 'मानवताको मलामी गएको दिन' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'मानवताको मलामी गएको दिन' दसौँ निबन्ध हो । यस निबन्धमा मानव अधिकारको भाषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

इराकका पूर्वराष्ट्रपति सद्दाम हुसेनको फाँसीको सन्दर्भ देखाई मृत्युदण्ड भनेको मानवतावादविरोधी कार्य हो भन्ने भावलाई वर्णन गरिएको यहाँ मृत्युदण्ड र मानिसको संवेदनहीनताको प्रसङ्ग जोडिएको छ । अमेरिकाले आफूलाई मानवअधिकारवादी भएको दावी गर्दै भाषण दिने अमेरिकाली राष्ट्रपति जर्ज डब्लु बुसलाई प्रश्न गर्दै सद्दामलाई मारेर होइन जिउँदै तडपाएर सजाय दिनुपर्थ्यो भन्ने आशय यस निबन्धले प्रस्तुत गरेको छ । साथै सद्दामको यो मृत्युदण्डलाई सद्दामको विजय र अमेरिकाको पराजय भएको भाव पनि निबन्धकारले व्यक्त गरेका छन् ।

४.५.११ 'मिसावट' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'मिसावट' एघारौँ निबन्ध हो । यसमा जनताका पीडैपीडाको आवाज प्रस्तुत गरिएको छ ।

देशको राजनीतिक अस्थिरता, अन्योलता र त्यसले ल्याएका विभिन्न विसङ्गतिहरूद्वारा पीडित जनताको आवाज यस निबन्धमा पाइन्छ । समस्या, अफ्यारा, अन्योल, सङ्कटद्वारा प्रताडित भएपछि राज्यका जिम्मेवार व्यक्ति र नेताहरूलाई गाली गरेरै भए पनि मनको ज्वाला शान्त पार्ने नेपालीहरूको प्रवृत्तिलाई यस निबन्धले देखाएको छ । समाज र देशमा देखिएका विभिन्न नकारात्मक प्रवृत्तिहरूको स्रोत नै भ्रष्ट राजनीति हो भन्ने तर्कका साथ राजनीतिक दलका नेताहरूप्रति गरिएको व्यङ्ग्य नै यसको अन्तर्वस्तु हो ।

४.५.१२ 'मेरो शहर र साहित्य' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'मेरो शहर र साहित्य' बाह्रौँ निबन्ध हो । यसमा साहित्यिक विसङ्गतिको चित्रण गरिएको छ ।

मोफसल अर्थात् नेपालगञ्जमा हुने गरेको विभिन्न सङ्घ संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित कार्यक्रमहरूको व्यङ्ग्यात्मक रूपमा चर्चा गर्दै लेखकले आफु सहभागी भएको त्यस्तै एक साहित्यिक कार्यक्रम प्रति आफ्नो आत्माभिव्यक्ति प्रकट गरेका छन् । कार्यक्रमका आयोजक, सहभागी तथा विशिष्ट साहित्यिक व्यक्तित्व आदि सबैका कमी कमजोरीहरूको समेत प्रस्तुतीकरण भएको यसमा साहित्यिक मूल्यमा आएको क्षयोन्मुखता, सस्तो गजलको बाढी, नवपुस्ताका साहित्यसर्जकमा देखिएको सङ्गतिहीनता आदिप्रति असन्तुष्टि प्रकट गर्दै यस निबन्धमा वर्तमान समाज र मानवीय प्रवृत्तिको पनि प्रस्तुती पाइन्छ ।

४.५.१३ 'मोफसल मोह' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'मोफसल मोह' तेह्रौं निबन्ध हो । यसमा आफ्नो माटो प्रतिको प्रेम प्रस्तुत गरिएको छ ।

राजधानीको जीवनभन्दा मोफसलको जीवन नै सार्थक र सन्तोषप्रद रहेको अभिव्यक्ति यस निबन्धमा पाइन्छ । काठमाडौंको जीवनशैली र यान्त्रिकताबाट तर्सिएका निबन्धकारले राजधानीको विकृत समाज र मानसीकताको चित्रण गर्दै राजधानीलाई अजिङ्गर र मोफसललाई भेडाको रूपमा यस निबन्धमा प्रस्तुत गरेका छन् र स्वच्छ, पारदर्शी खुल्ला, तडकभडक रहित हुने मोफसल र कृत्रिमता र आडम्बरले संवेदना गर्दै गएको राजधानीको तुलना गर्दै आफ्नो समाज र परिवेश जतिसुकै सुविधाविहीन भए पनि सन्तोष र सुखको प्राप्ति यसैमा पाइने अभिव्यक्ति प्रकट गरेका छन् ।

४.५.१४ 'राधाकृष्ण चोकमा एक घण्टा विश्राम' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'राधाकृष्ण चोकमा एक घण्टा विश्राम, चौधौं निबन्ध हो । यसमा स्मृति विम्बको प्रस्तुत गरिएको छ ।

केही समय वर्दियाको गुलरियामा पर्ने राधाकृष्ण चोकमा विश्राम गर्दा आफुसँग जोडिएको स्मृतिविम्बको चित्रण यसमा गरिएको छ । करिब पाँच वर्षजति यही परिवेशमा विताएका निबन्धकारका स्मरणीय क्षणहरूको वर्णन गरिएको यस निबन्धमा राधाकृष्ण चोकमा विगतमा हुने गरेका गतिविधिहरूलाई संस्मरणात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । गुलरियाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, पञ्चायतकालीन समयमा हुने गरेका भ्रष्टाचारको चित्रण गर्नाका साथै सबै सामन्त र शासकहरूबाट लुटिएको वर्दिया सधैँ नाङ्गो उजाड र उदास बनिरहेको र यसबाट भ्रष्टाचारीहरूले फाइदा मात्र लिने गरेको सन्दर्भलाई निबन्धकारले प्रत्यक्षदर्शीका रूपमा वर्णन गरेका छन् ।

४.५.१५ 'विस्थापित मुड' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत यो निबन्ध सङ्ग्रहकै शिर्षकमा आधारित पन्ध्रौं निबन्ध हो । यसमा विशृङ्खलित मानसिकताको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ ।

निबन्धकारको वैयक्तिक भोगाई र तनावग्रस्त मनको चित्रणका साथै देशको सङ्कटकालिन अवस्थाको चित्रण समेत यसमा पाइन्छ । सुन्दरी प्रतियोगिता परम्पराप्रति

व्यङ्ग्य, हत्या-हिंसाको राजनीतिले सिर्जना गरेको सन्त्रस्त वातावरणको चित्रण, विधवालाई रातो वस्त्र पहिऱ्याएर सम्पूर्ण समस्याको समाधान भएको भ्रम पाल्नेहरूप्रति व्यङ्ग्य गरिएको यसमा विभिन्न सन्दर्भहरूलाई प्रस्तुत गरी विसङ्गती प्रति असन्तुष्टि व्यक्त गरिएको छ । विविध कारणहरूले निबन्ध लेख्ने मुड नआएको आत्मप्रकटीकरण यसमा गरिएको छ ।

४.५.१६ 'सडकका साथी' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'सडकका साथी' सोह्रौं निबन्ध हो । यस निबन्धमा मानवीय प्रवृत्तिमाथि व्यङ्ग्य प्रकट गरिएको छ । अनुभूति र विचारको समान प्रस्तुती रहेको यसमा कुकुरको जीवनलाई आदर्शमय ढङ्गबाट चित्रित गरिएको छ । कुकुरमा रहेको आपसी एकता, भाइचारा आफ्नो टोल र टोलवासीहरूप्रति उनीहरूको बफादारीता आदि गुणहरूको तुलनामा मानिसमा रहेको स्वार्थ, ईर्ष्या, अभिमान आदि दुर्गुणहरूलाई देखाइएको छ । कुकुरको सन्दर्भ जोडेर मानवीय कुप्रवृत्तिहरूको प्रस्तुती गरिएको यस निबन्धमा निबन्धकारको चिन्तन प्रकट भएको छ ।

४.५.१७ 'सिकभित्रको स्वर्ग' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'सिकभित्रको स्वर्ग' सत्रौं निबन्ध हो । यसमा लेखकले आनन्दानुभूतिको अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेका छन् ।

जाडोले कठयाङ्ग्रिएको बेला सिरक ओढेर सुत्दा पाइने सुखलाई स्वर्गीय सुखका रूपमा लिइएको यसमा स्वर्ग र नर्कको भेद पनि सुखानुभूतिबाट नै छुट्टिने हुँदा सुख र आनन्द नै स्वर्ग हो भन्ने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । चिन्तनपरक, अनुभूतिको प्रबलता भएको यस निबन्धमा धर्मशास्त्रका विभिन्न सन्दर्भ र प्रसङ्गहरूको वर्णन गर्दै स्वर्ग कसैले पनि नदेखेको हुँदा सुख, सन्तोष र आनन्द प्राप्त हुने ठाउँ सबै स्वर्ग र दुःख, कष्ट, चिन्ता हुने प्रकृतिका सबै ठाउँ नर्क हुन् भन्ने आफ्ना तर्कहरू अघि सारेका छन् ।

४.५.१८ 'सोच जगाउने सोच' निबन्ध विश्लेषण

'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'सोच जगाउने सोच' अठारौं निबन्ध हो । यसमा विविध सङ्गति हीनताको प्रस्तुती गरिएको छ ।

कर्ण शाक्यको सोच पढिसकेपछि आफ्नो मनमा लागेका प्रतिक्रियाहरूको प्रस्तुती रहेको यस निबन्धमा सकारात्मक सोचप्रति आफ्ना सहमति र असहमतिहरू व्यक्त गरिएका छन् ।

आजको विसङ्गतियुक्त दुनियामा सकारात्मक सोच राखेकै भरमा सफल नभइने आफ्ना विभिन्न वैयक्तिक अनुभवहरूलाई अभिव्यक्त गरिएको यसमा सकारात्मकताको मूल्यबोध गर्नाका लागि पनि नकारात्मकताको उपस्थिति अनिवार्य हुन्छ भन्ने आशयलाई विभिन्न घटना पात्र र सन्दर्भहरू जोडेर पुष्टि गरिएको छ ।

४.५.१९ 'स्वप्नलोकबाट भाग्न खोज्दा' निबन्धको विश्लेषण

'विस्थापित मुड' (२०६८) निबन्ध सङ्ग्रह अन्तर्गत 'स्वप्नलोकबाट भाग्न खोज्दा' उन्नाइसौं तथा अन्तिम निबन्ध हो । यसमा लेखकले भ्रष्ट नेताको जीवनबिम्ब प्रस्तुत गरेका छन् ।

मान्छेले संसारलाई भुक्त्याउन सके पनि आफ्नो आत्मालाई भुक्त्याउन सक्दैन भन्ने भाव व्यक्त भएको यस निबन्धमा आजका भ्रष्ट नेताहरू माथि तीखो व्यङ्ग्य गरिएको छ । जनताको रगतपसिना चुसेर महलमा बसे पनि आत्मग्लानिले छटपटाएको मानिस सधैं त्रासदी भयबाट प्रताडित भएको सन्दर्भलाई आख्यानात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ । विपनामा केही नभएको अभिनय गरे पनि सपनामा सधैं जनताबाट खेदिने, पुलिसबाट खेदिने गरेर निदाउन नसकेको नेताको जीवनबिम्ब यसमा उतारिएको छ ।

निबन्धकार सृजन लम्सालको 'विस्थापित मुड' निबन्ध सङ्ग्रह निजात्मक र आत्मप्रकटीकरणका दृष्टिले सबल देखिन्छ । उनको प्रस्तुत निबन्धसङ्ग्रहमा सङ्गृहीत निबन्धहरूमध्ये अधिकांश निबन्धहरूले देशको राजनीतिक सन्दर्भलाई आत्मसात्गरेको देखिन्छ ।

नेपाली निबन्धविधामा सक्रिय निबन्धकार सृजन लम्सालको प्रस्तुत निबन्धसङ्ग्रह भित्रका निबन्धहरू अन्तर्वस्तुका दृष्टिले विविधतामय देखिन्छन् । स्रष्टाले आफ्नो युग र परिवेशलाई आफ्नो सिर्जनाहरूमा प्रतिबिम्बित गरेको हुन्छ, त्यसैले स्रष्टाका रचनाहरूमा युगबोध र समकालिन चेतना पाइन्छ । प्रस्तुत सङ्ग्रहभित्रका निबन्धहरूमा पनि युगबोध स्पष्ट रूपमा झल्केको छ । राजनीतिको प्रभाव विभिन्न अन्य क्षेत्रहरूमा पनि परेकाले प्रस्तुत सङ्ग्रहका अधिकांश निबन्धहरू राजनीतिक पृष्ठभूमिका लेखिएका भए पनि अन्तर्वस्तुका दृष्टिले तिनमा विविधता देखिन्छ । खास गरी नेपालगञ्ज र त्यस वरिपरिका परिवेशको केन्द्रियतामा लेखिएका यी निबन्धहरूमा त्यहाँको प्राकृतिक प्रतिकूलता, सामाजिक परिवेश,

मानवीय प्रवृत्ति, शहरी वातावरण र त्यहाँका विसङ्गतिहरूलाई सूक्ष्म रूपमा चित्रण गरिएको देखिन्छ । मानवीय संवेदनहीनता, जातीय दङ्गा र त्यसको बीभत्सताको चित्रण विविध राजनीतिक आन्दोलनका घटना सन्दर्भहरू प्रकृति चित्रण राजनीतिक विसङ्गतिको प्रस्तुती, मानवीय मूल्यको ह्रास र मानव अधिकारवादीहरू प्रति व्यङ्ग्य साहित्यिक क्षेत्रमा देखिएको विसङ्गतिप्रति असन्तुष्टि, विगतका संस्मरणहरूको प्रस्तुती, स्थानीय प्रति स्नेहभावको प्रकटीकरण वाह्य परिवेशद्वारा सिर्जित मानसिक द्वन्द्वको अभिव्यक्ति, अध्यात्मिक चिन्तनको प्रस्तुती आदि विविध अन्तर्वस्तुलाई यस सङ्ग्रहका निबन्धहरूले विषयका रूपमा ग्रहण गरेका छन् । यी अन्तर्वस्तुहरूलाई केन्द्रमा राखेर विभिन्न घटना, दृश्य, अनुभूति तथा पात्रहरूका सन्दर्भहरू देखाई आत्मप्रकटीकरण गर्ने प्रवृत्ति यस सङ्ग्रहका निबन्धहरूमा पाइन्छ । सामान्य विषयवस्तुलाई पनि विविध प्रसङ्गहरू ल्याई रोचक तरिकाले प्रस्तुत गरिएका यी निबन्धहरूमा विभिन्न प्रतीक र मिथकीय पात्रका माध्यमबाट यथार्थको प्रस्तुतीकरण गरिएको पाइन्छ । व्याख्यात्मक तथा विवरणात्मक शैलीमा लेखिएका यस सङ्ग्रहका अधिकांश निबन्धहरूमा दृश्यवर्णनको प्रस्तुती पाइन्छ ।

सृजन लम्सालका निबन्धात्मक प्रवृत्ति

५.१ विषय प्रवेश

विभिन्न विषयमा आधारित निबन्धहरूले आ-आफ्नो विषयगत प्रवृत्तिको स्वरूप पनि प्रतिबिम्बित भएको हुन्छ । निबन्धगत प्रतिबिम्बित स्वरूप वा विचारहरू नै साहित्यकारको प्रवृत्तिको रूपमा चिनिन्छ । यही अध्ययन र लेखन क्षेत्र अन्तर्गत रही लम्सालका समग्र निबन्धको मूल प्रवृत्तिहरूको आधारमा अध्ययन यस परिच्छेदमा प्रस्तुत छ ।

५.२ लम्सालका निबन्धात्मक प्रवृत्ति

इतिहास, कला, साहित्य, प्राचीन संस्कृतिको श्रद्धाभाव तथा अनुराग अन्य साहित्यकार भन्ना लम्सालबाट पनि स्वभाविक तवरले मुखरित भएको छ । मोफसलमा बसेर कलम चलाएर पनि समालोचकहरूका दृष्टिबाट ओभेलमा परेका लम्साल अत्यन्त उर्वर सम्भावना र उर्जा भएका निबन्धकार हुन् । उनका रचनाको अध्ययन र मूल्याङ्कन हुनु आवश्यक छ र उनको ओभेलमा परेको व्यक्तित्व प्रकाशमा आउनु पनि अत्यन्त जरुरी छ । तसर्थ उनका मूलभूत निबन्धगत प्रवृत्तिहरूको चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ । निम्नलिखित वुँदाहरूका आधारमा उनका निबन्धगत प्रवृत्तिहरूको अध्ययन गरिएको छ :

(१) सामाजिकतावादी र देशप्रेमी (२) प्रकृतिप्रेमी (३) स्वधर्म, संस्कृति, सभ्यता र परम्पराप्रेमी (४) शिक्षा, प्रगति र शान्तिप्रेमी (५) हास्यव्यङ्ग्यविनोदी चेतना भएका (६) कर्मवादी, मानवतावादी चेतना भएका (७) सामयिकतावादी (८) इमान्दारीताका पक्षपोषक (९) बौद्धिक (१०) कलात्मकतामा ध्यान दिने (११) यथार्थवादी र (१२) सरल, सरस र सहज भाषाशैलीमा निबन्ध लेख्ने निबन्धकार । यिनीहरूलाई निम्नानुसार तल चर्चा गरिएको छ ।

५.२.१ सामाजिकतावादी र देशप्रेमी निबन्धकार

उनका निबन्धहरूमा नेपाली समाजमा देखापरेका समस्याहरूको सशक्त र कलात्मक प्रस्तुतीकरण पाइन्छ । दिनप्रतिदिन खस्कदै गएको सामाजिक मर्यादा, मूल्य र मान्यताप्रति गहिरो चिन्ता प्रकट गर्दै अनैतिकतालाई अंगालेर बेइमानी गर्ने, ब्रह्मलुट मच्चाउने, शोषण, दमन र उत्पीडन मार्फत निजी सत्ता कायम राख्न सक्रिय रहने, ठग, बेइमान, शोषक, सामन्त

र विभिन्न क्षेत्रका ठालुहरूलाई लामखुट्टे र जुकासंग दाँजेर उछितो काँडेको देखिन्छ । २०४६ सालको परिवर्तनपछि पनि देशका प्रशासनिक, राजनीतिक, शैक्षिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक आदि क्षेत्रमा नैतिक पतन, अनैतिकता, चरित्रहीनता, स्वेच्छाचारिता, व्यक्तिवादिता, भ्रष्टता, निर्लज्जता, नग्नता, विश्वासघात, छलछाम, वेड्मानी, ठगिजस्ता गलत प्रवृत्तिहरूको अन्त्य हुनुका सट्टा भन्भन् विस्तार हुँदै गएको र यसबाट जनता आहत भएर दुःखी हुन पुगेको अवस्थामाथि प्रकाश पारेको देखिन्छ । राष्ट्रसेवक कर्मचारी राजनीति कर्मीहरू आफै विभिन्न गुट र उपगुटमा लागि आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्न छोडेर घुस, कमिशन र तस्करीतिर सक्रिय भएको र व्यक्तिवाद, नातावाद र कृपावादको संस्कार मौलाउदै गएर जिम्मेवार निकायका व्यक्तिहरू नै सामाजिक तथा राष्ट्रिय दायित्व निर्वाह गर्ने कार्यबाट टाँढिदै गएको कटु यथार्थको चित्रण गरेको भेटिन्छ । देशप्रेम शीर्षक दिएर छुट्टै निबन्ध नलेखेका भए पनि देशमा व्याप्त अनैतिकता, दुराचार र भ्रष्टाचारको जालोमा कर्मचारी, कार्यकर्ता, नेता, मन्त्री, व्यापारी, प्रशासक आदि आफै फस्टै गएर राष्ट्रलाई विघटन र विद्रोहको स्थितिमा पुऱ्याएकोमा त्यस्ता प्रवृत्ति र व्यक्तिहरूप्रति कटु व्यङ्ग्य प्रहार गरेर सुधारको निम्ति जिम्मेवार निकायका व्यक्तिहरू समयमै सचेत भएर राष्ट्रसेवाको पवित्र प्रयासमा सक्रिय हुनुपर्ने धारणा व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

५.२.२ प्रकृतिप्रेमी निबन्धकार

उनका तीनवटै निबन्धसङ्ग्रहमा संकलित निबन्धहरूमा जहाँ पनि प्राकृतिक सन्दर्भको चर्चा भएको छ त्यहाँ उनको प्रकृतिप्रतिको आकर्षण सहजै रूपमा प्रकट भएको पाइन्छ । नेपाली विशिष्ट हस्ताक्षर महाकवि देवकोटाको प्रकृति ज्ञान, सौन्दर्य, समता, सुख, शान्तिको अनुपम स्रोत हो भन्ने कुरालाई उनले आत्मसात गरेको भेटिन्छ । प्रकृतिको वस्तुपरक र आत्मपरक दुवै किसिमको चित्रण आवश्यकता अनुसार ठाउँठाउँमा गरेको पाइन्छ तापनि त्यसको उग्र रूपको होइन शुभ शान्त र स्निग्ध रूपको चित्रणमै उनी मूलतः केन्द्रित भएको देखिन्छ । यस्तो हुनुमा आफुमा परेको नेपाली स्वच्छन्दतावादी कविको प्रभाव प्रमुख कारण मान्ने लम्साल सशक्त रूपमा प्रकृतिको चित्रण गरेर पाठकवर्गलाई पुलकित पार्न समर्थ रहेका छन् ।

५.२.३ स्वधर्म, संस्कृति, सभ्यता र परम्पराप्रेमी निबन्धकार

उनका निबन्धहरूमा जहाँ राष्ट्रिय समस्याले ठाउँ पाएको छ, त्यही आफ्नो धर्म, संस्कृति, सभ्यता र परम्पराले पनि उचित ठाउँ पाएको देखिन्छ। जसबाट उनको यतातिरको आत्मीयता, सहजै प्रकट भएको पाइन्छ। 'राजनीति र गाई', 'खै खसियारी नेपालगञ्जको आदि निबन्धमा हामी नेपालीहरूको स्वधर्म, स्वसंस्कृति स्वसभ्यता र परम्परामा केही कमजोरी देखिएका छन् भने पनि तिनको सुधार गर्दै जानुपर्छ, जसबाट साँचो अर्थमा बहुसंख्यक हिन्दुहरूको हितको रक्षा हुनसक्छ भनेर दक्षिण आर्थिक र राजनीतिक स्वार्थका निमित्त आफ्नै धर्म, संस्कृति र परम्पराविरुद्ध लाग्नेप्रति कटु व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई सचेत गराउने प्रयास गरेको देखिन्छ।

५.२.४ शिक्षा, प्रगति र शान्तिप्रेमी निबन्धकार

निबन्धकार लम्सालले शिक्षाको अभावमा सचेतता, जागरुकता र कर्मठताको विकास नहुने, कर्मठताको अभावमा प्रगति नहुने, प्रगति नभइकन जीउँदो शान्तिको स्थापना हुने र शान्ति नभई भौतिक र मानसिक सुख सम्भव नहुने धारणा व्यक्त गरेको पाइन्छ। 'सुर्खेतको घण्टाघर, स्मृतिपटलमा फ्रेड्रफर्ट (काठमाडौं देखि नेपालगञ्ज सम्मको द्वन्द्वात्मक यात्रा) आदि निबन्धले यस्तो धारणाको प्रतिनिधित्व गरेको भेटिन्छ। नेपालमा साधनस्रोत र श्रमको कमी नभएपनि बौद्धिकता, अर्थ र उपयुक्त वातावरणको कमी भएकोले यहाँ प्रगति हुन नसकेको हो। साँच्चै नै यी कुराहरू जुटेमा यहाँ खेतीका लागि कुलाहरू र यातायातका लागि सडक बन्ने छन्। ढुङ्गाबाट सिमेन्ट, घाँसबाट कागज पशुका रौंबाट गलैँचा, कम्बल आदि, छालाबाट विभिन्न उपयुक्त पोसाक बन्नेछन् र भौतिक प्रगति भएर नेपाली जनजीवनमा सुख र शान्ति सम्भव हुनेछ, शिक्षा र प्रगतिको अभावमा यो सम्भव छैन भन्ने धारणा अभिव्यक्त गरेको पाइन्छ र शान्तिको हकमा बन्दुक बोकेर शान्ति खोज्ने होइन एकता, प्रेम र सद्भावमा शान्ति खोज्न पर्छ भनेका छन्।

५.२.५ हास्यव्यङ्ग्यविनोदी चेतना भएका निबन्धकार

लम्सालका केही निबन्धहरूमा हास्यव्यङ्ग्यको भाव कलात्मक रूपमा प्रकट भएको पाइन्छ। व्यङ्ग्यका तुलनामा हास्यको भाव कमजोर देखिन्छ, तापनि त्यसको अभाव भने देखिदैन। व्यङ्ग्यप्रहारका सुन्दर नमुनाहरू उनका केही निबन्धहरूमा भेट्न सकिन्छ। यस्तो

प्रवृत्तिलाई झल्काउने निबन्धका रूपमा 'नैतिकता हराएको सूचना' 'लामखुटे र मान्छे', 'अंशवण्डा' र 'कालेकाले मिलेर खाउँ भाले' जस्ता निबन्धहरू देखापरेका छन् । यी निबन्धहरूमा समाजमा व्याप्त हुँदै गएको व्यक्तिवादी, अवसरवादी प्रवृत्ति, अनैतिकता, भ्रष्टाचार, अकर्मण्यता, अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन, उत्पीडन, अधर्म, दुराचारप्रति कटु व्यङ्ग्य प्रहार गरेर यस्ता गलत प्रवृत्तिका व्यक्तिहरूलाई हतोत्साहित गर्नु पर्ने र तिनीहरूदेखि सावधान भएर सचेत र जिम्मेवार व्यक्तिले समाज र राष्ट्रलाई दुर्घटनाबाट जोगाउनुपर्छ भन्ने सन्देश दिन खोजेको देखिन्छ । कताकता भैरव अर्यालको सम्झना गराउने यी निबन्धमा निबन्धकारको व्यङ्ग्यविनोदी चेतना निकै कलात्मक तरिकाले प्रकट भएको पाइन्छ ।

५.२.६ कर्मवादी, मानवतावादी, चेतना भएका निबन्धकार

निबन्धकार लम्सालले कर्मवाद र मानवतावादका पक्षमा विशेष जोड दिएको पाइन्छ । 'खै खसियारी नेपालगञ्जको', 'जलदेवता', 'आवु पर्वतले प्रवाहित भएको शान्ति' आदि निबन्धलाई उदाहरणका रूपमा अघि सार्न सकिन्छ । यी निबन्धहरूमा असल कर्मबाट मात्रै धर्ती स्वर्ग बन्नसक्छ र आपसी विश्वास, सद्भाव, सहयोग, समझदारी स्नेह र एकताबाट मात्रै मानव जाति सुख शान्तिका लागि अपरिहार्य छ भन्ने धारणा प्रकट गरेको देखिन्छ । हाम्रो देश नेपालमा परापूर्वकालदेखि धार्मिक सहिष्णुता र सामाजिक सद्भाव कायम रहिआएकोमा विगत केही वर्षदेखि यो खल्वलिन थालेकोमा उनी चिन्तित देखिएका छन् । उनले आफ्ना निबन्धहरूमा धर्म, भाषा, जात, वर्ग, वर्ण, क्षेत्र, लिङ्ग आदिका आधारमा हुने विभेदको विरोध गर्दै केही गैरजिम्मेवार व्यक्तिहरूद्वारा आर्थिक र राजनीतिक स्वार्थसिद्ध गर्नका निम्ति मच्चाईने साम्प्रदायिक दङ्गाको विरोध गरेर आपसी मित्रताका पक्षमा वकालत गरेको देखिन्छ । अकर्मण्यता, असहिष्णुता, अनुदारता र विखण्डनकारिता नै हाम्रो पछ्यौटेपनका प्रमुख कारण हुन् भन्दै कर्मवादी मानवतावादी भावनाको अभिव्यक्तिमा विशेष जोड दिएको पाइन्छ ।

५.२.७ सामयिकतावादी निबन्धकार

उनका निबन्धहरूमा समाज, राष्ट्र र विश्वस्तरमा व्याप्त समसामयिक प्रसङ्गहरूको चर्चा गरेको पाइन्छ । विशेषतः चालीसको दशक र साठीको दशकमा चर्चित घटनाहरूलाई उनले निबन्धमा समेटेको देखिन्छ । यी मध्ये पनि नेपालमा प्रजातन्त्रको पुनर्वहाली भएपछिका घटनाहरूको वर्णन बढी मात्रामा भएको भेटिन्छ । 'नैतिकता हराएको सूचना,' 'पारदर्शिता,' 'राजनीति र गाई,' 'प्रेम र प्रदूषण', 'प्रजातन्त्र गणित र डिप्रेसन', प्रभृति निबन्धहरूमा

सामयिकताको अङ्कन टड्कारो रूपमा भएको पाइन्छ । यी रचनाहरू नेपालका सरकारी कार्यालयमा हुने ढिलासुस्ती, भ्रष्टाचार, चेलीबेटी बेचबिखन, मूर्ति चोरीनिकासी, चन्दाआतङ्क, कर्मचारीमा विकसित भएको राजनीतिप्रियता र अकर्मण्यता, अपारदर्शिता, चाकरीप्रथा, चाप्लुसीप्रियता, जडीबुटीदेखि नदी बेच्नेसम्मका राष्ट्रघाती प्रवृत्ति प्रति कटु व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ र अन्तराष्ट्रिय जगत्मा व्याप्त युद्धविभीषिका र घुसखोरी प्रवृत्तिको समेत चर्चा गरेर वर्तमानमा समाज र राष्ट्रमात्र होइन विश्व नै विकृतिविसंगतिले ग्रस्त भएको तथ्यमाथि प्रकाश पारिएको छ ।

५.२.८ इमान्दारिताका पक्षपोषण निबन्धकार

साहित्यकार जति बढी इमान्दार हुन सक्थो, त्यति बढी नै साहित्य रोचक हुने गर्दछ । निबन्ध विधामा त लेखकीय इमान्दारिता भन्ने आवश्यक हुन्छ । यस दृष्टिले हेर्दा निबन्धकार लम्सालको लेखकीय इमान्दारिता उदाहरणीय देखिन्छ । 'लेखने विषयको खोजीमा' नामक निबन्धमा उनले व्यक्त गरेका धारणाबाट उनको इमान्दारीता प्रष्ट भल्किन्छ - "म सानो छँदा साह्रै लजालु केटा थिएँ । बोल्न पनि लाज लाग्थ्यो । केटीहरूसँग बोल्नुपर्थो भने त भन् लाजले भुतुकै हुन्थे र गाला राता हुन्थे । यस्ता प्रसङ्गहरूको इमान्दारीपूर्वक चर्चा गरेर उनले आफ्नो निबन्धलाई सहजै रोचक तुल्याएका छन् । यस्तो प्रवृत्ति उनका 'अंशवण्डा', 'ओदेहरूको काथाव्यथा' जस्ता निबन्धहरूमा पनि पाइन्छ ।

५.२.९ बौद्धिक निबन्धकार

लम्सालका निबन्धहरूमा रमरम बौद्धिकता पाइन्छ । छोटो, सरल र सरस वाक्यहरूमार्फत हार्दिक संवेद्यतालाई अभिव्यक्ति दिएर काव्यात्मकताको भङ्गको दिन उनका निबन्धहरू समर्थ देखिन्छन् । कुनै निश्चित सिद्धान्त वा वादप्रति उनको आग्रह देखिदैन आफ्ना भनाईहरूलाई सुन्दर उदाहरण र तर्कमार्फत प्रमाणित गर्न उनी समर्थ देखिन्छन् । उनको बौद्धिकता नीरस तथा बोभिलो होइन वरु रुचिकर देखिन्छ ।

५.२.१० कलात्मकतामा ध्यान दिने निबन्धकार

साहित्यको अन्य विधामा जस्तै निबन्धमा पनि कलात्मकता अपरिहार्य हुन्छ र यो गुण लम्सालका निबन्धमा सहजै भेट्न सकिन्छ । छोटामसिना घटनातन्तुहरूलाई जोडी कौतुहलताको सिर्जना गरेर पाठकलाई आफ्ना भनाईतर्फ आकर्षित गर्न उनी समर्थ देखिन्छन् । 'नैतिकता हराएको सूचना', 'लामखुट्टे र मान्छे', 'कालेकाले मिलेर खाऊँ भाले' प्रभृति निबन्धलाई उदाहरणका रूपमा अधि सार्न सकिन्छ । कलात्मक कथनढाँचाका कारण उनका निबन्ध रोचक बनेका छन् ।

५.२.११ यथार्थवादी निबन्धकार

निबन्धकार लम्सालले आफ्ना निबन्धहरूमार्फत नेपाली समाजका आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक, शैक्षिक, प्रशासनिक आदि क्षेत्रमा देखापरेका यथार्थ स्थितिको चित्रण गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ। नेपालीहरूको जीवनपद्धति, चालचलन रहनसहन, वेशभूषा आदिको चित्रण गर्दै कुरीति, अन्धविश्वास र सामन्त संस्कारका कारण पीडित नेपाली मानसिक अवस्थामाथि प्रकाश पारेको पाइन्छ। उनका 'नैतिकता हराएको सूचना', लामखुट्टे र मान्छे', 'प्रजातन्त्र गणित र डिप्रेसन', आदि निबन्ध नेपाली जनजीवनको यथार्थ चित्रणका दृष्टिले उदाहरणीय छन्।

५.२.१२ सरल, सरस र सहज भाषाशैलीमा निबन्ध लेख्ने निबन्धकार

निबन्धकार लम्सालले कतै कतै अलङ्कार तथा बिम्बको समेत कलात्मक रूपमा प्रयोग गरेका छन्। भावना, कल्पना र तर्कनाले निबन्धलाई सिँगार्न खोजेका छन्, लामा गन्थन र आगन्तुक शब्दको प्रयोगले अस्वाभाविकता समेत झल्काएका छन् तापनि समग्रमा यिनका निबन्धमा प्रयोग गरिएको भाषाशैली सरल, सहज स्वाभाविक र सरस रहेको छ। घरै पिंडालु वनै पिंडालु, डाक्यो न बोलायो लिंडे पुच्छर डोलायो जस्ता उखानटुक्का, सुक्ति आदिको प्रयोगबाट भाषामा मिठास थपिएको छ। कतैकतै संस्मरणात्मक र संवादात्मक शैलीको समेत प्रयोग भेटिए पनि मूल रूपमा यिनले वर्णनात्मक र विवरणात्मक शैलीमै निबन्ध लेखेको पाइन्छ (दौतरी, २०६३ : ५८-६१)।

कतिपय सन्दर्भमा उनले प्राचीन हिन्दु धर्म, संस्कार र संस्कृतिको पक्षपोषण गरेको भए पनि उनी त्यसका अन्धसमर्थक चाहिँ देखिदैनन्। पुराना र नयाँ दुवै सभ्यता र संस्कृतिका राम्रा कुरालाई ग्रहण गरेर हाम्रो नेपाली समाजलाई समृद्ध र सुखी तुल्याउनुपर्छ भने नराम्रा कुराको परित्याग गर्नुपर्छ भन्ने धारणा ठाउँठाउँमा व्यक्त गरेको पाइन्छ। पूर्वपश्चिम जहाँको पनि राम्रा कुरा सिकेर सभ्य हुने प्रयत्न गर्नुपर्छ र नराम्रा कुरा विसर्दै जाने प्रयास गर्नुपर्छ भन्ने उनको मान्यता छ। यस अर्थमा उनलाई सचेत, जागरुक र सुधारवादी निबन्धकारका रूपमा लिन सकिन्छ। ठाउँठाउँमा तत्सम र आगन्तुक शब्दको प्रयोग समेत पर्याप्त मात्रामा गरिएको भएपनि तद्भव र भर्रा तथा ठेट शब्दकै प्रयोगमा बढी जोड दिएको पाइन्छ। नेपाली निबन्धफाँटमा परिचित हुन, समर्थ लम्सालले सफलताको शिखर आरोह गर्नको निमित्त भने भाव, शिल्प र शैलीको अभू बढी गहन रूपमा प्रयोग गरेर अधि बढ्नु आवश्यक देखिन्छ।

छैटौं परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

सृजन लम्साल एक विशिष्ट चिन्तक र साहित्यकार हुन । यिनको आधुनिक, युगीन र मौलिक चिन्तनधाराले नेपालको प्रजातान्त्रिक, राजनीतिक इतिहास, आधुनिक नेपाली साहित्य र सामाजिक तथा न्यायिक व्यवस्थालाई प्रभावित पारेको छ । साहित्यकारकै रूपमा पनि लम्साल बहुमुखी व्यक्तित्व हुन् । विशिष्ट राष्ट्रप्रेमी, प्रकृतिप्रेमी, यथार्थवादी निबन्धकारका रूपमा यिनी स्थापित छन् । यिनका निबन्ध गद्यको विषय, व्याख्या र उद्देश्य बहुमुखी छ । यिनले निबन्धका माध्यमबाट साझा अथवा सामुहिक राजनीतिक सामाजिक र साहित्यिक, उद्देश्य पुरा गर्ने लक्ष्य लिएका छन् र यसमा यिनी सफल पनि भएका छन् । यस परिच्छेदमा प्रस्तुत अध्ययनको परिच्छेदगत निष्कर्ष दिइएको छ ।

शोधकार्य भनेको कुनै विषय शीर्षक अन्तर्गतका निश्चित समस्याहरूको समाधानको उद्देश्य राखेर सम्पन्न गरिने विशेष विधि र प्रविधियुक्त बौद्धिक लेखन हो । यस शोधकार्यमा सृजन लम्सालको निबन्धकारितासँग सम्बद्ध समस्याहरूको समाधानको बौद्धिक तथा प्राविधिक प्रयत्न गरिएको छ ।

यस अध्ययनको पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचयमा यसका समस्या, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, औचित्य, सीमाङ्कन र रूपरेखाको व्याख्या गरिएको छ । दोस्रो परिच्छेदमा निबन्ध यात्राअन्तर्गत लम्सालको सङ्क्षिप्त परिचय, प्रेरणा, प्रभाव र निबन्ध लेखनयात्राको बारेमा विवेचना गरिएको छ । त्यसै गरी तेस्रो परिच्छेदमा निबन्धको सैद्धान्तिक परिचयमा यसको अर्थ परिभाषा, प्रकार र संरचनागत तत्त्वको बारेमा लेखिएको छ । पाँचौं परिच्छेदमा लम्सालको निबन्धात्मक प्रवृत्तिको बारेमा लेखिएको छ भने चौथो परिच्छेदमा लम्सालको निबन्ध गद्यहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

निबन्ध गद्यअन्तर्गत लम्सालका चारवटा निबन्धहरूमा 'नैतिकता हराएको सूचना (२०५५) मा समाजमा, राष्ट्रमा नैतिक मूल्य र मान्यता भत्कंदै गएका र मान्छे निकृष्ट स्वार्थी प्रवृत्तिबाट ग्रस्त हुँदै गइरहेकाले समजमा अशान्ति बढ्दै गइरहेको छ भन्ने भावनाको अभिव्यक्तिमा जोड दिएको भेटिन्छ ।

‘प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन’ (२०६०) मा नेपाली समाजमा व्याप्त विसङ्गति हटाएर सुसङ्गति कायम गर्ने प्रयास गरेको भेटिन्छ । वर्ग द्वन्द्वमा होइन समन्वयमा जोड दिएको र सत्तामा आसीनहरूलाई राष्ट्रको संविधान र जनताको मनोभावना बुझेर कार्य गर्न सुझाव दिइएको देखिन्छ । सबैलाई समाज र राष्ट्र प्रति जवाफदेही हुन, रचनात्मक रूपमा क्रमिक, सामाजिक परिवर्तनका निम्ति तत्पर हुन, राष्ट्रिय सम्पत्तिमा सर्वसाधारणको पहुँच हुने अवस्थाको सिर्जना गर्न र जुनसुकै अवस्थामा पनि मानवतावादी भावनालाई अंगालेर अधि बढ्न सबै नेपालीहरूलाई आग्रह गरिएको छ ।

आँगनदेखि सागरसम्म (२०६२) मा लम्सालले यात्रा गर्ने क्रममा घटेका घटना, कार्य र अनुभवहरूको अभिलेख हो । यसमा प्रकृति प्रेम र राष्ट्रप्रेम व्यक्त गरेको र यात्राका क्रममा स्वदेश देखि विदेशसम्मको यात्रा संस्मरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

विस्थापित मुड (२०६८) लम्सालको पछिल्लो निबन्ध हो । यसमा लेखकले देशको राजनीतिक सन्दर्भलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ । राजनीतिक आन्दोलनका घटना सन्दर्भहरू, प्रकृतिचित्रण राजनीतिक विसङ्गतिको प्रस्तुती, मानवीय मूल्यको हास र मानव अधिकारवादीहरूप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।

समग्रमा लम्सालका निबन्धहरूमा राष्ट्र, राष्ट्रको कुनै एक पार्श्व, राष्ट्रिय संस्कार-संस्कृति, नेपाली समाजका विसङ्गति, विकृति, राजनीतिक दाउपेच, अनैतिक संस्कार, संस्कृतिजस्ता अमूर्त र निराकर तत्त्वले पनि प्रविष्टि पाएका छन् भने व्यक्ति, समाज, योजना, स्थान, मेला, मौसम र परम्परित चाँजोपाँचो जस्ता कुराहरू पनि उनका नैबन्धिक वस्तु बनेर आएका पाइन्छन् । राष्ट्र, अन्तराष्ट्र, आफूले देखेभोगेको अञ्चल प्रभागका समस्यालाई नै उनले आफ्नो निबन्धको वस्तुचयन क्षेत्र बनाएका छन् । विशेष गरी वर्तमान नेपालको राजनीतिक अस्थिरता र यसमा देखिएका विसङ्गतिहरूप्रति असन्तुष्टि व्यक्त गरिएका यी निबन्धहरूमा अनुभूतिजन्य भाव र विचारको अभिव्यक्ति पाइन्छ । निजी जीवन वैयक्तिक अनुभवका साथै नेपालगञ्जको सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक विविध सन्दर्भहरूको प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

लम्सालले यी निबन्ध सङ्ग्रहहरू लेखेर आधुनिक नेपाली निबन्ध गद्यको इतिहासमा ठूलो योगदान दिएका छन् भने प्रजातन्त्रवादी राजनेता, राष्ट्रवादी र मानवतावादी विचारक, सुधारवादी असल व्यक्ति र बहुमुखी नेपाली साहित्यस्रष्टा र शिल्पीको दायित्व पनि पुरा गरेका छन् ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकारी, गोपालप्रसाद शर्मा (२०६२), नैतिकता हराएको सूचना निबन्ध सङ्ग्रहको समीक्षा, **दियालो**, स्व.वि.यु महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगञ्ज ।

अधिकारी, रामलाल (सन् १९७५), **नेपाली निबन्ध यात्रा**, नेपाली साहित्य सञ्चारिका : दार्जिलिङ्ग ।

अधिकारी, ज्ञानु (पूर्णाङ्क ६०, वैशाख, २०६६), विविध सन्दर्भहरूको संयोजन आँगनदेखि सागरसम्म, **शब्दसंयोजन** ।

उपाध्याय, केशव प्रसाद (२०४९), **साहित्य प्रकाशन**, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

कट्टेल, सुमन (वैशाख, २०६१) नैतिकता हराएको सूचना भित्र सृजन लम्साल, **गुञ्जन** ।

गिरी, मधुसूदन, निबन्धकार सृजन लम्साल र उनको निबन्धकारिता **अभिव्यक्ति** (पूर्णाङ्क ११७) ।

गैरे, नारायणप्रसाद शर्मा, निबन्धकार सृजन लम्सालको व्यक्तित्व र कृतित्व **दैतरी** (भेरी साहित्य समाजद्वारा प्रकाशित पूर्णाङ्क १२, २०६३) ।

गोर्खाली, रमेश, सृजन लम्सालको निबन्धमा राष्ट्रिय समस्याको चित्रण, **अभिव्यक्ति** (पूर्णाङ्क, १२४) ।

गौतम, देवीप्रसाद र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् (२०५५) **नेपाली निबन्ध**, काठमाडौं: नवीन प्रकाशन ।

घिमिरे, रघु (जेठ, २०५६), पुस्तक समीक्षा नैतिकता खोज्ने निबन्ध सङ्ग्रह **गरिमा** ।

ढकाल, महानन्द, **पूर्णिमा** (२०६७), (वर्ष ११ : पूर्णाङ्क २३, पृष्ठ ४, पुर्णिमा साहित्यिक समुह, कोहलपुर-३, बाँके) ।

थापा कमला, (२०६८), **मोहनविक्रम सिंहको निबन्धकारिता**, शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर ।

थापा, मोहन हिमांशु (दोस्रो संस्करण) (२०४२), **साहित्य परिचय**, काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।

देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (छैठौं संस्करण) (२०३८), **लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रह**, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।

पी रबर्ट, ग्वीन (सन् १९६८) **दि न्यू इन्साइक्लोपिडिया**, ब्रिटानिका, भोलुम ४ दि युनिभर्सिटि अफ सिकागो ।

- पोखेल, रामप्रसाद उपाध्याय, सृजनको सभ्यता सङ्कटको घोषणा, अभिव्यक्ति (पूर्णाङ्क, ९५) ।
- बराल, इश्वर (२०३०), सयपत्री, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- बस्याल, ध्रुवप्रसाद (२०५६) लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन, शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, ने.के.वि.कीर्तिपुर ।
- लम्साल, सृजन (२०५५), नैतिकता हराएको सूचना, (निबन्धसङ्ग्रह) काठमाडौं : नेपाल राष्ट्रिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- (२०६०), प्रजातन्त्र, गणित र डिप्रेसन, (निबन्धसङ्ग्रह) काठमाडौं : नेपाल राष्ट्रिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- (२०६२), आँगन देखि सागरसम्म, (यात्रा निबन्धसङ्ग्रह) बगर फाउन्डेसन नेपाल ।
- (२०६८), विस्थापित मुड, (निबन्धसङ्ग्रह) काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- (२०६९), विपतरामको मानचित्र, (कथासङ्ग्रह), काठमाडौं : तन्नेरी प्रकाशन ।
- शर्मा, गोपीकृष्ण (२०६६), नेपाली निबन्धको परिचय, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, मोहनराज (२०५५), समकालिन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- श्रेष्ठ, दयाराम र मोहनराज शर्मा, (छैटौं संस्करण) (२०५९), नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- सुवेदी, राजेन्द्र (तेस्रो संस्करण) (२०५८) स्रष्टा सृष्टि: द्रष्टा दृष्टि, ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- (२०५८), सृजनात्मक लेखन : सिद्धान्त र विश्लेषण, काठमाडौं : घण्टाघर पाठ्य सामाग्री पसल ।
- (२०५८), स्नातकोत्तर नेपाली निबन्ध, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- (दोस्रो संस्करण) (२०६४), सिर्जनात्मक लेखन सिद्धान्त र विश्लेषण, काठमाडौं : घण्टाघर पाठ्य सामाग्री पसल ।
- सुवेदी, लालगोपाल, नैतिक हराएको सूचना एक अध्ययन, समकालीन साहित्य (पूर्णाङ्क १३७) ।